

Tom J.Winnifrith

Translated in Macedonian by Georgi D. Tumbov

ВЛАСИТЕ:

Историја на еден балкански народ

Скопје, Октомври 1999.

Наслов на оригиналот:

T.J.Winnifrith

THE VLACHS: The history of a Balkan People

Превод од англиски: Георги Д. Тумбов

Издавач: Друштво за наука и уметност - Велес,
Македонија

За издавачот: Др. Бошко Ников

Претседател на научниот совет

Корекција: Билјана Маневска, dipl.prof.

Компјутерска обработка: Димче Тумбов, dipl.ing.

Печат: НИП "Нова Македонија", Р.Е. Печатница -
Скопје, Македонија

Авторот на преводот ги задржува сите права. Ниту еден дел од ова издание не може да биде репродуциран, ставен во систем за повторување или пренесуван, во било каква форма или средства, електронски, механички, со фотокопирање, снимање или на друг начин, без претходна дозвола од авторот на преводот.

Содржина

стр.

Предговор	2
1. Власите денес	7
2. Власите во Грција	16
3. Власите на Балканот	38
4. Власите и нивните историчари	55
5. Власите и Римјаните	78
6. Власите и Источната римска империја	98
7. Власите и Славјаните	114
8. Власите и Византија	138
9. Власите и Турците	153
10. Власите и Големите сили	172
Литература	186
Мапи	194

Предговор

ВЛАСИТЕ: Историјата на еден балкански народ прв пат беше публикувана во 1987 година. Во 1988 година јас се преживев и отидовме на меден месец по Балканот. До Дубровник патувавме со авион, потоа најмивме патнички автомобил и возевме преку Црна Гора, Косово и Македонија до грчките влашки села на планинскиот масив Пинд. На враќањето, во Дубровник, присуствував на конференцијата за малцинаствата, пред да се вратиме со автобус и воз преку Мостар и Сараево. Нашето патување беше чудно бидејќи, макар да беше Април, планинските премини често беа затворени од снежните наеви. Со чудење гледавме кон високите планини во Албанија, тогаш, скоро забранета земја. Мојата сопруга со жалење ми велеше дека нема ништо против тоа, секое утро да наидуваме на

подруг јазик но, да се наидува и на поинаква азбука, секој ден - тешко е човек да се снајде. Од друга страна таа беше воодушевена од гостопримството на Власите кое што се чинеше уште посимпатично, наизглед дури расипно, кога ние имавме обичај, во поедини села, да кажеме дека сме штотуку венчани, а веќе имаме шест деца.

Од нашето патување во 1988-та настанати се многу промени. Патувањето со кола изискува не само познавање на различните јазици и азбуки, туку и различни валути од кои што ни една не е многу стабилна. Патувањето со автобус и воз би било невозможно. Хотелот во Дубровник каде што ја одржувавме конференцијата беше бомбардиран, а истото се случило и со славниот мост во Мостар. Поранешна Југославија е распарчена и тешко е да се посети, па затоа парадоксално звучи фактот дека во овие дни многу е полесно да се истражува во другите балкански земји - особено во Албанија. Мојот труд за Власите ме доведе во контакт со научници кои работат на темата Власи и други малцинства во Бугарија, Романија и Албанија. Исто така имав прилика да посетам влашки заедници во овие земји, а бидејќи пишувам за Власите на англиски бев топло поздравен од страна на луѓето од влашко потекло во Австралија и Соединетите држави. Јас ги публикував плодовите од моите патувања во книгата *Shattered Eagles* (Распрскани орли). Конференциските материјали, од моето предавање во Дубровник, беа публикувани во D.Howell, ed., *Roots of Rural Ethnic Mobilization* (New York University Press: 1993). Здружението на Власите во Америка "Farsarotul", издава весник во кој се објавуваат и мои пригодни статии каде се појавуваат многу вредни информации во врска со поновата историја на Власите и нивната сегашната положба.

Таму постојат и голем број други книги и статии, напишани до 1987, во кои што Власите заземаат значајно место. Некои од овие трудови за историјата на Власите се предизвикани од настојувањата помеѓу балканските историчари денес да бијат битки со препишување на минатото, ама на современите собитија не помагаат многу. Меѓутоа, неодамнешните настани доведоа до поголем интерес за постоењето на малцинските заедници на Балканот, а јас би сакал да бидам првиот кој ќе признае дека во мојот труд **Власите**, јас немам претстава за бројот на

луѓето сè уште препознатливи како Власи како и за стварноста поврзана со иднината на влашкиот јазик и култура. Особено посетите на Албанија и Романија, двете забележани во **Shattered Eagles**, открија голем број луѓе кои зборуваат влашки, кои го задржале својот идентитет и покрај, или можеби поради, извонредните неволи од страна на комунистичките режими.

Уривањето на едноличната фасада на Комунизмот откри некои незгодни работи кои што останале недопрени педесетина години. Етничките чистења во Босна, буђењето на национализмот во Романија, притисоците против Турците во Бугарија, несогласувањето околу терминот Македонија и проблемите кај грчкото малцинство во Албанија одеднаш станаа актуелни. Денес, помислата на малцинствата не е веќе необична работа. Напротив, постои опасност поедините етнички групи на Балканот и надвор од него, несвесни за целовитоста на балканската историја, да се заверат, да дадат погрешен приказ на минатото со цел да се оправда сегашното однесување. Во овој поглед ниту Власите не се така невини. Сум слушнал дека полагаат право на Александар Велики па дури и на Енеј како нивни претци. Тие исто така понекогаш, конфузно и срамежливо, го поддржуваат ставот дека имаат удел во двосмислениот назив на Македонците. Сè на сè, меѓутоа, Власите и нивните историчари беа помалку гласни шовинисти од останатите малцински групи, а тоа е придонес во избегнувањето на преголема гласност и фалсификати, поради што и го пишувам овој предговор.

Пропаста на Комунизмот теоретски придонесе припадниците на влашките заедници низ целиот свет многу полесно да се посетуваат, да дознаваат едни од други и да го зачуваат влашкиот јазик и култура. Благодарение на великодушната помош од институции како Британската Академија, Универзитетот во Warwick како и поддршката од пријателите Anthony Bryer, Nicholas Hammond и покојниот Colin Haycraft, ми беше овозможено да ги обавам тие посети. Во текот на моите патувања забележав дека сè уште има големо несогласување помеѓу влашките заедници околу нивното минато и нивната иднина. Во сите овие несогласувања се враќаат назад до времињата забележани во 1913 од страна на истражувачите Wace i Thompson, кога

влашките села биле поделени на пророманска и прогрчка фракција. Многумина од пророманската фракција емигрирале во Романија, Европа или Соединетите Држави, додека пак оние со прогрчка определба останале во земјата што сега е Грција. Власите иселеници сакаат да мислат за себе како за римска нација лишена од своето историско наследство, се жалат дека Власите во Грција се угнетувано малцинство и занесено сонуваат за независна влашка држава. Власите во Грција пак се замислуваат себе си како поголеми Грци од самите Грци, потомци на римските легионери кои се ожениле со Гркинки, или двојазични византиски поданици кои зборуваат на дијалект на грчкиот јазик. Понекогаш тие знаат да изјават, и да полагаат право, на Власите на север сè до Флора и Москополе, Корча и Крушево како на дел од грчката нација. Двете становишта силно се одржуваат, но ниедно не е точно, а јас го предлагам ова второ издание на **Власите** на сите мои пријатели Власи, од двете определби, како палиатив и коректив.

Февруари 1995.

T.J.W.

Глава прва

Власите денес

Во распрсканите "џебови" низ централниот дел на Балканскиот полуостров се наоѓаат заедници на луѓе кои зборуваат дијалект што произлегува од латинскиот јазик. Меѓусебно се препознаваат како Аромани, од страна на Грците наречени Куцовласи, од Југословените како Цинцари, од Романците како Македо-Романи, а особено се нарекувани

етнички групи со цело мноштво имиња. Тие најмногу се нарекуваат Власи, макар да и ова име претставува загатка. Зборот *blachos* во грчкиот јазик може да значи едноставно - овчар, а тоа предизвикува конфузија помеѓу Власите како посебен етнос и другите номади. Ова, посебно поради фактот што јазикот на Саракачаните е грчкиот. Оправдано е одбивањето да се прифати дека Власите не можат да бидат ништо друго освен номадски овчари бидејќи истите во стварноста достигнале завидна имотна состојба, а особено се докажале како значајни трговци и занаетчи. Зборот може да има и спротивна конотација, а можеби ова е и причината зошто повеќето Власи, со исклучок на мегленските Власи, себе си се нарекуваат Аромани, макар да го препознаваат и називот Власи. Постојат некои необични изведби за зборот Влав, вклучувајќи ја и теоријата дека тоа е лошо изведена кованица од латинскиот збор *fellacus*, земјоделец кој работи земја под закуп, од кој што се изведува зборот "*fellaheen*", како и теоријата дека зборот Влав доаѓа од ономатопеата на овците кога блеат. Но, изгледа дека најсигурно е да се земе обзир зборот Влав како збор произлезен со посредство на славјанскиот јазик, од германскиот оригинален збор за странец - истиот корен како што ние го наоѓаме во велшкиот и валонскиот јазик. Таквото потекло е својствено, иако одвај корисно - за да го разберат странците.

Влаот, и покрај своите позитивни особини, а можеби баш поради нив, не е премногу сакан од своите балкански соседи. Ова е една од причините: зошто е толку тешко прецизно да се одреди кој е, а кој не е Влав. Во славјанските земји називот Влахи и Власи може да се однесува на било кого кој не е Славјанин, па дури во некои случаи и на Славјанин. Така Влаот во српските досетки понекогаш е Грк, во локалните наречја понекогаш е Италијан, додека пак во хрватските записи честопати е, чудно и презирно - православен Србин. Најнесфатливи изведби на зборот Влав се оние, инаку многу фаворизирани од страна на грчките научници, што се загрижени и се трудат да ги одвојат Куцовласите од Романците од Wallachia (Влашко, б.прев). Името Цинцари е романтично изведено од *quintani* - луѓе кои служеле пет години како легионери. Освен тоа, *cinci* е влашки збор за пет (5) па така, Цинцарите веројатно го стекнале својот назив по нивниот пискав начин на изговарање. Слично на тоа, грчките научници настојуваат да мислат за Куцовласите како посебен термин употребуван од Турците, со цел да се одвои малиот ентитет на Јужните Власи од големиот

број Романци на север, правејќи притоа една интересна изведба - "*kuso*" од "*kruх*" (*kruise*, крст, б.прев.). Со последново, потеклото на Власите го поврзуваат со воините од крстоносните војни. Сепак, многу е поверојатно дека префиксот "*kuso*" е друг показател за колебливата природа на влашкиот изговор.¹

Денеска е тешко да се одреди точниот број на влахофоните. A.J.B.Wace и M.S.Thompson во "The Nomads of the Balkans" (Лондон, 1914) проценуваат дека таа бројка е популација од половина милион луѓе, додека пак, дваесет и пет години пред нив, големиот проучувач на Власите, G. Weigand во "Die Aromunen" (Лајпциг, 1888) со тевтонска прецизност пресметал дека бројот на Власите изнесува 373.520 луѓе. Пред тоа F.de Rouqueville во "Voyage de la Grèce" (Париз, 1826-7), кој ги знаел единствено Власите населени на планината Пинд и за кого голем дел од Северна Грција, како што е прикажано на неговата ексцентрична карта, претставува загатка, сугерирал бројка помала од 50.000 влахофони. Романските научници настојувале да го преувеличат бројот на Власите, а еден од нив дури навел дека ги има преку пет милиони. Пишувајќи во 1918 година српскиот географ Ј. Цвијиќ, Власите, ги нарекува "*une peuple qui disparaît*" (народ кој исчезнува) и ја наведува бројката од 150.000. И покрај прекумерниот распон, што се однесува до бројот на оваа популација, и филопрогенитивата што ги доведе Wace и Thompson да наведат поголема бројка од Weigand, Власите мора да продолжиле да го губат својот идентитет во последните педесетина години, макар да Романците сè уште даваат повисоки бројки, па дури еден грчки Влава, E.Averoff, пресметал дека во 1948 година имало помеѓу 150.000 и 200.000 Власи. Двете светски војни, двете балкански војни, граѓанската војна во Грција, југословенскиот отпор против фашизмот, засилувањата на

¹Види А.М.Koltsidas, Hoi Koutsoblachoi, Ethnologikê kai Laographikê Meletê (Salonika, 1976), стр. 14-17, за повеќето изведби, очигледни и замрачени. Статијата "Vlah" во Enciklopedija Jugoslavije (Загреб, 1971), 8, стр. 514-15, дава некои славјански употреби на името. Види исто така К.Јиричек, Die Romanen in den Städten Dalmatines während des Mittelalters (Виена, 1901) стр. 34-5, а исто така и W.Tomaschek, Zur Kunde der Haemushalbinsel (Виена, 1882), стр. 12, за изведбата на koutzos од crux.

националните граници, присилните разместувања на популациите, растот на сестраното образование и разјадувачките ефекти на современата цивилизација го намалија бројот на Власите до мали остатоци, и веројатно дека и овие ќе го изгубат својот идентитет во наредните педесетина години.²

Тешко е да се утврди некој критериум према кој што би се одредувала припадноста кон влахофоните. Официјалните податоци од пописите одвај да се некој добар водител и индикатор, а ние мораме да направиме и отстапувања и толеранции поради двојазичноста, номадството, непопуларноста на Влаот во поедини средини и можните побркувања со Романците. Поради овие причини мора да се земат со внимание, како грчките бројки пред војната, така и југословенските после војната. Веројатно и двете бројки се помали од вистинската бројка за Власите, па дури и тогаш кога се појавуваат некои пописни податоци кои што покажуваат пораст на бројот на Власите.³ Така, према грчкиот попис од 1940 година имало 26.750 Власи, или за преку десет илјади повеќе отколку према, докажано неточниот, попис од 1928 година; во 1951 година бројот на Власите во Грција изнесува 22.736. Подоцнежните грчки пописи не прикажуваат поодделна бројка за Власите меѓутоа, во исто време го прикажуваат изненадувачки нагло опаѓање, во поединечни бројки, на населението во повеќето влашки села. На Власите кои се преселиле во големите градови, во исто време свесни за своето потекло, не им смета ако заборават поголем дел од својот јазичен фонд и обичаи. Од друга страна пак, сретнав неколку стари жени кои не зборуваа ниту еден друг јазик освен влашкиот.

Втората светска војна и Граѓанската војна што следеше по неа предизвикаа значителни промени во начинот на живеење кај

²The Romanian, Gradea, со презир се цитира од страна на S. Papageorges, *Les Koutsovlaques* (Атина 1909) стр.9. Види исто така Ј.Цвијик, *La Peninsula Balkanique* (Парис, 1918) и E.Averoff, *Hê Politikê Pleura tou Koutsoblachikov Zêtêmatos* (Атина, 1948)

³Бројките од пописот во Грција во 1928 и 1940 год. се дадени од страна на Н. Wilkinson, *Maps and Politics* (Ливерпул, 1951 г.) и подоцна бројките од пописот во Југославија од страна на F. Singleton, *Twentieth Century Yugoslavia* (Лондон, 1975 г.) стр. 364. Грчките бројки за 1951 можат да се најдат кај A.Angelopoulos, "Population distribution of Greece according to language, national consciousness and religion" во *Balkan Studies* 20(1979), стр.123 до 123. Во југословенската бројка од преку 25,000 во 1971 изгледа дека се помешани Власите и Романците. Грчкиот податок за 1928 е прикажан во Ministère de L'Économie Nationale, *Les Minorités Ethniques en Europe Centrale* (Парис, 1946) стр.29 не ги зема обзир Власите во Тесалија што е очигледна грешка.

поголем дел од Власите во Грција. Тие продолжија да мигрираат помеѓу летните и зимските сезонски живеалишта меѓутоа, градовите Превеза, Гревена, Јанина, Трикала, Кардица, Парсала, Волос, Лариса па дури и Атина сè повеќе и повеќе стануваат нивно постојано место на живеење, а влашките села на повисоките места, често насилно напуштани за време на војната, стануваат места за летен одмор. Огромните стада на влашките пастири сега се минато, а Власите денес настојуваат да мигрираат со куфери на автобус или камион - во секој случај поудобно отколку пешки со шаторите по себе, како што тоа го правеле во времето на Wace и Thompson. Со грчкиот селски автобус, истовремено и удобност и разочарување за кутриот истражувач, се стигнува за само четири часа од сите, освен најзафрлените влашки села, до најблискиот град. Сите овие фактори придонеле да се зголеμουва бројот на "полу-Власите" кои живеат во градовите. Незнатно малиот број жени кои посетувале романско или грчко училиште, таму каде што е дозволено да се зборува влашки, или воопшто не оделе на училиште, исто така допринеле да се намалат препознатливи како Власи, до грст луѓе. Влашкиот јазик, за разлика од Велшкиот јазик (*во Обединетото кралство, б. прев.*), не е допуштен во училиштата, во богослужбата во црквите, или да биде употребуван во официјалните работи. Оттука опстанокот на влашкиот јазик во Грција е сè повеќе загрозен но, главно под присила и закана.

Во Албанија, Бугарија и Југославија Власите никогаш не биле така бројни како што е тоа случај во Грција, а населбите на Власите се многу пораспрскани. Влашката посебност и комунистичките режими не се идеални партнери, па бројот на Власите во овие земји беше значајно намален во однос на оној од времето на турската империја. Од друга страна Албанија се гордее со односот према грчкото малцинство на кое му се дозволени училишта и весници, а изгледа дека има само одреден број села каде што влашкиот е јазик на кој што се подучува наставата во првиот степен на образование.⁴ Моите

⁴ А. Тамас во "La Romanie et la minorité en Albanie" издадена во Женева, 1938 година дава по малку тенденцизна слика за албанските Власи, а неговата бројка од 60.000 Власи во Албанија е скоро

распрашувања околу Власите во Албанија беа прифатени со помалку интерес отколку разговорите за фудбалот и Шекспир но, сепак со поголемо задоволство отколку за прашањата околу византиските цркви, инаку сите затворени поради официјалната политика за забрана на религијата, или околу застарените утврдувања, кои често служат како современи одбранбени положаи.

Југославија е исто така земја со официјална политика за поддршка на големите национални малцинства но, и покрај тоа бројот на Власите е токму мал што тие понекогаш и не фигурираат во југословенските пописи на населението. Влашките населби на југот од земјата меѓу другото беа одржани и поради фактот што, како резултат на промена на границите и двете светски војни, од 1912 година наваму официјалниот јазик во Македонија се променил шест пати.⁵ Малите момчиња од југословенското влашко село Маловиште пеат македонски песни со смисла за вкус. Поттикнувани од нивните постари, пеат влашки песни со извесно воздржување, но од друга страна, јас скоро да не слушнав влашки деца во Грција да пеат влашки песни. Притисокот од страна на црквата е исто така помалку изразен во земјите каде што истата е потиснувана или забранета. Интензивната урбанизација и осовременувањето на патиштата во последните петнаесетина години во Македонија, чии колски патишта се преобразија во автопати, живописните маала на Охрид и Скопје ги претворија во безлични имитации на Бирмингем

сигурно превисока. И покрај тоа денес има можеби повеќе од 10.000 Власи во Албанија. P.Neiescu, "Récherches dialectales chez les Romains sud-Danubiens" во *Revue Roumaine de Linguistique* 10 (1965), од 229 до 237 стр., дава прилично оптимистичка слика за опстанокот на Власите во албанските градови.

⁵ Од турски до српско-хрватски по Балканските војни, потоа бугарски за време на воената окупација во Првата светска војна; и пак српско-хрватски до Втората светска војна кога влашката област на Македонија бива времено и неизвесно поделена помеѓу Италија која претходно ја окупира Албанија и Бугарија под германско влијание. Поминаа четириесет години од востановувањето на Македонија како одделна република со свој сопствен јазик, но македонскиот е како кршлива билка, а турското и албанското малцинство, за разлика од Власите, имаат свои училишта и го сочувале својот идентитет без било какови теги. J.Трифуноски, "Die Aromunen in Mazedonien" во *Balkanica* 2 (1971), од 337 до 347 стр., дава прецизни и песимистички бројки за Власите во Македонија во шеесетите години од овој век, па можеби сега во Југославија има само околу 5.000 луѓе кои го зборуваат влашкиот јазик. Од друга страна, E.Petrovici и P.Neiescu, "Persistance des îlots linguistiques" во *Revue Roumaine* 10 (1965), стр. 351-74, се оптимисти во врска со опстанокот на истарскиот влашки јазик, кој што се зборува дури и помеѓу децата, а J.Kramer, "Dialektologische Forschungen bei den Aromunen in Frühjahr 1977" во *Balkan Archiv* (1977) 91-180 стр., розово ја прикажуваат положбата околу опстанокот на влашкиот јазик во Маловиште.

и Брадфорд. Тоа мора да го ослабнал отпорот на Власите па дури и на оние стари жени што ги видов на скопскиот пазар за сирење кои се препознаваат по тетовираните крстови на нивните чела, традиција останата од турско време, према легендата, за да се заштитат од насилствата на Турците кои ја напуштија Македонија дури во 1912 година.

Власите никогаш не биле многу присутни во Бугарија која што не е земја со некои многубројни малцинства по размената на населението со Грција след Првата светска војна (тоа се *сознанија со кои располагал авторот, б.прев.*). Оваа размена мора да опфатила и Власи, па така бројот на Власите во Бугарија веројатно е намален. Сега ги има скоро сигурно помалку од 1.550 забележани со пописот од 1926 година.⁶ Во времето на Weigand бугарските Власи, кои тој ги смета за релативно скорешни дојденци од далечниот запад, всушност биле номади, но од материјални причини тие сега живеат во постојани настанби. Помеѓу двете светски војни некои Власи се преселиле од останатиот дел на Балканот во Романија меѓутоа, истите многу брзо се претопиле во останатата романска популација.⁷ Како што е случај со сите народи на Балканот така и Власите емигрираат далеку од дома како работници на привремена работа во Германија, а исто така и како постојани иселеници во Америка и Австралија. Јас зборував за крикет со еден австралиски Влава во Маловиште, исто како да сум зборувал за велшки рагби со

⁶ Оваа бројка е цитирана во одделот "Цинцари" во Енциклопедијата на Југославија. Јас не бев во можност да најдам некоја бројка од подоцнежен попис во Бугарија во кој Романците) и Власите би биле прикажани одделно. Како Југославија, така и Бугарија има голем број население кое зборува романски на север од земјата и мали "џебови" Власи на југот. Weigand во "Rumänen und Aromunen in Bulgarien" (Лајпциг, 1907 година) прави разлика помеѓу Власите и Румуните, меѓутоа неговите статистички показатели се помалку прецизни од вообичаеното за него, а тој пишува пред балканските и светските војни кои што доведоа до тоа дел од Турција да и биде даден на Бугарија, а дел од Бугарија да и биде даден на Србија. При мојата посета на Бугарија во 1982 година дојдов до заклучок дека тука се останати само неколку стотини Власи од кои повеќето беа многу стари.

⁷ М. Peyfuss во "Aromunen in Rumanien" во Österreichische Osteftte 26 (1984) стр. 313-19 вели дека со пописот од 1977 год. во Романија 644 лица се изјасниле како Аромани и 1.179 лица како Македо-романи, меѓутоа тој лично мисли дека овие бројки не ја прикажуваат вистинската положба.

велшки Циганин во Гранада; спортот во неговиот универзален јазик е на високо ниво, меѓутоа тешко дека тоа ќе помогне јазиците на кои што зборуваат мал број луѓе да опстанат.

Слично на баскиските и ретороманските дијалекти (во Швајцарија и северна Италија), и влашкиот јазик изгледа дека својот опстанок го должи на зафрленоста, одалеченоста на пределите во кои се зборува како и на фактот дека и таму постои еден или повеќе од еден поинаков јазик со кој истиот се наоѓа во некој вид конкуренција. Порастот на бројот на еднонационалните држави и унапредувањето на комуникациите ги ослабнаа шансите на влашкиот јазик да опстане уште многу долго. За разлика од Баските и Ретороманите кои се изборице или се борат за некој вид признание на нивна автономија, Власите изгледаат совршено задоволни со својата положба во своите, инаку, национални држави. Грчките Власи се сврстуваат себеси меѓу најпатриотски настроените Грци - во нација на патриоти, а никогаш не сум слушнал југословенски Влава да искажува незадоволство од таканареченото "открытие" на македонската националност. Во минатото националната свест на Балканот била поттикнувана од страна на националните цркви. Непостоењето на некое појако движење за одвојување на влашката црква, со исклучок на краткиот период пред Првата светска војна, значеше дека Власите главно останале настрана од жолчните кавги што ги поделија бугарските егзархисти од грчките патријархисти или Србите од Хрватите и покрај нивниот заеднички јазик. И покрај тоа што Власите настојуваат да стапуваат во брак во својата етничка заедница би било претерано да се зборува за некоја нивна расна чистота. Бурната историја на Балканот е таква што тврдењата за некој примат на етничката наспроти јазичката припадност се во голема мерка измислени. Еден ден на скопскиот пазар забележав правонос Грк како се турка со црномурест Ром и синокос долгообразест Славјанин и сите не зборуваа ниту еден друг јазик освен македонскиот. Тоа е доволна причина да одврати или поколеба секого во обидот да се истражува влашкото потекло.

Посебните карактерни особини кај Власите, и особината што ги прави интересни за историчарот, не е нивното племенско потекло, нивната религија, култура ниту пак нивната свест за посебниот идентитет, туку нивниот јазик. Ако ја оставиме нивната неопходност за двојазичност, а како критериум за одредување на влашкиот ентитет ја земеме вообичаената употреба на

влашкиот јазик дома, грубата проценка за постоењето на 50-тина илјади Власи, од кои 30-тина илјади во Грција и 20-тина илјади во другите четири балкански земји, не би биле многу далеку од вистината. Полесно е да се одреди локацијата на Власите. Јазичните мапи, некогаш омилените играчки на балканските државници, не се веќе во мода. Од аспект на незапирливата флукуација, во оцртаните подрачја на влашкиот говор, можеби ова и не е така голема загуба. Класичната историја за необичната лингвистичка картографија на Балканот, Н.Wilkinson-овите "Карти и политика" ("Maps and Politics") (Ливерпул, 1951), забележува дека после Втората светска војна и во поново време, нема карта што потекнува од трудот на романскиот лингвистички картограф S.Pihaescu, а да не настојува да ги прецени подрачјата каде што се зборува влашкиот јазик.⁸ Оние кои биле загрижени да го докажат големиот број Власи ја користат предноста на летната и зимската сезона. Практично номадските Власи во иста година заземале два простора - в лето и в зима, ги броеле на две места. Исто така и големите ненаселени пространства на планините во околината на влашките села придонеле да можат да се цртаат големи секции од нивните мапи со цел тенденциозно да се зголеми бројот на Власите. Многумина од овие картографи биле Романци, додека пак изработувачите на картите од другите балкански земји даваат предност на двојазичноста на Власите за да им дадат малку или никаков простор на мапите. Од друга страна пак, добро изготвените географски карти од страна на неутрални набљудувачи како што се Weigand и, Wase и Thompson, чудно ама, сè уште се корисни кога треба да се утврдат пребивалиштата на Власите денес. И покрај општото уверување за Власите дека се номади, во историјата на Балканот за изминатите педесет години тие покажале забележителна жилавост да се задржуваат на постојани места на живеење,

⁸ S. Pop, *La Dialectologie* (Louvain, 1950) стр. 670, и G.Nandris во "The development and structures of Rumanian" во *Slavonic Review* 31 (1951) стр. 7, прикажува прилично голем број Власи на Балканот, а особено во Албанија. Истоово се среќава и во картата на T.Papahagi во *Dictionarul Dialectul Aromin* (Букурешт, 1974), стр. 1436, макар да оваа карта и речникот што оди со неа ги бележат Власите во минатото, и навистина Papahagi дава тажен и корисен вовед бележејќи го опаѓањето на бројот на Власите.

макар да и во намален број, во близината на истите географски подрачја кои што ги опишале како влашки Weigand како и Wase и Thompson.

Глава втора Власите во Грција

Власите во Грција најдобро се познати по нивното значајно присуство на планинскиот масив Пинд. Ова е географско подрачје каде што имам поминато повеќе време¹ меѓутоа, се обидов во овој приказ да не му посветам премногу простор бидејќи други, помалку познати подрачја, се поинтересни. Мецовон, во центарот на пиндскиот регион, град со околу пет илјади жители, поради својата централна местоположба и својата релативно добра пристапност скоро да претставува влашка престолнина, инаку добро посетена од туристите. Околу Мецовон постојат низа села населени преку целата година, како што се и селата во близината на Коница; меѓутоа, селата на север и југ од нив, како што се прочуените села Периволи, Самарина, Сираку и Гардики во зимскиот период се главно пусти. И повторно, освен околу Мецовон, кој што заедно со четири влашки и две грчки села претставува една епархија, Власите патат што се поделени во бројни административни единици чии центри вообичаено се почетни станици на локалните автобуси. Патната врска меѓу Самарина и Мецовон, и меѓу Мецовон и Гардики е тешка но, сепак трае само три и пол мачни саати со автобус од Самарина до Гревена и од Гардики до Трикала. Мецовон е често посетуван од страна на жителите од другите делови на Грција како лете така и за време на зимската спортска сезона. И тука, и покрај тоа што постари луѓе седат на плоштадот облечени во нивните традиционални влашки носии, се чини како тие да не створиле помлади свои наследници.

И во Анилион, село кое е одделено од Мецовон со еден кршовит пешачки друм, па дури и покршовит автомобилски пат преку Арактос, обата доволно затворени кон главниот пат за да

¹ Во 1975 година поминав четири седмици во Анилион, а во 1977 година направив триседмична обиколка со автобус по Пинд. Исто така обавив кратки посети на оваа област во годините 1980-83. Имињата на селата во Грција постојано се менуваат па од таа причина не можам да бидам сигурен дали местата кои Wace и Thompson ги споменуваат како влашки: не постојат повеќе, постојат но не се повеќе влашки или не сум ги забележал. Румунските научници настојуваат да ги даваат имињата на селата на влашки што уште повеќе ја зголемува бркотијата. Мојот домаќин во Анилион, Г-дин Михали Карамичас, ми беше од голема помош кажувајќи ми кои села биле влашки, и јас премногу се потправ на неговите информации. Види ги мапите 1 и 2.

се избегне отселувањето, а така зафрлени за да се избегне расипливоста од современата цивилизација, јас почувствував дека влијанието врз влашкиот јазик не е така значајно изразено. Селото Вутоноси се наоѓа на главниот пат од Калабака за Јанина, а Милеа кое што сега, како и Анилион, има секојдневен автобуски превоз за Мецовон, претставува уште еден голем влашки центар. Помеѓу Калабака и Мецовон лежат влашките села Кастанеа и Малакаси кои во минатото биле многу поголеми меѓутоа, сè уште успеваат да го задржат населението и во зима; обете се наоѓаат на само половина час оддалеченост од Трикала, со автобус. Останатите села во или близу до повисоките предели на пиндската долина како што се: Ампелохорјон, Коридилон, Певке, Саракенас, Тригона и Ортовуни се дури и повеќе пристапни, но изгледа дека се прилично скоро втемелени. Населени се во текот на целата година, а најверојатно првобитно биле места за одмор на двапати годишните, номадски, патувања со стадата помеѓу Тесалија и Пинд, а села постанале кога овој начин на живот е напуштен. Панагија, големо село веднаш до главниот пат, изгледа дека е втемелено на местото од Кутусфлиани, претходно Либохово, важно стратегиско место со некои старини во близината; Кутусфлиани по сè изгледа дека е постара населба бидејќи се споменува заедно со Мецовон, Милеа, Малакаси и Вутоноси кога добиле специјални привилегии од страна на Турците.

Јужно од Калабака се наоѓаат влашките населби Клиновос и Гликомелеа но, главната концентрација на Власите може да се најде во околу дванаесетина села во горниот тек на реката Аспропотамос и нејзината притока Камнаитикос. Селата: Пертули, Нераидохори, Пира, Деси и Камнаи убаво се опишани од Проф. N. Hammond, чии книги "Epirus" (Оксфорд, 1967) и "Macedonia" (Оксфорд, 1972) се извор на информации за Власите и покрај фактот што Власите не се негова основна специјалност, а повеќето од неговите патувања низ влашките села биле обавени пред и за време на Втората светска војна. Една германска филолошка екипа во 1975 година проучувајќи го Пертули пронашла малку луѓе кои би биле волни да зборуваат влашки. Фактот што Пертули беше средиште на отпорот против Германците во време на Втората светска војна, можеби ја обесхрабри соработката на месното население со споменатата германска екипа.

Останатите влашки села до кои што лесно се стигнува со автобус кон Калики или Гардики се: Антуса, Катафитон, Краниа, Калирој, Милеа и Агиа Параскева. Овие села, во густо шумовит предел, истовремено се зафрлени и многу привлечни, главно ненаселени преку зимата, а влашкиот елемент во нив не е особено изразен. Пред војната Гардики било епархиско место што ги опфаќало влашките села на реката Аспропотамос. Бидејќи немало население кое постојано би живеело тука, напротив, потполно било напуштено за време на војната, го изгубило својот административен статус. Во ова село ми беше речено дека од три илјади луѓе кои доаѓаат тука за време на летото многумина сега не зборуваат влашки и покрај тоа што попусто се обидуваат повторно да ги оживеат влашките обичаи па дури и да го научат влашкиот јазик барем толку колку што Корнволците сакаат да научат корнволски. До Гардики и останатите зафрлени села во областа може да се стигне од Трикала со автобус за нешто помалку од четири часа. До Калики може да се стигне од Анилион пешки за околу пет часа. Калики беше поврзан со автомобилски пат со Анилион во август 1980 година и заедно со Антуса и Катафитон беа последните села во Грција електрифицирани во 1982-та. Овие три села се горди на извонредната народна игра. Преку зима тие живеат во грчките градови и таму зборуваат грчки. Дури и постарите жители не зборуваат ниеден друг јазик освен грчкиот со исклучок кога се сами, во нивните домови и, како резултат на тоа, тие го израсипале влашкиот јазик со грчки кованици.

Од Калики и Гардики лете може да се стигне пешки до прочуените влашки села Сираку и Каларити, кои што заедно со селото Мацуки, ги претставуваат крајните обронци на територијата на пиндските Власи. Во мојот обид да пропешачам до Калики поминав покрај остатоци на постаро село над еден поток. Тука постојат и заобиколни патишта по кои може да се помине и со автомобил - на сопствен ризик. До селата Сираку и Каларити сега може да се стигне и со автобус од Јанина макар да патот е ризичен. Овие две села, впечатливо убаво сместени, издигнувајќи се над стрмните клисури на реката Каларитикос,

притока на реката Арактос, со многу убави куќи од деветнаесетиот век, изградени се во време кога двете села претставувале центар на процутот на металската индустрија. Сираку е скоро потполно опустено. Зимскиот период неговите жители го поминуваат во Јанина, Превеза и Атина. Само Каларити има зимско население од околу 300 жители. Во оваа област се покажува многу мал интерес за влашкиот јазик, а месниот учител од Сираку напишал книга за своето село одвај споменувајќи некаква сродност помеѓу јазикот на кој што се зборува во селото и латинскиот.²

На север од Јанина лежи богатото со шуми и вода Загори. Во времето на проучувањата од страна на Wace и Thompson влашкиот јазик тука бил во фаза на изумирање меѓутоа, на патувањето со автобус од Јанина за Вовуса во 1977 година поминав низ напредни села како: Гревенити, Тристено, Фламбурарион, Елатокори и Макринион - во минатото сите влашки. Во близината на Макринион се наоѓа едно многу старо место кое што потсетува на стратегиски положај над реката Вардас, притока на реката Арактос, од каде што се бранел преминот преку планината кон селото Вавуса на реката Аус или Вијосе. Близу до патот на овој премин забележав повеќе збиени колиби, стар стил на влашките номадски населби, а сега веќе редок приказ. Колибите можеби припаѓале на Саракачаните кои и сега само повремено закупуваат летни пасишта во Загори. Меѓутоа, се чини дека Саракачаните се скоро сосема исчезнати од грчката сцена.³ Вовуса е недалеку од Јанина, така што секојдневно може да се стигне со автобус, а истото има патна врска со Мецовон и преку Периволи за Гревена. Во Вовуса постои прочуен мост и нова црква, а изградени се и некои нови куќи но, и покрај централната позиција и импресивната положба нема некоја значајна иднина. Преку зимата има многу мал број жители. Ми беше кажано дека тука живеела една жена - Романка, а исто така и дека луѓето во долината на Вардас зборуваат поинаква верзија на влашкиот. Меѓутоа, на мое разочарување, во

² D.M.Ghartzonikas, *Mpourtsoblachoi* (Јанина, 1971). Овој чуден наслов е предодреден да ја покаже врската со Bruttium во Италија.

³ J.Campbell, *Honour, Family and Patronage* (Оксфорд, 1964).

кафеаната што ја посетив зборуваа само грчки, а госпоѓата Романка немав прилика да ја сретнам.

Во 1983 година направив уште една посета и запрев во Фламбурарион каде што тврдеа дека зборуваат само грчки и покрај тоа што јас мислам дека овие тврдења се неточни. Тогаш по дожд и кал изодив околу четири километри до кафеаната во Елатокори за да, по завршувањето на црквата, најдам некој што зборува влашки. Срамежливо запрашав дали некој зборува влашки. Моето прашање беше пречекано со прегласна смеа, многу узо и, извесен број Власи. Изгледа дека тука споро и тврдоглаво се повлекува јазичната граница. Пред седумдесет години Wace и Thompson ги регистрирале сите пет села на патот за Вовуса како влашки, меѓутоа сега само за Елатокори може да се каже дека е влашко, додека Фламбурарион и Гревенити се вбројуваат во категоријата поранешни влашки села за кои што Weigand известува како за села во Западно Загори. Во Тристенон срамежливо ми рекоа дека тие некогаш биле Албанци.

Северно од Вавуса, расположени во близина на реката Аус и нејужините притоки, се наоѓаат селата: Врисохорјон, Елиохори и Лаиста, последното до кое што може да се стигне со автобус од Јанина. Јас не ги посетив овие три села и погрешив, наместо таму отидов во Скамнели. Weigand рекол дека ова село и останатите понатаму, кон југ, порано биле влашки, додека пак Wace и Thompson го одрекле тоа. Во 1982 година јас бев убедуван дека тука имало Власи но, и ова ми беше одречено после едно неудобно патување со утринскиот автобус во 1983-та. Возможно е дека и во двата случаи има извесна забуна со Саракачаните кои ги имало тука во значаен број, иако и тие исто така главно исчезнаа од овој крај. Селото Лаиста, ова го приспособав од втора рака, има незнатни можности за некаков просперитет. Ова село, со околу педесетина куќи, е сместено покрај патот по кој што поминува автобусот. Преку зимата во него живеат 100-тина жители за да нивниот број в лето се зголеми на 250-тина луѓе. Врисохорјон и Елиохори се значително помали и веројатно во поперспективна положба. Опустеното место близу до Лаиста

наречено Палихори можеби има древна историја но, јас се плашам дека е опустошено на ист начин како што наскоро ќе постанат такви селата Врисохорјон и Елиохори, и покрај тоа што сега се презема кампања за помош на селата од областа Загори кои што имаат славно минато, а сега им прети опасност од иселување на селското население.

Древното потекло на овие села, не е многу поизразено од она на селата понатаму на север, до кои што може да се стигне со автобус од Коница, или пак, со запрежна кола со маска, од Самарина во атарот на Гревена. Тука се селата Дистратон (порано Бреаза), Армата, Палиоселион и Падес. Селото Фурка, во влашкиот јазик значи урка за предење, се наоѓа на најсеверната притока на реката Аус, и до него може да се стигне од Коница, макар да традиционално е поврзана со Самарина. Овие села тешко настрадале во Втората светска војна како и во Граѓанската војна, со чести опожарувања на селата и битки по планините борејки се брат против брат. Во 1982 година во селото Дистратон наидовме на 102 годишна баба која ги преживеала сите овие неволи, а селото, иако оддалечено, сега е изгледно, со притоката на Аус која ја завртеле за да изградат рибници за одгледување на пастрмки. Селото преку зима брои околу 500 жители и е најголемо од четирите села. Останатите три се помалку зафрлени, а многумина од Палиселион преку зимата работат во Јанина. Тука сретнав една стара жена која зборуваше само еден јазик (*веројатно влашки, б.прев.*), се приметуваше дека е наполно глува, а многу луѓе помлади од мене зборуваа влашки. Во овој зафрлен крај положбата на Власите изгледа многу добра.

На источната страна на Пинд, во атарот на Гревена, има неколку прочуени села, многу посетувани од пораните патеписци по Балканот, а тоа се: Самарина, Авдела, Периволи и Смикси. Овие села преку зима се потполно запустени. Према пописот од 1961 година вкупната популација изнесувала 23 души. Така, мигрирањето во текот на годината го продолжува традиционалниот начин на живот. Со обзир на фактот дека постојани населби имало на самиот почеток на истражувањата на Wace и Thompson, а тоа е релативно свежо сознание, не можеме да кажеме дека овие мали бројки претставуваат сигурен показател за опаѓање на влашката популација. Навистина, застапеноста на влашкиот јазик и традиции се чинат во голем

дел поизразени во Самарина од оние во Гардики. Пред пожарот во 30-тите години од овој век, Самарина се натпреварувала, со добри изгледи за успех, со Мецовон како главен центар на Власите. Меѓутоа, иако тука постои силна заедница која издава свој часопис, а во август селото е полно со поранешни и сегашни жители кои го прославуваат празникот Голема Богородица, Самарина е предалеку од останатите села за да суштествува како обединител за оние населби што не се поврзани во непосредно соседство. За ова подрачје некогаш постоел договор со Италијаните. Селото Смакси има убава книга за својата историја чиј автор G.Nasika го расветли неговото римско име,⁴ па према оваа книга, како и према известувањата од Wace и Thompson, овие села се постари и се разликуваат од селата во Загори.

Кранија, кое е расположено на директниот пат од Гревена за Милеа и Мецовон, е влашко село за кое е забележано дека према пописот од 1961 година имало 775 жители. Понатаму, кон север, се наоѓа друго големо влашко село - Кипурјо, споменато од Hammond во статијата "Epirus", но не и во неговата мапа. Гревена исто така има значителен број влашко население, преку лето како и в зима, и покрај тоа што во ова подрачје, уште од времето на Wace и Thompson, влашките села биле полуелинизирани. За Кипурјо мештаните имаат подруго име - Купацари, кое што произлегува од влашкиот збор за дрвото даб, со кое што изобилува околината на Гревена. Мештаните биле со недефиниран идентитет, полу-елинизирани, па на нив се гледало како на: ни вода ни оцет. Hammond во "Migrations and Invasions in Greece and Adjacent Areas" (*Миграциите и наездите во Грција и соседните области*) (Њу Џерси, 1976), потврдува дека влашкото влијанието во оваа област било во опаѓање но, и покрај тоа што не сум ги посетил овие села, јас бев уверуван дека Кранија било влашко село, и возможно е дека во конфликтната ситуација после војната имало миграција на Власите од понепристапните села кон Кранија, Кипурјо и Филипи.

⁴ G.Nasika, *He Smixê, Historia, Êthê kai Ethima* (Атина, 1971)

Тешко е да се најде издржан одговор на прашањето: Зошто некои села се населени преку целата година, а некои не, и зошто процесот на постојано населување е многу поприсутен во центарот на пиндската област отколку на југ и север, и покрај тоа што постоењето на главен пат од Калабака до Јанина, постојано отворен, освен во најтешки временски услови, очигледно би можело да придонесе многу полесно да се живее преку целата година? Само краток поглед на картата на Пинд ќе покаже дека повеќето влашки села се сместени на или близу до горните текови на петте поголеми реки чии извори се наоѓаат во близината на Мецовон. Тоа се реките: Аус, Арактос, Аспропотамос, Пиниос и Халиакмон. Меѓутоа, тешко е да се каже нешто повеќе од овој заклучок освен, непобитниот факт дека Власите необично многу сакале во нивните села да има многу вода. Од споменатите пет реки само Аус претставува возможен правец за наезда од север, додека пределите околу горните текови се многу стрмни па од тука и патиштата тешко проодни.

За останатите Власи во Грција, вон масивот Пинд, моите сознанија не се толку исцрпни. Власите во Акарнанија во близината на Стратос се далеку од постојбината на останатите Власи, а постојат докази дека го губат својот влашки идентитет. Тие водат потекло од централна Албанија. Овие Власи основаа голем број населби во Тесалија. Во Сескло близу до Волос влашкиот јазик бива зборуван со задоволство; тие го прифаќаат своето албанско потекло (*доселени од Албанија, б.прев.*). Возможно е да се истражуваат јазични сличности помеѓу нивниот говор и оној на другите влашки заедници од слично потекло. На оваа тема голема работа е направена од страна на германскиот тим филолози предводени од Ј.Крамер кој ги посетил Родија и Фалаина, две прилично големи населби близу до Лариса; основани откако Тесалија во 1880 година постанала грчка.⁵ Исто

⁵ Kramer и други, "Dialektologische Forschungen bei den Aromunen, 1976", во Balkan-Archiv 1 (1976), стр.7-78. Мојот долг према трудот на овој тим се подразбира, а нивните описи на некои села, кои што јас не сум ги посетил, се премногу вредни. Во обидите да се одделат еден вид Власи од друг прашувајќи ги за одредени зборови и изрази во поедини села чувствував дека тие го пренебрегнуваат фондот на зборови со кој располагале оние на кои им се обратиле. Ова од причина што е можно жители на исто село да давале различни одговори, во зависност од степенот на нивното познавање на влашкиот јазик, учеле ли романски или се вешти, искусни луѓе.

така и во самиот Волос има луѓе кои зборуваат влашки, како и на планината Пелион и во Велестинон. Јас исто така наидов на зачудувачки голема влашка заедница во Аргиропулон близу Тирнавос кои истакнуваат дека нивните претци се доселувани пред 1880 година, а дотогаш лутале со своите "домови" по себе.

Овие луѓе, во Аргиропулон, ми раскажуваа дека биле Арванитовласи. Овој термин, малку збунувачки, се употребува вообичаено од другите Власи за луѓе за кои мислат дека се малку поразлични од нив. Разликата навистина не се состои во знаењето на албанскиот јазик наместо, или исто како и, грчкиот и влашкиот. Некои Арванитовласи знаат албански, останатите пак, како оние од Аргиропулон, не зборуваат албански. И јас не мислам дека тоа се однесува на било каква посебна особеност на луѓето кои зборуваат влашки, бидејќи иако Крамер тврди дека Власите со потекло од Албанија, можат да се препознаат по некои разлики во нивниот речник и интонација, сепак јазичниот казан во последните сто години бил толку многу размешан, што и таа разлика би било тешко да се открие. Постојат, се разбира, други јазични разлики помеѓу поедините влашки дијалекти кои што немаат никаква врска со албанскиот. Истовремено, терминот Арванитовласи не упатува директно на некаква врска со Албанија, затоа што, како што ќе видиме од истражувањето на историјата на Власите, многу Власи произлегуваат од фамилии кои што во одреден период дошле од Албанија. Поверојатно е дека терминот Арванитовласи, во некоја рака, е социолошки израз употребуван од Власите кои имале постојани живеалишта, или можеби две одредени сезонски живеалишта, за да ги опишат оние, помалку среќните, кои биле приморани, како Саракачаните до неодамна, да талкаат по земјините простори, главно поради вековното беззаконие на просторот на денешна Албанија како главна причина за нивните талкања.

Помеѓу Костур и Лерин постојат прилично големи населби на Власи, и покрај тоа што трите добро познати влашки средишта Клисуре, Невеска и Писодерион немаа повеќе од илјада жители

према пописот од 1961 година. Клисуре со својот стил на високи бели куќи останува стражар на прекрасната стратешка локација, сега, близу главниот пат помеѓу Верија и Костур. Но, тоа е очигледно минорно во однос на неговата положба на почетокот на ова столетие кога Клисура имала повеќе од 3.000 жители. Во деветнаесетиот век Клисура веројатно била најголем влашки град. Оваа населба тешко настрадала во војната против Турците во 1912 година кога дел од градот бил изгорен, и повторно во 1944 година кога уште повеќе бил опожарен од Германците потпомогнати од Бугарите. Тогаш 250 жени и деца биле брутално масакрирани. Последново придонело градот да изгледа како да божем во воздухот лебди некој авет. Сепак, и покрај тој прв впечаток, при мојата посета во 1981 година, према мене се однесуваа многу добро. Пред Првата светска војна Клисура била конкурент на Костур во крзнарството, а жителите биле сопственици на огромни стада овци. Црквата, изградена во 1897 година, полна со извезена резба во дрво, се наоѓала покрај големото романско училиште. Сега, училиштето е срушено а црквата преобразена за богослужба на грчки јазик. Од тоа време останале малку куќи, а исто така малку се изградени и во поново време. Клисура се наоѓа на солидниот пат од Костур за Солун, со редовен автобуски превоз. Мештаните можат да се пофалат со малиот хотел во кој што преку лето доаѓаат луѓе кои не зборуваат влашки. Јас имав среќна прилика да им објаснам на тројца војници, кои ме прашаа на кој јазик зборува старата жена - таа зборуваше влашки. Беше возможна и извесна забуна бидејќи во Верику, само десетина километри понатаму, луѓето зборуваат славјански (македонски, б.прев.).

Моите распрашувања околу Власите беа прифатени со голема почест. Сретнав една група студенти кои тврдеа дека нивна заложба е да се обноват влашките богатства во секој поглед. И покрај добрата, изворна, информираност за влашкиот јазик и историја тие меѓусебно зборуваа грчки. Што се однесува до историјата на Власите, тие ја прифатиле романската теза. Притоа тврдеа дека нивниот влашки незначајно се разликува од оној што се зборува во останатите влашки села, а тоа можеби е резултат на силното румунско влијание што изгледа, во овие краишта, одолеало уште од времето на Апостол Маргарит кој учителствувал во Клисура, инаку роден во Авдела, а бил еден од

првите поистакнати поборници за влашкото национално оствестување.

Во Власти, село кон југ од Клисуре, забележав дека влашкиот јазик е запомнат, но на него не се зборува, а во селата Сисанион и Пипилисте потполно исчезнал. Во времето на Wace и Thompson се споменува застапеноста на влашкиот јазик во последните две села. Сјатиста, сега потполно грчко, исто така во минатото било влашко село. На шеснаесетина километри северно од Клисуре се наоѓа селото Невеска (сега Нимфајон) каде што сè уште се зборува влашкиот јазик. Во 1981 година не ми беше дозволено да се довлечам до горе по директен пат од Скледросно, затоа пак во 1984 појдов со такси од Атос. Невеска е електрифицирана во 1976 година, а со асфалтен пат е поврзана во 1973, но не сообраќа автобус. Можеби не им ни треба бидејќи сите негови жители изгледа дека се многу добро ситиурани.

Во кафеаната старите луѓе, па дури и средовечните, зборуваа повеќе влашки отколку грчки. Тие не беа најдобри во познавањето на историјата на своето село, макар да имаше некои замаглени сеќавања за некои бегалци од Москополе, Албанија, кои се придружиле на месното домородно население околу 1800-тата година. Во деветнаесетиот век жителите на Невеска занимавајќи се со трговија, особено со Египет, многу се збогатиле. Јас се восхитив од една посебно величествена куќа која била изградена од некој трговец кој успеал да добие ексклузивно право за извоз на тутун во Шведска. Некои од осумстотините куќи беа распаднати и неупотребливи, но од друга страна пак, има новоизградени куќи во истиот стил. Во Светските војни и во Граѓанската војна селото не настрадало претерано меѓутоа, сведоштвата од историска вредност биле изгорени. Тука постои музеј сместен во приватна куќа полн со стари народни носии. Невеска била подложена на населување од надвор. Према тврдењето на, малку сентименталниот монограф гркофил, селото било основано од мигрантите од Москополе, а слично потекло, од Албанија, се тврди и за жителите на Клисуре. Богатството на овие две села наведува на заклучок дека се основани од доселениците од Москополе во деновите на неговата

благосостојба. Од друга страна пак стратешката положба на двете села е таква што не го исклучува заклучокот дека се основани и во поранешни времиња.⁶

Еден жител на Писодерион со сигурност тврди дека селото е многу порано втемелено. Тој поаѓа од стратешката положба на селото и оближниот планински врв Вигла како сведоштво на римското присуство во ова подрачје.⁷ Истиот извор ова го тврди и за другите влашки села. Писодерион лежи на подиректниот но, потешкиот пат од Лерин за Костур отколку патот што доаѓа од Клисуре и Атос. Патот води близу до албанската граница и можеби свесно се остава во лоша состојба и не се одржува. Овој пат поминува низ добро пошумени предели, и во местото по име Дендрохори, каде што можат да се најдат малку Власи, нè потсетува на селото помеѓу Костур и Преспа, Калаи Друес, каде што Власите за прв пат во историјата се споменуваат во 976 година од нашата ера. Малку е веројатно дека овој дел од патот бил главен премин во древните времиња меѓутоа, кога пристигнавме до областа близу Преспанското езеро добивме впечаток дека сме на главните премини Исток - Запад преку Балканот при што премините Писодерион и Цангон биле поголеми препреки. За жал непријателството помеѓу Грција и Албанија придонело овој пат да стане скоро неупотреблив. На самата граница во селото Крусталопоги има нешто Власи.

Во Писодерион нема многу Власи. Острата клима изгледа дека приморала многу од нив да се иселат. Куќите се стари и неудобни, а нема ни гостилница или кафеана. Црквата била изградена во доцниот турски период меѓутоа, се наоѓа на местото на постара црква, остатоци од која што можат да се видат. Во црквата се наоѓа прилично лоша, старомодно извајана главата на Павлос Мелас, најголемиот грчки борец за слобода од преминот

⁶ За грчката историја на Невеска види D.Pephanes, *To Numphaion* (Solun,1964) а за Клисуре G.Trupes, *Kleisoura* (Лерин, год. непозната) и A.Tsiogios, *Sunoptikê Historia tês Kleisouras* (Солун,1962).A.Rubin, *Les Roumains de Macédoine* (Букурешт,1913), дава корисни сведоштва за Невеска и Клисуре од романски аспект. За елинизацијата на Власите види T.Papahagi, *Dictionarul Dialectul Aromin* (Букурешт,1974) стр.9-11. Papahagi го цитира Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, том 2, стр.422, каде се вели дека Сиатиста било основано од влашките овчари во дванаесетиот век.

⁷ S.N.Likios, *Makedono-Armanika* (Solun,1976) е на мислење дека поради стратешките местоположби Писодерион и Клисуре, било неопходно да бидат чувани од страна на римските војници.

на минатиот век. Необично големото училиште во близината - нема ученици, па затоа е претворено во хотел, а тоа може да ја подобри благосостојбата на мештаните. На околу еден саат оддалеченост се наоѓа прочуениот манастир Агиа Триада кој што датира од 1050 година - многу сличен на остатоците од стариот дел на црквата во Писодерион. Под стариот пат има траги од древен пат, за кој што погрешно се тврди дека се работи за Виа Игнациа.

Во едно село јужно од Писодерион, имено Дросопиги, како и во четири други села на, или близу до, крајбрежјето на Преспанското езеро и тоа: Калитеа, Свети Герман, Врондерон и Пили исто така се зборува влашки. Последните две села, обиколени од скоро сите страни со Албанија и едниот или другиот од двата крака на Преспанското езеро, се извонредно многу изолиран предел во Грција. Последниве, се смета дека, се повеќе чисто влашки села отколку Калитеа и Свети Герман каде што Власите за соперници ги имаат Грците, Славјаните (*Македонците, б.прев.*) и понтијските Грци (*доселеници од Русија, б.прев.*). Историјата на овие Власи е прилично едноставна. Тие биле номади со свои зимски пасишта во близината на грчкото крајбрежје и летни пасишта во албанските планини во близината на Корча. Последниве им биле ускратени со поместувањето на границите за време и после Првата светска војна. Власите веројатно биле населувани во овие предели за да го пополнат вакумот кој се створил со заминувањето на муслиманската популација по размената на народите од 1923 година.

На планината Грамос, и покрај тешките политички услови во минатото, сè уште има Власи. Тука се одвиваат последните битки од Граѓанската војна но, и покрај овој факт како и непријателствата од страна на Албанија, забележав дека во овој предел влашките овчари со своите стада опстојуваат, па дури повремено поминувајќи ја и границата - во обата правца. Особено поради последново, на почетокот на деветнаесетиот век, заминувајќи према исток, голем број Власи ги напуштиле пределите на Грамос, така да сум слушнал за Власи, далеку на

исток, како во централна Бугарија, кои себеси се нарекуваат Грамостеани.

Власите во близината на Серес, веројатно, исто така потекнуваат од Албанија. Према грчкиот попис од 1928 година биле пријавени значителен број Власи во источна Македонија и западна Тракија. Власите во овие предели се споменуваат и во Прирачникот на Адмиралитетот на Грција пишуван за време на војната меѓутоа, истиот се заснова на предвоената состојба.⁸ Тука може да се дозволи и извесна забуна со Саракачаните имајќи предвид дека Родопските планини бивале омилено пребивалиште на последниве. Мал број Власи пронајдов во Ано Пороја, северозападно од Серес, а понатаму на исток не продреле. Националниот состав на овие предели се изменил со приливот на бегалци од Мала Азија, и покрај тоа што према Прирачникот на Адмиралитетот тука постоеле предели каде што само издржливите Власи можеле да опстанат.

Понатаму, кон југ, постојат две групи Власи околу чие потекло има одредени недоразбирања. Власите на планините Вермион и Олимп биле сосем добро поставени да ги чуваат значајните премини на патот Виа Игнација. Тука постојат и сведоштва за големото присуство на Римјаните од времето на нивното присуство на Балканот. Оттаму потекнува романтичарската теорија дека Власите на овие планини се потомци на римските војни. Меѓутоа, истата е побивана од повеќето научници кои Власите на планините Вермион и Олимп ги сметаат за доселеници од Албанија и тоа од релативно скоро време.⁹ На Олимп слушнав спротивни гледишта, и покрај тоа што не ни треба да одиме толку далеку назад, дури до римските легии, бидејќи има случаи да не се прифаќа, исто така лесно, објаснувањето дека сите источни Власи се скорешни дојденци од планината Грамос.

⁸ Географскиот прирачник на Грчкиот адмиралитет (Лондон, 1945) том.3, стр 143-145. Пописот од 1928 година прикажува 66 Власи во областа на Родопите, 193 во околицата Кавала, 429 во драмската и 1275 Власи во серската околица.

⁹ Види поглавје четири и пет. Wace и Thompson, стр.221, се прилично предострожни. На мапите 3 и 5 се прикажани овие села. Т.Симовски, "Населените места во Егејска Македонија" (Скопје, 1976) претставува изворник на информации за зафрлените села, и покрај тоа што тој пишува (на македонски јазик) од југословенски аспект.

За селата на планината Вермион и тоа, Ано и Като (*Горно и Долно, б.прев.*) Вермион и Ксироливадон јас во голема мера се ослонувам на тимот на Крамер¹⁰ кој изнесува една недоволно јасна слика за Власите, наводно, дека биле брзо заборавени во Ксироливадон - инаку, во текот на зимата без население. Малку понадежни се Власите околу Ано Граматикон, на северната страна на планината Вермион, и покрај тоа што ова село било напуштено помеѓу војните кога еден голем дел од населението заминал за Романија. Пред 1945 година тука постоело романско училиште. По сè изгледа дека селата Долјани и Војада се исчезнати меѓутоа, Т. Симовски во "The Inhabited Places in Aegean Macedonia" ("Населбите во Егејска Македонија") (Скопје, 1976) пишува за влашки заедници во селата Патима и Кедронас.

На планината Олимп постојат две влашки села: Кокинополис и Ливадион, кои што Weigand па и Wace и Thompson ги опишуваат како веќе елинизирани. Ова, како и фактот дека третото село на планината Олимп, Фтери, сега е запустено, можат да наведат на сомнение за натамошниот опстанок на влашкиот ентитет во овие региони меѓутоа, и јас и тимот на Крамер, на Олимп наидовме дури и на деца кои зборуваат влашки. Обете села се населени во текот на зимата, и тоа Ливадион со 4.000 жители, а Кокинополис со далеку помал број. Ливадион е многу напредно село и меѓу нив постои особен интерес за својата историја. Постои музеј и весник, па и три приказни за селото. За Кокинополис моравме да се ослониме на секавањата на месниот свештеник. Селаните рекоа дека се сиромашни, а така и изгледаа. Селото страдало од Турците, како и за време и после Втората светска војна. Многу од седумстотините куќи беа препуштени на стоката, а мојата проценка за бројот на жителите на селото е многу помала од онаа на тимот на Крамер, од 1.500 жители.

Не изгледа дека жителите од овие две села премногу се сакаат - па и нивната историја исто така значајно се разликува.

¹⁰ Балкан Архив 1 (1976), стр. 16-19

Црквата во Кокинополис, темелно обновена во 1912 година, према зборовите на свештеникот, била изградена во 1732 година. Тој мисли дека селото е втемелено од бегалци во времето на паѓањето на Константинопол во рацете на Турците. Ова беше една од теориите за Ливадион поставена од страна на историчарите, но тие исто така ја споменуваат можноста дури и за уште порани населби, а укажуваат и на напливот од запад во времето на Али Паша (*Јанински, б.прев.*) што е релативно поново време. Музејот располага со експонати од времето пред Али Паша. Крамер посветува внимание на забележителните разлики во јазиците (*веројатно дијалектите, б.прев.*) кои се зборуваат во двете села, а јас забележав дека во Кокинополис "тој" е *atselu* (ацелу) од "ille", а во Ливадион, за истатата лична замена се употребува: аесту од "iste".

Најпосле, но не и најмалубројни, ги имаме мегленските Власи. Тие зборуваат посебен вид влашки јазик, па не е потребно посебен специјалист по филологија за да ги открие значајните разлики во морфологијата и фонологијата.¹¹ Некои автори овие разлики ги припишуваат на славјанското влијание меѓутоа, последново е присутно и во другите делови од Грција. Во секој случај мегленските Власи живеат среде необичен мозаик од јазици, бидејќи како мегленскиот влашки, исто таков дијалект на влашкиот е присутен во селото Мегала Ливадја, каде се зборуваат следниве јазици: вообичаениот грчки и понтиски грчки, славјански па дури и турски. Сите овие јазици, како и влашкиот, се во употреба во регион од околу двестотини и педесет квадратни километри. Повеќето од научните трудови за мегленските Власи се напишани од Романци кои настојувале да ги сметаат мегленските Власи како "половина пат" помеѓу романските и останатите македонски Власи. Раните истражувачи на мегленските Власи можеби ја преувеличувале разликата помеѓу мегленските и другите Власи. Нешто малку мегленски Власи биле преобратени во Ислам и истите, заедно со Турците, се преселени во Турција. Мегленските Власи меѓусебно се нарекуваат - едноставно Власи, а не Армени. Истото го чинат и останатите Власи. Мегленските Власи, веројатно поради

¹¹ Во 1982 и 1983 изготвив список на мегленски зборови и изрази следејќи ги списоците на тимот на Крамер за влашките села. Произлегува значајна промена на самогласниците, а речникот открива некои необични изрази, не сите со славјанска основа.

плодното земјиште во овие предели, се занимаваат со земјоделие. Сега, благодарение на новите патишта земјата се обработува со употреба на современа земјоделска механизација.

Од друга страна, мегленските Власи очигледно се разликуваат од другите Власи. Некои истражувачи ги сметаат за преживеани потомци од некогаш многу големата популација среднобалкански Власи кои првобитно заземале поголем дел од територијата на денешна Бугарија. Други пак, мегленските Власи ги сметаат за потомци на доселеници во времето на Византија. Василие II го покорил Меглен на почетокот на единаесетиот век, а Александар Комнен во 1091 година во близината на Енотија населил некои поразени Печенези.¹²

Енотиа е несомнено Нотиа, на влашки Нонте, но овој некогашен град не е повеќе населба на мегленски Власи. Сега тој е населен со Понтијци од Русија. Градот ужасно настрада од Германците и Бугарите за време на последната војна, па сега има останато само неколку од старите куќи. Јас не бев во можност да најдам било какви траги од муслиманското минато на Нотиа. На источната страна од селото изгледа дека има некои остатоци од древна населба, па можеби ова била средновековна Енотиа. Од Нотиа води убав пат кон Лангадија, Периклеја и Архангелос. Во сите овие села се зборува влашки. Во највисокото село, Архангелос, порано знаеа како Ошани, некогаш постоело романско училиште и, скоро половината од населението на ова село во 1925 година заминале за Романија. Во текот на Втората светска војна населението од рамничарските села побегнало во Солун, но жителите на Архангелос некако се задржале тука. Во 1950 година бил изграден нов пат кој што го поврзува Архангелос со Ардеа, така што сега може да се стигне до Солун со автобус за

¹² За оваа противречност види G.Weigand, *Vlacho-Meglen* (Лајпциг, 1892), К.Јиричек, "Über die Wlachen in Meglen", во Архивот за славјанска филологија, 15 (1890), стр. 91-93, и T.Capidan, *Meglenoromanni* (Букурешт, 1925). Присуството на Мегленски Власи доселени во Добруџа била прилика за романските филолози како N.Saramandu, *Cercetari asupra Aromanei vorbite in Dobrogea* (Букурешт, 1972), да работат на проучувањето на Мегленските Власи меѓутоа, историското прашање не е лесно да се разреши.

помалку од четири часа. Патот очигледно донесе напредок на ова подрачје охрабрувајќи ги луѓето да останат и да ја унапредат обработката на земјата, работа, која многу полесно се обавува со трактори отколку што може да се стори со маски.

Спротивно на очекувањата, поттикнати од поранешните искажувања за непристапноста и сиромаштвото на Меглен, и подоцнежните искажувања за исчезнувањето на мегленските Власи, Архагелос, бивајќи едно од понапредените влашки села, ме воодушеви. Парадоксално, само што дојдов до заклучок дека зафрленоста на Анилион ги заштитила Власите, напротив, тука, во ова подрачје, пристапноста на Архангелос преку новиот пат изгледа дека ги зачувала Власите. Постојат неколку други фактори кои можат да го објаснат опстојувањето на мегленските Власи. Неколку години, за време на војната, Архангелос било без училиште. Сега има многу убаво училиште, децата учат на грчки, а го забораваат својот влашки јазик. Нивните родители, луѓе од мојата генерација, средовечни луѓе, можеа само да мислат на влашки во годините на нивното оформување (*не смееле да зборуваат, б.прев.*). Донекаде непријатната посета на гробиштата наведува на заклучок за долговечност во овој предел, а гордоста на мојот домаќин на неговите бројни деца наведува на прилично добро продолжување на родот. Ќе додадам и тоа дека жителите на овој предел се приметно горди на својот посебен статус како Власи. Имав прилика да го чујам разговорот, наметнат сред село, помеѓу еден мегленски Влавец од Архангелос и еден типичен Влавец од Мегала Ливадја. Секој од нив фалбаџиски тврдеше за себе и своите соселани дека токму тие биле вистинските Власи.

На враќање од Архангелос, во автобусот, слушавме како две прекрасни девојки зборуваат уште еден, поинаков јазик, сличен на македонскиот но, сепак не беше македонски, исто како и нивната убавина што беше слична и поинаква од убавината на мегленските влаинки на кои што тешкото минато сепак оставило траги. Произлезе дека јазикот на кој што зборуваа овие девојки беше руски, а девојките беа потомки на комунисти, борци на ДАГ, кои по завршувањето на Граѓанската војна биле прифатени во Ташкент. Тие ни кажаа (на грчки) дека во Ташкент дома збурвале грчки, мегленско влашки и руски. Веројатно постојат и други луѓе кои го зборуваат мегленскиот влашки дијалект во Америка, Австралија па дури и некои преживеани од размената

на населението, во Турција, но човек не би можел да помисли дека нивниот јазик ќе опстане уште долго. Од друга страна пак, истото не би го помислил ниту за Ташкент. Сепак, враќањето на овие девојки како резултат на амнестијата што неодамна ја објави грчката влада, инаку родени таму, како и владините мерки за задржување на мегленските Власи го побиваат тоа мислење. Понатаму, исто така е присутна романтичната и пламена приврзаност кај балканските народи, а особено кај Власите, кон родната грутка. И покрај тоа што често биле искорнувани тие сè уште изгледаат необично многу приврзани кон своите корени.

Од Архангелос може пешки да се стигне назад до Мегала Ливадја, јазично вирче на јазичниот остров, каде што типичните Власи од Албанија се доселиле па, после напуштањето на своето село во времето на Граѓанската војна, се вратиле во 1960 година.¹³ Исто така пешки може да се премине преку подножјето на планината и да се стигне до мегленските Власи од другата (*источната, б.прев.*) страна на Пајак планина но, ова е веројатно ризично, бидејќи границата е малку осетлива, па така нашето присуство во Скра (Љумница) не беше дозволено. Макар да до селото може да се стигне и од источната страна, со автобус од Гуменица (*Гуменџа, б.прев.*) ние тоа не го сторивме. Установивме дека во Скра луѓето зборуваат влашки, а исто така ни беше кажано дека и во соседното село Купа зборуваат влашки. Близу до Гуменџа, во селото Гривас зборуваат славјански (*македонски, б.прев.*). Во Карпи, чии што жители тврдат дека нивното село е старо осумстотини години, зборуваат влашки. Селото Кастанери (Баровица) било во процес на славјанизација во времето на Weigand, па можеби слично на Нотиа како и на југословенската страна, Серменин и Коњско, не може понатаму да се вбројува во селата на мегленските Власи. При сето тоа мегленските Власи опстанале во осум од оние дванаесет села што ги наведува Weigand. Оваа област страдаше за време на Првата светска војна; Во селото Скра е подигнат споменик на битката од 1918

¹³ Ј.Трифунски, "Juridische und Ökonomische Aspect der Transhumanz bei den Aromunen (Mazedo-Rumanen) von Livedz-Megleniten", во Српската академија на науките и уметностите (Белград, 1976), стр. 5-22.

година. Постои сведоштво од Втората светска војна за страдањата на британски војници на Пајак планина при што не се споменуваат Власи.¹⁴ За време на Граѓанската војна се случи напад од југословенската граница на Љумница. Некои истражувачи ги сметале мегленските Власи за исчезнати, но известувањата за тоа изгледа дека се преуранети.¹⁵

Веројатно има и други, помали, "џебови" населени со Власи кои му избегнаа на моето внимание. Келнерот на островот Крф ми раскажа дека дома, во селото Кефаловрисон на албанската граница, зборуваат влашки. Исто така во Епир, Тесалија и Македонија постојат влашки населби, веројатно од понов датум па од тука и, од релативно помал историски интерес. Влашко население има и во поголемите градови во регионот и тоа особено во: Лерин, Верија, Науса, Трикала, Лариса, Јанина и Костур. Тие се сосема одвоени од Власите во Солун, Атина, Канада, Австралија, Германија и Русија. Тоа се оние Власи на кои им прети најголема опасност да го загубат својот јазик и идентитет. Поголемата можност за опстанок на Власите во Грција зависи од бројноста, па према тоа и моќта, на Власите кои живеат на село. На почетокот од деветнаесетиот век Leake проценил дека на Балканот постојат петстотини влашки заедници.¹⁶ Сега, двај да постојат стотина, и многу малку од овие преостанати даваат знаци на јазична чистота. При сето тоа, вопреки сето она што го преживеале во последните стотина години, сепак се приметувa некаков процес кон опстанок.

¹⁴ D.Turner, *Kyriakos* (Лондон,1982), Симовски вели дека помеѓу војните дошло до значајна преселба од мегленските села во Романија.

¹⁵ G.Nandris, "The development and structure of Rumanian", во *Славјански преглед* 31 (1951) стр.7-39.

¹⁶ W.Leake, *Travels in Northen Greece* (Лондон,1835), том 1,стр.274.

Глава трета

Власите на Балканот

Во 1979 година, под покровителство на Британската академија, ја посетив Југославија. Исто така обавив и неколку приватни посети во оваа земја. Во 1981 година, со помош на Британскиот совет, отидов во Бугарија, а во 1976 година со Друштвото на Византолозите, под помалку надежни околности, ја посетив и Албанија. Ниеднаш и никаде властите не ми направија некоја пречка на патот на моето проучување на Власите, само што, без ничија вина, јас наидував на извесни јазични тешкотии. Како што е изнесено во првото поглавје, без сомнение после војната Албанија и Југославија имале релативно добар приод во постапката со малцинствата; меѓутоа, што се однесува до Власите, и онака во мал број, малку е веројатно дека према нив имале повеќе обзир. Притоа планската политика на урбанизација во сите три земји го отежна животот на Власите па од тука и на нивните истражувачи им се створија поголеми тешкотии во работата. Имено, многу е полесно да се најде Влак во некое мало село отколку по станови во блок од небодери. Од друга страна исто така и за Власите е полесно да го сочуваат својот идентитет додека живеат во селски услови. Јас сум свесен дека многу информации во оваа глава се добиени посредно, од втора рака, и можат да бидат неактуелни, ама сепак историски гледано негрчките Власи се интересни исто колку и нивните јужни сонародници.

Изгледа дека во Бугарија, во споредба со времето кога Weigand пишуваше за нив, малку Власи го задржале својот идентитет, независно од чинот на размената на населението помеѓу Грција и Бугарија после Првата светска војна и лошите односи помеѓу овие две земји после Втората светска војна. Дознав дека во Софија постои влашки квартал и дека Власите се присутни во поранешните грчки центри Мелник и Неврокоп сега зван како Гоце Делчев. Согласно Конвенцијата помеѓу Бугарија и

Романија потпишана во 1930 година, мнозинството Власи од Бугарија заминале за Добруџа. Оваа конкретна размена не изгледа дека може да се смета за успех. Слушнав морбидни приказни за деца кои биле фрлани во печки и за неуспехот на напорите на Власите против асимилацијата во нивните нови станишта. Власите кои останала, можеби токму од поинакво потекло, беа многу презрените Саракачани. Сретнав некои од овие луѓе кои изгледа дека ги има околу 12.000. Сепак, нивното главно упориште е планината Хемус, северно од регионот кој што го посетив.¹ И покрај тоа што сега се населени во постојани домови, тие изгледаат многу успешни бидејќи бугарската влада сфати дека само тие можат да ги водат стадата на високопланинските пасишта.

Збрката помеѓу поедините етникуми и тоа: Саракачаните (во Бугарија познати како Каракачани), Власите, Помаците (муслимани кои го зборуваат бугарскиот јазик) па дури и Јуруците (турски номади), веројатно ги има наведено поранешните истражувачи на погрешен пат. Родопските планини, и покрај нивната висина, се добро проодни, со одлични планински премини, и извонредни летни паши. Очигледно, високите пасишта преку лето ги користеле Власите и Саракачаните, а пониските пасишта пак ги заземале овчарите Помаци. Потоа, во зимскиот период, Помаците слегнувале кон морето, додека пак Власите и Саракачаните се преместувале на испразнетите пониски пасишта. Ова мора да предизвикувало меѓунационална напнатост, а јас го забележав тоа, дури и сега е присутно, иако набрзо се уверуваат дека сето било за бадијала. Таквото шаренило на народи и народности секако дека мора да предизвикувало тешкотии на изготвувачите на етнолошки мапи па, можеби тоа е и објаснение зошто присуството на Власите и Саракачаните во Бугарија на овие мапи главно се игнорира, освен во оние мапи од малкумината екстремни романски и грчки картографи кои ја "обојуваат" целата област на Родопите со романски односно грчки "бои".

Во градот Дорково наидов на малкумина стари Власи, забележни како Власи и од страна на Wace и Thompson. Ова

¹ В. Маринов, *Die Schafzucht der Nomadisierenden Karacakatchanen in Bulgarien* (Будимпешта, 1961). Јас ја имав помошта на Проф. Маринов кога ја обиколив Бугарија.

место е во близината на Велинград - триесетина километри јужно од главната железничката линија Софија - Истанбул. Исто така Власи има и во Ракитово што се наоѓа во истиот регион. Овие луѓе штом ќе се соочаа со магнетофонот се сплеткуваа, но, беа љубезни да пеат песни од старите дни - честопати враќајќи се во минатото до времето на Али Паша. Дознав дека има малку останати Власи во Благоевград, порано Џумаја, некогаш второ влашко упориште. Оние, постарите Власи, што се однесува до нивното потекло секогаш беа начисто. Некои се доселеници од Грамос, а други од Пинд. Еден 93-годишен старец бил дојден од Магарево - Југославија. Значи она што го видовме во јужна Тесалија, истото го среќаваме и во Бугарија. Сведоштвата наведуваат на заклучок дека тукашните Власи се релативно скоро доселени и тоа: од Албанија, од Пинд или јужна Југославија, но постојат и повеќе навестувања за влашко присуство, во двата опишани региони, уште од средниот век. Премавидувањата на Weigand, бугарските латинофони претставувале проблем.² Романците на северниот дел на Бугарија очигледно се дел од главниот блок Романци северно од Дунав. Власите на југ од страна на Weigand се нарекувани како Грамостеани и овој автор смета дека се налик на другите Власи во пределите на централниот и источниот дел од Балканот, прилично скоро доселени од планината Грамос. Ниедна од овие тези не е поткрепена со голем број места со латински називи во центарот на земјата. Почестото сместување на Власите во средновековната историја на Бугарија, приметно се повикува и на второто бугарско царство.

Сосем необично, токму истиот проблем се појавува и во Југославија, иако тука и бројот на Романците на североисток како и бројот на Власите на југ е поголем. Проблемот уште повеќе се усложнува со постоење на двата дијалекта со латинска основа, едниот мртов а другиот на умирање - на далечниот северозапад

² Колку што ми е познато неговото дело *Rumänen und Aromunen in Bulgarien* (Лајпциг, 1907) е единствено што ја проучува оваа проблематика; сепак да се погледа Поглавје 4 за историските спротивности.

на земјата. Далматинскиот дијалект, понекогаш познат како Вељиот, последниот човек кој го зборувал умрел на островот Веља во 1898 година, навистина не е дел од влашката приказна, бидејќи од зачуваните сведоштва за овој јазик јасно се гледа дека многу се разликува од латинскиот во другите делови на Балканот. Тие го сместуваат граматичкиот член во поголем број случаи пред именката отколку после именката. Далматинскиот, јазикот на латинските колонисти од источното јадранско крајбрежје, е интересен за истражувачите на Власите од две причини. Понекогаш, во славјанските истории, тешко е да се направи разлика помеѓу јадранските Власи и континенталните Власи. За проучувачите исто така се интересни јазичните "острови" за да ја забележат извонредната упорност на Далматинецот, па токму тоа е спорна точка, дали овој јазик опстанал или конечно изумрел поради влијанието на италијанскиот јазик.³

Далеку на север на земјата, на планината Цицарија, помеѓу Трст и Ријека постојат села чие население зборува јазик кој што е поблизок до романскиот отколку што е тоа случајот со јазикот на мегленските Власи но, сè уште има доволно карактеристични особини за да може да биде класифициран како посебен дијалект. Од локалното население е познат како Цирибири, а од филолозите како Истарски влашки. Жителите од овие села во исто време претставуваат интересен јазичен опстанок, но исто така и историска загонетка. Веројатно присуството на словенечкиот, хрватскиот, италијанскиот и германскиот јазик во соседството е една од причините за нивниот опстанок. Ова дотолку повеќе што во последните сто години Истра била под власта на Австрија, Италија и Југославија. Помислата дека истарските Власи се автохтон народ на тоа подрачје нема поткрепа во историските факти. Многу е поверојатно дека тие се населиле во денешното пребивалиште како последица на наездата на Турците во петнаесетиот век, иако не е јасно дали наишле токму од Романија или пак, дали тие не се последните трагови на Власите од денешна Југославија за кои дознаваме од српската и хрватската историја.⁴ Јас ги посетив истарските Власи

³ К.Јиричек, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens* (Лајпциг, 1901) го дава најдобриот приказ на далматинскиот.

⁴ Што се однесува до литературата за проучувањата на истарските Власи види А. Rosseti, *Istoria Limbii Române* (Букурешт, 1966). P. Neiescu "Récherches dialectales chez les Roumains

во 1981 година и забележав еден импресивен број на села под планината Цицарија. Овие села, именувани како мегленско влашките, имаат многу имиња кои не се ништо друго освен селца. Дури и за едно од поголемите села, Шушњевица, двај може да се каже дека е полно со живот. Само бледо може да се открие еден италијански натпис на гостилница, која што веќе не е гостилница што игра улога на средиште на животот во селото. Ми се причини дека една стара жена му зборува влашки на своето куче. Порано, во шеесетите години од овој век, романските научници направија почест на приметната истрајност на дијалектот на кој што сè уште зборуваа и децата. Тие го слушнале во автобусот извикот "*resclide us*"a " (*отвори ја вратата, б.прев.*). Северната претстража Јејан, одвоено од другите истарски Власи кои не изгледаа свесни за своето постоење, го привлече вниманието на Dahmen и Kramer во седумдесетите години од овој век, и покрај тоа што тие разговарале со луѓе кои се преселиле заради работа во Опатија.⁵ Изгледа дека опстанокот на селата е позагрозен од опстанокот на јазикот, макар да доколку селата исчезнат тогаш нема многу надежи дека јазикот би опстанал. Овие истарски Власи се населени на границата помеѓу Хрватска и Словенија. Соперништвото од страна на италијанскиот и германскиот јазик го снеса. Несомнено овие спротивставени претенденти за улогата на *lingua franca* ги одржаа истарските Власи активни во своето дело, меѓутоа јазикот не може да преживее долго.

На јужниот дел од земјата сретнавме Власи кои го зборуваат истиот јазик како Власите во Грција. Во Маловиште им пуштив магнетофонски снимки на песни што бев ги направил во Анилион,

sud-Danubiens", во *Revue Roumaine de Linguistique* 10 (1965), str.229-237, е оптимист во поглед на Власите во Истра, како што се и E.Petrovici i P.Neiescu, "Persistance des flots linguistiques", во *Revue Romaine de Linguistique* 10 (1965), стр. 351-374. Во последнава статија Костирцеану и Сукорду, како и Јејан и Сушњевица, Носело, Брдо, се наведуваат како влашки села. Види Мапа 9. Од Ц.Лавацек дознав дека има четири постари жители, истарски Власи, кои живеат во голем раскош потпомогани од своите роднини во Австралија.

⁵ W.Dahmen и J.Kramer, "Observatii despre vocabulorul Istroromanei vorbite la Jeian", во *Balkan-Archiv* 1 (1976), стр. 78-89.

и заклучив дека тие беа разбирливи за луѓето од ова село. Истото се случи кога жителите на Анилион ги слушнаа снимките што ги бев направил во Маловиште. Во осумнаесетиот и дветнаесетиот век многу Власи се преселиле кон север - насекаде низ пределите кои што сега се Југославија и во големите градови постепено го губеле својот идентитет, и покрај тоа што на времето Белград бил скоро влашки град, а Виена и Будимпешта имале познати влашки колонии. Истиот процес изгледа дека сега се случува во Македонија. Повеќето од 10-тина илјади, или тука некаде, Власи изјаснети по пописот од 1948 година сега живеат по градовите. Така, Власи можат да се најдат во Штип, Прилеп, Титов Велес и Скопје. Градот Крушево, до кој што сега може да се стигне по асфалтен пат од западната страна кој што е помалку ризичен отколку патот што води од Прилеп, со своите седумнаесет кривини од кои што се крева косата на главата. Во 1969 година Крушево имаше 5.000 жители од кои повеќе од половината беа Власи.⁶ Во зимскиот период Крушево претставува скијачки центар, додека лете има карактеристично дремлива атмосфера. Кога отидов во Крушево во 1979 година, сите цркви и музеи беа затворени, а во киното се прикажуваше филм со Елвис Присли. Побуната од 1903 година, позната како Илинденско востание, против Турците, потврдува дека градот е храм на македонската национална свест, и покрај тоа што Бугарите и Грците тврдат дека тоа било нивно востание. Како последица на востанието голем дел од градот бил опожарен, но сепак сè уште опстојуваат некои многу убави стари куќи.

Јужно од Крушево, на падините на планината Пелистер, има пет влашки села - колку што биле и во времето на Weigand. Три од овие села: Нижеполе, Трново и Магарево, ми беа прикажани, како и Крушево, како релативно нови населби, но останатите две: Гопеш и Маловиште, претендираат на многу поголема старост како населби. Турските записи од седумнаесетиот век фрлаат сомнеж на овој впечаток. Weigand открил сличности

⁶ N. Saramandu, 'Le parler Aroumain de Krusevo', vo *Revue des Études Sud-Est Européennes* 17 (1979), стр. 153-62. J. Трифуноски, "Die Aromunen in Mazedonien" во *Balkanika* 2 (1971), стр. 337-47, во една, општо земено, замрачена слика на Власите во Југославија дава прецизни бројки за влашките фамилии во Крушево (260), Маловиште (195), Гопеш (38), Нижеполе (37), Магарево (21) и Белица (10). Ова било засновано на посетите помеѓу 1950 и 1960 година. Види мапа 7.

помеѓу дијалектот на кој што зборуваат во Гопеш и Маловиште со оној на мегленските Власи но, тимот на Крамер, чиј оптимизам околу Маловиште е многу изразен, покажа дека речникот на Власите од Маловиште не е сосема различен од оној во грчките влашки села. Сите пет села на падините на Пелистер се во близината на патот Виа Игнација кој што доаѓал од Licnidus (Охрид) и продолжувал кон Heraclea (Битола). Би било тешко замисливо но, не и невозможно, да се смета дека овие села се резултат од постепеното надоаѓање на Римјаните во планините за да ги опслужуваат и чуваат овие патишта. Сигурно Маловиште било многу погодно место за така младите војници. Името на селото веројатно значи: *"тешко е да се види"*, а селото е навистина скоро невидливо пред да се влезе во него. Сите пет села се многу помали отколку што биле во времето на Weigand. Гопеш е скоро пусто, а Маловиште има само една десетина од двете илјади Власи према податоците од Weigand.

Нижеполе е напредно село со многу нови куќи. Неговите жители зборуваат влашки, албански и македонски; многумина исто така зборуваат грчки, а мојот соговорник течно зборуваше австралиски англиски. Причината за присуството на многумина кои зборуваат грчки лежи во тоа што за време на Првата светска војна селото било многу оштетено па жителите побегнале во Грција. Во 1923 година прилично неочекувано се вратиле назад и изградиле нова црква. Исто така има и мала џамија. Влашкиот и понатаму е јазик на кој што вообичаено се зборува дома, и веројатно ја задржува својата надмоќ сред соперничките јазици во селото. Во Магарево и Трново, прочуени влашки села во деветнаесетиот век, јас главно слушав дека се зборува македонски, и покрај тоа што во Магарево сретнав еден пријатен старец кој ги зборуваше обата - влашкиот и грчкиот јазик. Тој се борел за Грците во Мала Азија и имаше неверојатни сеќавања од Првата светска војна кога француските колонијални војски, Сенегалци и војници од Индокина, го уништиле селото до камен. Сепак, двете убави цркви опстојале. До Нижеполе, Магарево и Трново со патнички автомобил може да се стигне за половина час од Битола. Во овој град многу интензивно се гради, па оттука

и големата миграција село - град, а опстанокот на Власите во овие села може да биде поврзан со зимските снегови кои што и јас ги видов како се здржуваат во планинските превои и во топлиот септемврски ден.

На нешто помалку од два километри погоре, над Нижеполе, постои мост за кој што иако се раскажува дека е од римско време, сепак поверојатно може да се 'смести' во турско време. Овој мост го премостува левиот огранок на реката Драгор. Помеѓу мостот и Нижеполе, кое што се наоѓа западно од десниот огранок на истата река, има нешто малку земја со добри пасишта. Тешко е да се открие за каква цел служел мостот освен ако не за снабдување на некоја воена единица, и навистина, конфигурацијата на земјиштето е таква што до утврдената позиција би могло да се стигне само преку мостот. Во Трново се забележани остатоци од римско време, а во Маловиште исто така старини но, од непознато потекло. Големото воено присуство на Римјаните покрај Виа Игнација било засилено кога провинцијата Македонија била покорена како и во периодот, тристотини години подоцна, кога истата морала да биде бранета од наездата на Готите. И покрај тоа што континуираното латинско присуство не е невозможно на овој мал средишен оддел на патот Виа Игнација со своите високи планински премини, сè уште има многу временски простор помеѓу римскиот мост и годината 1.300-та во која што, према тврдењето на Власите од Маловиште, е втемелено селото.

Источно од оваа група села Weigand во своите патеписи регистрира Власи на директниот пат помеѓу Охрид и Ресен; а Wace и Thompson соопштуваат дека тоа биле Власи во селото Исток, во истиот крај.⁷ Исток изгледа исчезнал. Јас го пронајдов локалитетот каде што Weigand ги запазил Власите но, не им пришол затоа што се плашел од разбојници. Јас не најдов траги од Власи ниту пак од ајдуци. Weigand забележал дека патот бил во лоша состојба - и јас донекаде го најдов таков; меѓутоа тој, а веројатно и Власите, го користеле бидејќи пак, современиот пат ги освојува висовите со големи кривини кон север. Hammond претпоставува дека Виа Игнација го следи модерниот пат додека другите научници препоставуваат дека патот завртува кон југ. Сведоштвата на римските записи наведуваат на прилично

⁷ Weigand, *Die Aromunen*, cūp. 40-42; Wace u Thompson, cūp. 176-216, Hammond, *Macedonia*, tom.1, str.37-43.

поголема оддалеченост помеѓу Охрид и Ресен па од тука, секако дека би било предизвик да се истражува претпоставката дека римскиот пат доаѓал од правецот што го посочил Weigand. Во патеписите се забележани неколку утврдувања помеѓу Охрид и Битола, кои Hammond прилично точно ги идентификувал, иако сè уште не се ископани; а воени утврдувања од римско време со сигурност би трбало да се очекуваат на неколку премини преку кои што поминуваат - Weigand-овиот "пат" и современиот пат. Додатно на тоа, сосема е јасно дека во едно време границата помеѓу латинофонската Илирија и гркофонската Македонија се простирала по оваа делница од патот Виа Игнација. Така, и покрај тоа што нема докази за континуираното римско присуство во овој предел, во одреден временски период значаен број Латини веројатно тука го зборувале својот јазик.

На македонската страна од границата со Албанија жителите на Долна Белица и Горна Белица сè уште зборуваат влашки. Ова се ретки села во кои што обата, албанскиот и македонскиот јазик се соперници на влашкиот. Настава во училиштето се изведува на македонски и албански јазик, додека влашкиот јазик не е застапен во наставата. Wase и Thompson ги знаеле овие села како Беала, и забележуваат дека Власите таму биле Фаршероти од Албанија и дека живеат меѓу Албанците и Македонците. Така, трите јазици не се никаков сегашен феномен. Долна Белица се наоѓа на само десетина километри од Струга, покрај убавиот пат за напредното славјанско село, Вевчани, нешто над шест километри понатаму. Автобусите минат низ Долна Белица секои два часа. Опстојувањето на влашкиот јазик во вакви услови изгледа како посебно чудо. И повеќе од тоа, ме уверуваа дека половината од селаните сè уште зборуваат влашки. Во поранешните години уделот на Власите бил поголем меѓутоа, многумина се преселиле во Белград и Скопје, а исто така ми кажуваа за бројно влашко население кое е на работа во Германија. Селото изгледа напредно, со мали прилично стари селски дворишта позади високите огради. Има и нешто нови куќи. Кокошки, говеда и зеленчук се гледаат насекаде но, овци не видов. Можеби ќе видов овци доколку се искачев до Горна

Белица, десетина километри нагоре на падините на планината Јабланица која што претставува граница помеѓу Југославија и Албанија, но имав впечаток дека Горна Белица е скоро опустена, и покрај фактот што некогаш било убаво село. Можеби условите им наметнале на Власите да се преселат од Горна Белица во пониското село, каде што веднаш слушнав кога едно тригодишно дете го запраша брата си на влашки: за што се работи, а последното што го чув беше кога три мали насмеани момички, покрај изворот, пееја влашка песна. Потоа, значајно, избројаа на влашки и англиски од еден до десет.

На грчката граница близу до Гевгелија трите села: Серменин, Коњско и Ума го претставуваат југословенскиот дел од мегленските Власи. И покрај тоа што до првите две села може да се стигне по обичен селски пат, а последното е токму на границата, вреди да се истражуваат. Мојата посета на овие села во 1982 год. беше сосема неуспешна бидејќи, одејќи пешки, успеав да се изгубам во пустата дивина населена главно со желки. Постои убава приказна за Коњско од дваесетите години од овој век која наведува дека влашкиот јазик во селото бил на залез на снагата меѓутоа, мегленските Власи во Архангелос на другата страна од границата ми кажуваа дека мислат оти во Ума сè уште се зборува влашки. И романските научници го забележуваат ова во 1964 година само што и тие тврдат дека децата не зборуваат влашки. Тие исто така ми кажаа дека многу луѓе од Ума се преселиле во Гевгелија.⁸ На исток на земјата во близината на Штип, и во самиот град, живеат Власи кои воопшто не се застапени на лингвистичките мапи, и покрај тоа што Weigand ги споменува во своите описи на Власите во Бугарија. Во Скопје сретнав една од тие Влаинки која ми раскажа дека нејзините родители имаат имот во близина на границата со Бугарија. Таа ја одрекнува теоријата на Weigand дека овие Власи, како и бугарските Власи, биле доселени од Албанија и држи до тоа дека овие, тука, отсекогаш живееле во тие предели. Од друга страна, најновите тврдења за Власите во близината на Штип, наведуваат дека тие биле номадски овчари, со потекло од Албанија, кои биле населени во малите села после Втората светска војна (сепак, не ќе е после Втората..., б. прев.).

⁸ За Власите од Коњско види L.Schultze-Jena, *Makedonien Landschaften und Kulturbilder* (Јена, 1927). Neiescu и Petrovici се осврнуваат на влашкиот јазик во Ума каде што децата веќе не го зборувале.

Населувањето на едно место не допринело за нивниот етнички опстанок.⁹ Северно од Ниш, во источниот дел на земјата, се разбира дека Власите се Романци, но гласините за Власи во Босна и во централна Југославија во деветнаесетиот век мора да се однесуваат токму на Власи, макар да тие го изгубиле влашкиот говор. Една област во Србија е позната како Стари Влах, а две планини во Црна Гора, Дурмитор и Визитор, очигледно е дека имаат латински имиња. Има и други видови на римска врска во Босна и Херцеговина.¹⁰

Одводнувањето на крајбрежната рамнина околу Фиер и изградбата на индустриските постројки во близината на Балш во Албанија придонеле понатаму да не е возможна миграцијата на Власите од нивните летни пасишта на југот од земјата кон крајбрежјето. Политичките услови во Албанија, со воведување на колективни фарми, исто така, не може да се каже дека им одеа на рака на Власите да го продолжат својот дотогашен начин на живот. И покрај сето тоа, јас ја пронајдов влашката четврт во Фиер и слушнав дека во селата на Андон Бочи близу до Аргирокастро, Шкала близу Саранди и Борова близу Корча, влашкиот јазик е застапен во наставата во основното образование. Воскопоје, порано Москополис, е најпрочуената влашка населба, и навистина, во осумнаесетиот век бил еден од најголемите градови на Балканот. Намален, до сенка на своето поранешно достоинство, од страна на Али Паша, Москополе

⁹ Трифуноски, 'Die Aromunen in Mazedonien', стр. 343-5, и исто така 'Die heutigen aromanischen "Katunen" in Mazedonien' *Sonderausgaben der Wissenschaftlichen Gesellschaft SR Sarajevo* 2 (1963), стр. 220-2. Во 1948 сите овци биле национализирани, а во 1953 година дошло до реорганизација на кооперативните фарми. Претходно Власите во штипскиот регион ги однеле своите стада во блиските планински предели. Д. Антонијевиќ, "Tradition and innovation at Tzintsars in Ovce Polje in the Socialist Republic of Macedonia" *Balkanika* 5 (1974) стр. 319-30, опфаќа некои фотографии, некој чуден англиски и, општо земено, замрачен приказ. Тој ги споменува Алакинце, Амзабегово, Адибегово, Урсаково, Делсинци, Дорфули, Ерцелија, Кеселери, Криви дол, Мечкуевци, Мустафино и Сарчиево како влашки села. Јас на кратко ја посетив оваа област во 1985 година каде што сретнав една стара Влаинка во автобусот за Овчеполе, одреден ниво на колективен просперитет но, малку записи за влашкиот начин на живот. Види мапа 8.

¹⁰ Јиричек, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, стр. 38 и A. Evans, *Through Bosnia and Herzegovina* (Лондон, 1877), стр. 230-40. Историјата на средновековните Власи во Југославија е прикажана во поглавјето осум.

повторно многу настрадало за време на Втората светска војна. Главната област на влашките населби изгледа дека е во Колоња, несомнено изведено име од латинското "colonia", на северните падини на планината Грамос, од каде што во осумнаесетиот и деветнаесетиот век се отселиле многу Власи. Политичките прилики тука, како и кај грчките Власи од планината Грамос, не изгледаат поволни за Власите па и за истражувачите на Власите. Еден романски тим истражувачи во 60-тите години на овој век го забележува преселувањето на Власите во Тирана, Стан Карбунара, Шкепур, Појан, Билишт и Корча. Тие исто така го забележуваат и постоењето на Власи во Караја, Лусња, Москополе, Дренова и Бобошница.¹¹

Не можам да тврдам дека мојот преглед за постоењето на влашки населби на Балканот е потполн. Друг, подолг, список на населби и мапи наведуваат на помисла дека моите податоци се од поново време.¹² Ако се обезбеди доволно време, енергија, пари и соработка од државните органи, не би било многу тешко да се организира комплетен попис на луѓето кои го зборуваат влашкиот јазик, а можеби ова мора да се стори пред нивното потполното исчезнување. Се разбира, постојат големи разлики помеѓу различните влашки населби. Мецовон со своите дуќани, наменети за туристите, и хотели, многу се разликува од Маловиште со својата единствена и ретко отворена кафеана, макар да, во влашките села ќе бидете многу потопло примени и

¹¹ Према R.Marmellaku, *Albania and Albanians* (Лондон, 1975), стр.3, према пописот од 1961 година во Албанија се забележани 10.000 Власи. За Власите има некои информации во идиоматски насловената статија од C.Vataescu, 'Macedo-Romanian words in Albanian slangs' (Влашки зборови во албанските местни наречја), *Revue des Études Sud-Est Européennes* 17 (1979), стр.409-16. Ова е воглавно лингвистичка статија околу посебните речници за патеписците но сепак содржи некои корисни информации, можеби не сосема ажурирани, за локациите на Власите во Албанија. 'Récharches dialectales' од P.Neiescu, што се однесува на збиднувањата во градовите од каде информациите се поуверливи. Опишувајќи ја положбата пред војната, Tamas ги лоцира Власите во четири главни области, оние близу до Фиер на морското крајбрежје, кои брзо го губат својот идентитет, оние во близината на Фрашер, сточари-овчари кои живеат во девет села, оние во близината на Грабова, исто така овчари, и оние кај Москополе во четиринаесет села. Овие области се поклопуваат со оние опишани од Weigand, можеби по грешка зголемени од страна на Wace и Thompson. Tamas добавува корисна информација за постоењето на голем број романски училишта во Албанија до Втората светска војна.

¹² Списокот во *Les Macedo-Roumains* од T.Capidan (Букурешт, 1937), стр.4-7 е прилично комплетен, но тој пишувал пред Втората светска војна, а имињата на селата се дадени, непосредно, на влашки јазик. D.Papazes, *Blachoi* (Атина, 1976) е оптимист, опфаќајќи ги местата како Охрид и Ресен, но не и Вовуса.

поздравени. Било кој странец кој знае малку влашки зборови ќе биде посматран со смеса од вчудовидување и љубопитство. Чистотата и хигиената е една друга заедничка особина и на богатите и сиромашните влашки населби - воопшто не беше тешко да се пронајде влашката четврт во албанскиот град Фиер. По извесно време стана прилично лесно да се видат заедничките особини во многу влашки населби, па дури и да не се земат обзир разликите помеѓу оние кои се населени само преку летото и оние кои што се населени преку целата година. Населбите обично се подигнати на стрмните падини, со можност за добро снабдување со вода, вообичаено на горниот дел на долината, а истите се, или биле, секогаш поголеми од оние на другите националности. За многу влашки заедници како што се Маловиште, Гардики и Анилион се тврди дека градбите на нивните села првобитно биле раштркани, па затоа тешко е да се најдат поголем број трагови од постојани населби кои опстојале повеќе од тристотини години, и покрај тоа што за постарите влашки села се тврди дека постојат околу шестстотини години.

И покрај романтичната историја за нивниот опстанок, Власите не се романтичарски народ. Штедливоста, трезвеноста, работливоста и држењето на своите жени во подредена положба, се една од причините за опстанокот на Власите. Децата учат јазици на мајчиното колено, а влашките мајки имаат малку прилика за менување на она што тие го научиле на колената на своите мајки. Влашкиот говорен јазик нема книжевна вредност. Малиот број народни приказни и песни, поттикнати од Романците, се целиот уметнички дострел. Јазикот со своите широки вокални гласови и прегласни согласници е груб, а стакато речениците на грчки јазик, после влашкиот, изгледаат како олеснение. Има малку влашки песни за кои што може да се наговорот старите жени да ги испеат - меѓутоа, ниту зборовите ниту пак мелосот оставаат некој поголем впечаток. Ограничениот речник како и синтаксата на влашкиот јазик не го чинат јазикот погоден за поезија. Залудно е влашките песни да се споредуваат со јуначките песни во Југославија или Албанија, па дури и грчките ајдучки балади.

Постојат повеќе вештини во кои што Власите ги надминуваат своите соседи. Поврзувањето на Власите само за овците, а можеби и концентрирањето на Wace и Thompson само за областа Самарина, дале една несоодветна слика за Власите: само како за прости овчари, впечаток, кој што вештината на дрводелците од Мецовон и металците од Каларити со сигурност би го измениле. Покрај овците и козите, во повеќето влашки села, маските се скоро вообичаен призор, многу често натоварени со дрвена граѓа од планините. Малите пилани се, судејќи по сè, друга особеност, а влашкото гостопримство ги чини одлични гостилничари.

Да се изврши валидно истражување на влашката популација би требало да се стори повеќе отколку само да се направи список на влашките села и да се нафрлат бесцелни социолошки посматрања заедно со неколку исечоци од устната традиција. Секако дека тоа е сериозна работа и мора да се пријде со должната претпазливост кога се разгледува историјата на Власите. Потребна е квалификувана археолошка и филолошка работа на самото место. Секој предмет претставува своевидна замка. Југославија, Албанија, Грција и Бугарија се полни со археолошки наоѓалишта, но сиромашни со материјални средства за истражување на тие историски извори. Поради својата сопствена националната гордост ни една од овие земји не е особено заинтересирана за периодот на Римјаните на тлото на своите држави. Многу од поинтересните локации се наоѓаат во осетливите подрачјата на границите. Филологијата секако дека е поевтина и побезбедна. Меѓутоа, и кај филологијата постојат сложени чинители. Јас имав прилика да се уверам дека влашкиот дијалект што го учев во Анилион ми беше совршено корисен во Маловиште, освен за зборот "разбирам", збор кој што многу се користи во неговата негативна форма. Како што забележале Wace и Thompson, "разбирам" се изговара: *ahihahescu* на север, а на југ *dukesku*. Меѓутоа повеќе сериозни научници, кои се занимаваат со Власите, забележуваат интересни несогласувања помеѓу дијалектите. Од таа причина, секогаш треба да се има во вид дека многу е лесно да се промаши целта ако се изведуваат предвремени заклучоци земајќи во обзир само една особеност од разноликиот влашки спектар кој постои во филологијата, како и во другите области. Романските училишта на Балканот од првата половина на овој век претставуваат уште еден чинител за

усложнување на работите. Малкумина би порекнувале дека основната структура на влашкиот јазик е многу близу до онаа на романскиот, или пак дека постои значаен грчки елемент во речникот на повеќето Власи. Спорно е само времето во кое овој елемент навлегол во влашкиот јазик, а тоа е многу тешко да се утврди од причина што постои различен број грцизми од село до село и од личност до личност во едно исто село.

Може да се постави прашањето: зошто се пожелни така опсежни испитувања во поглед на ограничените културни достигнувања на Власите? Одговорот би бил: затоа што историјата на Власите сè уште, во голема мера, е предмет на нагаѓања, и истовремено затоа што оваа историја е значајна за сфаќањето на целокупната историја на Балканскиот полуостров. Навистина, Власите се пример за мислата дека: проучувањето на минатото ни овозможува да ја дознаеме, па дури и да ја подобриме, сегашноста. Понекогаш се чини дека оваа мисла има сомнителна вредност. Но, совршено е точно дека, за да се разбере сегашната ситуација во Северна Ирска мораме да знаеме нешто повеќе за периодот околу 1921-та година, а потоа за Gladstone и Parnell, и понатаму преку битката на Boyne до Cromwell и потоа. Но, не е јасно како знаењето за Cromwell ќе ни помогне да го разбереме Алстер во 1985-та? Од друга страна пак, сознанијата за Власите, за што мораме да се враќаме назад до времето на свети Петар, ако не и уште поназад, ќе ни помогне да ги сфатиме скорешните и сегашните проблеми на Балканот. Јас би сакал да наведам на многу пообеман влашки елемент на Балканот во текот на Средниот век од оној со кој што обично се манипулира. Во овие постојни, екстремно националистички посвојувања од страна на балканските народи на делови од Македонија врз основа на историјата, очигледно Власите се прикажуваат во помал број. За жал меѓутоа, во случајот на Власите, денешните околности се употребени за да се напише историјата на нивното минато. Власите се недоволно познати и несоодветно малку признати; повеќето од историските прикази, за периодите кога тие биле инволвирани, не еднаш се покажале пристрасни.

Власите и нивните историчари

Тешкотиите со кои што се соочува секој проучувач на Власите се несразмерно големи - исто како и суровите предели во кои што Власите со векови ги засновале своите летни домови. Работите над еден мал и запуштен народ се овековечени во зафрлените и непристапни извори за нивното потекло. Постои еден необичен, и привидно непремостлив временски период помеѓу губењето на дел од луѓето кои на Балканот зборувале латински до налетот на варварските освојувачи кон крајот на шестиот век, и појавувањето на првите писмени записи за Власите - четири века подоцна. Бидејќи Власите се појавуваат во одинаесетиот и дванаесетиот век, се наоѓаме затечени од дискутабилните прашања: каде живееле и што работеле во меѓувреме? Неспособноста на повеќето византиски хроничари да погледнат малку подалеку од портите на Константинопол, нивната спремност сите оние кои не зборуваат грчки да ги сметаат за варвари, како и нивното спротиставување, охрабрено од закоравените настојувања да се биде прецизен околу разноврсноста на варварите со кои се сретнале, не помагаат да се најде одговор на поставените прашања. Не можеме да бидеме сигурни дека оние кои се нарекувани Власи облигаторно се и латинофони. Исто така не можеме да бидеме сигурни дека латинофоните не се кријат под имиња како: Бугари, Мисијци па дури и Скити; а згора на тоа малку можеме да полагаме доверба на било кој аргумент од времето на молкот за да докажеме дека Власите не постоеле. Кога доаѓаме до тринаесетиот, четиринаесетиот и петнаесетиот век сликата е сосема поинаква. Не постои недостаток на материјали за Власите и тоа: Основањето на Асеновото влашко-бугарско царство, употребата на називот Влахија како алтернативно име за Тесалија и појавувањето на Романците северно од Дунав. Вистинскиот проблем сега произлегува во разликувањето на еден вид Власи од друг. Византиските историски извори час ги "праќаат" своите војсководители да маршираат со Власите заедно, а час против Власите. Оттука, понекогаш стекнуваме впечаток дека, војсководците мора да се почувствувале безнадежно збунети околу карактерот на сојузниците и местоположбата на

непријателот. На овој степен прашањето на Власите е нераздвојно поврзано со тешкото прашање за потеклото на романската националност. Замислуваме, како Алиса во земјата на чудата, дека Власите би можеле да бидат клуч за оторање на "вратата" на романското прашање, и дека, доколку ја отвориме таа "врата" ќе можеме да го најдеме изгубениот влашки клуч.

Турските освојувања претставуваат нови тешкотии. Голем број Турци се доселиле во и близу до поранешните области во кои што живееле Власи како што се Тесалија и Вардарската долина. И тоа била причина за поголемите преселби на Власите. Турските историчари и патеписци, иако не премногу љубопитни околу поданичките народи на царштината, како и Византијците пред нив, повеќе се интересирале за Истанбул отколку за провинциите. Зачувани се само некои фрагменти за Власите, но за жал тие се од оној, подоцнежен, период од нивната историја кога било многу тешко Власите да се разликуваат од Грците. Грчкиот презир према секого кој не зборува грчки значи дека Власите можеле да се разликуваат од Грците до тринаесетиот и четиринаесетиот век. Во подоцнежниот период, кон шеснаесетиот и седумнаесетиот век, Турците настојувале да ги претопат, да ги исламизираат, како Грците така и Славјаните па и Власите. Славјанските хроничари кои го покриваат доцниот среден век и раниот современ период создаваат додатна конфузија во ова и онака спорно прашање. За Власите како и за сите други народи кои не биле како нив, на својот јазик, го употребувале зборот "туѓинци". Западните извори, имајќи пред себе таква конфузна слика за целиот Балкан, јасно е дека малку се осврнувале на Власите иако, интересно, за нив морало да биде расправано со претпазливост.

Со опаѓањето на моќта на Отоманска империја западните патеписци почнале да го посетуваат Балканот и, бидејќи Власите во земјата на грчките борци за ослободување ја претставувале претходницата на движењето за независност, тие излегле од целосниот мрак и стекнале релативно добро истакната положба во европската историја. И навистина, периодот од 1770 до 1918 година, кога Власите биле пиони во балканските караници, а

Балканот бил европска арена, веројатно е период кога можеше повеќе да се научи за Власите. Тоа бил временски период кога и најмногу е пишувано за нив. После наведениот период недоразбирањата се продлабочиле, а војната и интригите, за Власите како и за оние кои го истражуваат нивното минато, не донесоа ништо ново што би ја поправило нивната положба.

И покрај тоа што просветената цивилизација им се заканува, Власите сè уште изгледаат како да живеат епски едноставен начин на живот од Хомеровите поеми, и човек доаѓа во искушение, како и Хомер, да жеднее по нивните епски убави особини, за нивните остварувања и настојувања да останат забележани во историјата. Дури и такви прекрасни особини не би биле доволни да се прескокнат препреките што погоре ги потцртаваме. Има други препреки кои што епскиот јунак можел да ги совлада, но обичните смртници не се во состојба да ги преминат. Кога човек би владеел десет јазика на еден од нив би успеал да го почувствува прапотеклото на Власите. Второкласната книжевност во која се расправа за Власите, вообичаено на прилично провиден начин, е толку распространета што дури и некој кој би ги владеел, покрај францускиот, германскиот, англискиот и латинскиот, античкиот, средновековниот и современиот грчки, потоа рускиот, бугарскиот, романскиот, турскиот, српско - хрватскиот и албанскиот јазик тешко би му било да излезе на крај, и да се сложи, со сè што е напишано за Власите. Понатаму, за да работи врз античката, средновековната и современата историја на Власите, совршениот истражувач треба да биде добро упатен во дисциплините филологија, археологија, а можеби исто така и социологија. За несреќа, многу од оние кои пишувале за Власите не ги исполнувале овие строги критериуми.

Настојувањата на владите да манипулираат со Власите во своја сопствена корист успеале да го насочат нашето внимание кон напорите на историчарите кои, поттикнати од сопствениот национализам, обичавале да ги употребуваат Власите како потпора за своите шовенистички намери. Пред 1913 година повеќето од Власите живееле во Македонија, условно речено турска, но на неа полагале право Грција, Бугарија и Србија. Тешко може да се замисли дека и Романија би побарала да ги прошири своите граници толку далеку на југ, дури до планината Пинд, но

сепак и таа била заинтересирана да ги употреби Власите како предмет за ценкање, а реално земено, барала причина за своите други захтеви. Од причини како што се: нивниот номадски живот и нивната двојазичност тешко било Власите да се сместат во било кој статистички модел. Па така, полесно е да се "измешаат картите" кога етнолошките статистики треба да бидат изманипулирани. Неизвесноста околу историјата на влашкиот јазик истовремено била "подарок", за загрижениот шовинистички историчар во докажувањето на правото на својата земја врз спорната територија. За жал овој шовинистички тренд продолжил во историските, јазичните и етнолошките истражувања на Македонија и до денешни дни. Во последно време се публикувани нешто пообјективни научни студии како и по некои сознанија дека научниците во една земја се припремени да соработуваат со своите колеги од друга земја. Пред сè, овие студии биле повеќе филолошки или географски отколку историски. Повеќето генерализирани и површни проучувања на Власите сè уште се обременети со шовинизам и непознавање на работите.

Кај Грците општо е прифатено дека Власите се Грци кои случајно зборуваат еден латински дијалект со многу примеси од позајмени зборови од грчкиот јазик. Заинтересирани да докажат дека Власите не можат да му припаѓаат на ниту еден друг народ освен на грчкиот, тие ставаат акцент на континуитетот на влашката популација во областите кои што и сега се населени од нив. Фактот дека на планината Пинд имало латинофони уште од времето на Римјаните има одредена романтичарска привлечност, но сепак постојат малку цврсти докази кои што би ја подржале таа премиса. Меѓутоа, исто така нема многу писмени докази да покажат дека овие латинофони пак, биле еден вид Грци. Латинските војни можеле, а веројатно и го правеле тоа, да се женат со месните жителки; но, доколку последниве збурувале грчки, децата би збурувале исто така грчки, а латинскиот би изумрел. Прашањата: во античко време до каде на север се простирале Грците, и колку долго опстанале таму после надоаѓањето на Славјаните, се разбира дека се сметаат за зловни. Грчките автори настојуваат да ги игнорираат овие проблеми и многу брзо "*арматос*", војни кои Емилиус Паулус ги

поставил на македонскиот сектор од границата во 167 година пред н.е., ги "трансформираат" во "арматолес", востаници кои во деветнаесетиот век се бореле за грчката независност од турската власт, претпоставувајќи дека тие мора да се истите тие војни (*односно нивни потомци, б.прев.*), не земајќи во вид што се случувало во двата милениуми помеѓу овие два настана. Во доцниот деветнаесети век има грчки автори кои биле готови да им признаат посебен ентитет на Власите меѓутоа, влијателниот труд на М. Chrysochoos, "Blachoi kai Koutsoblachoi" (Атина, 1909) со својата теорија, заснована главно на потребите на воената стратегија, дека Римјаните испратиле војни да ги чуваат премините на планината Пинд, и дека Власите се потомци на овие војни и месното грчко население сепак, се промовира во уверување следено од скоро секој грчки автор. А. Керамопулос во својот труд "Ti einai hoi Koutsoblachoi" (Атина, 1939) го проширува тврдењето на Chrysochoos со обемни фусноти, но сепак со малку додатни докази. Подоцнежните автори како Т. Katsouyiannes, "Peri tôn Blachôn ton Hèllenikôn Chôrôn" (Солун, 1964), А. Колцидас, "Hoi Koutsoblachoi" (Солун, 1976), А. Lazaros, "Hê Arômourike" (Атина, 1976) и М. Katzanes, "Hellenikes Epidraseis sta Koutsoblachika" (Солун, 1977), се нешто помалку загрижени отколку што тоа биле Chrysochoos и Keramopoulos во настојувањата да ги побijat романските ставови, а Katzanes и Lazaros имаат некои свои сериозни филолошки аргументи да ја поддржат теоријата за Римјаните и Гркините; но неприлично е сознанието дека Katsouyiannes и Lazaros ја копирале етнологската карта изработена од Chrysochoos. Оваа карта ги прикажува Власите во непрекинатиот појас од Гардики до Крушево со два "џеба" на планините Вермион и Олимп. Споменатата мапа, која што денеска одвај да ја прикажува вистинската состојба и не само денешната тука и состојбата од 1909 година, е замислена да ги прикаже Власите постојано населени во или близу до премините на масивот Пинд, таму, каде што нивните претци, пред две илјади години, биле поставени од Римјаните. Власите во областите неприкладно далеку од овие планински премини, како оние во Западна Албанија, се соодветно запоставени, или им се оспорува правото дека се вистински Власи. За жал, по влашкото прашање, исто така и денес во Грција се публикуваат многу аматерски книги и статии. Последниве не содржат ништо друго до дилетантски ентузијазам и реторика со цел да ја компензираат непотполноста вклучувајќи го и филолошкиот оптимизам на *lucus*

a non lucedo разнолокости. Штета е што повеќето местни преданија за влашките села спаѓаат во оваа категорија. Напросто, како да е на парохиско ниво востановено дека не се потребни нови откритија.¹

Романските научници делувале на многу посериозно ниво, па така и поголемиот број детални студии за Власите биле подготвени од Романците. На научниците како Т.Сapidan и Р.Рараhаgi им ги должиме најубавите збирки влашка поезија и фолклор. Тие научници, природно, се трудат да ги нагласат врските помеѓу, како што тие велат, дачианските Романци и македонските Романци. Токму оваа загриженост нивниот приод го чини субјективен. Особено мораме да бидеме подозриви на литературните напори кои што произлегуваат од оние Власи кои се школувани во романските училишта. Романските лингвисти како S.Pop и A.Rosetti заслужено имаат висока репутација за своите трудови на полето на романската филологија но, и тие изгледаат загрижени да ја докажат близината на влашките дијалекти и романскиот јазик, макар да повеќето од поновите трудови од B.Cazacu и истражувањата извршени од N.Saramandu изгледа дека изразуваат готовност да ги признаат македонските Власи како посебен ентитет. Научниот труд на H.Mihaescu се обидува да го лоцира времето кога позајмените зборови од грчкиот влегле во влашкиот јазик како и да ги картографира, да ги лоцира, римските натписи на балканските простори, меѓутоа фактички неспорно е дека сепак постои националистички субјективитет во сето тоа. Историчарите, како што е многу плодниот I.Iorga и покасните E.Stanescu и P.Nasturel, природно, го нагласувале постоењето на Власите во јужниот дел од Балканскиот полуостров, а современите филолози како E.Petrovici и P.Neiescu свршиле добра работа со одбележувањето на Власите во Југославија и Албанија.

¹ Види ги историите на Невеска, Клисуре и Сираку наведени во второто поглавје, nn 2 i 6. Parazes, цитиран во третото поглавје, n. 12, е исто така типично за аматерски приод. За жал премногу такви општи истории како 'Historia tês Makedonias' 1354-1833 (Солун,1969) од Вакалопулос имаат шовенистичка тенденција.

Романците, меѓутоа, бијат битка на два фронта. Во исто време алчно нагласуваат дека Власите се навистина Романци, меѓутоа исто така, мора да бидат внимателни да докажат дека Романците не се Власи. Со други зборови, додека го докажуваат присуството на латинофоните на југ, тие не можат да го обезвреднат тврдењето за континуираното присуство на латинофоните северно од Дунав. Затоа постојат одредени тензии во романските тврдења, најдобро прикажани во статиите за владеењето со Арсеновото царство и потеклото на Власите од Пинд. Романските научници не можат наполно да се сложат дали Власите кои сега живеат на Пинд се автохтони жители или пак се резултат, потомци, на преселбите од север кон југ во десетиот век од н.е., а исто така не можат да се сложат дали Арсеновото царство било основано во југоисточна Бугарија или пак поблизу до Дунав.²

Бугарите никогаш не биле премногу заинтересирани за Власите. Тие имаат одредени сведоштва за своите тврдења, кои што се игнорирани од страна на миротворците за сукцесија после Сан Стефано, секако, сакајќи меѓународно правно да завладеат со славофонскиот дел од Македонија. Дијалектот од оваа област е поблизок до бугарскиот отколку до српскиот. За да се навратат на своите лингвистички барања Бугарите се повикуваат на историјата, наведувајќи дека Србија ја контролирала цела Македонија само за време на краткотрајните освојувања од страна на Стефан Душан, додека Бугарија владеела со Македонија пред и после византиското воздигнување што се случило во единаесеттиот век. Од тие причини на Бугарите им е многу непријатно кога второто бугарско царство под Асен, од повеќе наши историски извори, се нарекува Влашко царство, и не случајно бугарските историчари како В. Златарски и П.

² Постои корисен, ако не премногу буквален, преглед на современите филолошки истраги во Романија од E.Scarlatou, 'The Balkan Vlachs in the light of linguistic studies' во *Revue des Études Sud-Est Européennes* 17 (1979), стр.17-37. Таа поаѓа од аспект дека македонските Власи се автохтон народ, макар да и самата нагласува дека со тоа не се согласуваат многу Романци. Обемното и ненаучно пишување за Власите на I.Iorga опфаќа повеќе дела, а особено, *Études Byzantines* (Букурешт, 1939), стр. 1,3-33,98-136,205-233. На статијата на Stanescu се осврнувам во седмото поглавје. Автори на стандардните студии за историјата на Власите, нивниот јазик и обичаи се T.Capidan, *Les Macédo-Roumains*, (Букурешт,1937) и P.Papahagi, *Basme Aromane si Glosar* (Букурешт, 1905). За теоријата на Capidan види подолу, и покрај тоа што тој го менува своето мислење неколку пати тешко е да се биде прецизен околу оваа теорија. За поспецијализираните проучувања на Rosetti, Gazacu, Saramandu, Mihaescu, Neiescu и Petrovici погледни во Литературата.

Мутавчиев, спротивно од Романците, настојуваат да го минимизираат влашкиот елемент во Асеновото царство.³

Не само Бугарите на југ, туку исто така и Унгарците на север, ги оспоруваат романските интереси. Романците сакаат да прикажат дека тие постоеле северно од Дунав од времето на Трајан. Ова е спротивно на тврдењето на Унгарците, па и Германците, дека Романците дошле во Трансилванија после доселувањето на Унгарците и Германите. Така можеби не е случајно што еден Трансилванец, R.Roesler, омилен кај Грците, но непопуларен кај Романците, морал во "Romanische Studien" (Лајпциг, 1879) да биде главен застапник на теоријата дека и Власите и Романците потекнуваат од јужниот Балкан па следствено на тоа преселбата на Романците била изведена во правецот од југ кон север, во денешна Романија, во средниот век, оставајќи изолирани "џебови" на латинофони во нивната прапостојбина. Нападот на L.Tamas против романските тези во "Romanians, Romans et Roumains, dans l'Histoire de la Dacie Trajane" (Будимпешта, 1935), иако пристрасен, би бил многу поимпресивен доколку авторот не беше Унгарец по народност. Трудот на Унгарецот M.Gyófi за веродостојноста на присуството на Власите на јужниот Балкан може да изгледа дека води во иста насока.⁴

После Грција, Југославија стои на второ место по бројот на Власите во рамките на своите граници. Но, оваа земја донекаде го потценува нивното присуство. Д.Поповиќ, автор на разочарувачката книга за Власите, "О Цинцарима" (Белград, 1935), со малку информации од средновековниот период, ја нагласува нивната врска со Грците и настојува Власите во Југославија повеќе да ги посматра како последица на доцнежна

³ За противречностите за основањето на Второто бугарско царство и статиите од бугарски и романски историчари види R.Wolff, "The Second Bulgarian Empire", во *Speculum*, стр. 167-206.

⁴ Статијата на Gyófi, наведена во Литературата и прикажана во седмото поглавје, ставаат акцент на важноста на Власите на јужниот Балкан.

колонизација од далечниот југ, отколку како преживеани потомци од поранешните времиња. Ова, можеби од причина што Поповиќ е Србин, додека пак хрватските националистички автори како F.Eterovich, C.Spolatin и S.Gazi би сакале да нè уверат дека Србите главно се Власи кои го изгубиле својот влашки јазик. Јас не бев во состојба да најдам некое писмено сведоштво за Власите во Хрватска и Србија од средниот век освен извонредниот труд на К.Јиричек, инаку Чех, кој дел од својот живот го поминал работејки во Бугарија. Ова, и покрај тоа што Јиричек-овиот догматизам во инсистирањето на строго разграничување помеѓу латинофоните и гркофоните во Римската империја, водело кон уште поголема конфузија. Признавањето на Македонија после 1945 година како посебна самобитност, со свој сопствен јазик, им даде повод на некои автори да се обидат и го пронајдат прапотеклото на македонската нација во некој поранешен период. Природно, овој народ мора да е славјански народ, на голема огорченост на Грците поради нивната самобитност како Македнци меѓутоа, тоа не може да биде бугарски народ, а сиротите Власи немале ниту можност да бидат инволвирани во сето тоа. Постојат одредени сомневања околу националната припадност на Самуил. Обично се зема дека е последен и еден од најголемите владетели на првото бугарското царство. Бидејки средиштето на неговото царство било во околината на Охридското и Преспанското езеро, македонските патриоти тврдат дека е нивни цар, па човек може во областа на Охрид и сега да се напије многу убаво црвено вино насловено по името Цар Самуил, и покрај тоа што Бугарите се на мислење дека тоа е исто како да се пие виски во Банокбарн со етикета "Крал Едвард". Трудот на Ј.Трифуноски во бројни статии за Власите во Македонија е драгоцен за истражување на денешните станишта на Власите. Тој прилично категорички тврди дека Власите тука се скорешни доселеници од Албанија, и покрај тоа што допушта дека во овие и други области во Југославија имало Власи пред влашката преселба од деветнаесетиот век. Ова, сега изгледа дека, го прифаќаат Хрватите и Србите.⁵

5 F.Eterovich и C.Spolatin, *Croatia* (Торонто, 1964) и S.Gazi, *A History of Croatia*, (Њујорк, 1973) се пишувани на англиски од претставниците на прилично гласното хрватско лоби на Запад. И покрај тоа што во своите вредни дела Јиричек инцидентно се осврнува на Власите, *Geschichte der Bulgaren* (Прага, 1876) и *Geschichte der Serben* (Гота, 1911) се најпристапни. Стандардната современа историја на Македонија, *Историја на македонскиот јазик* (Скопје, 1969) со потсмев се споменува од Vakalopoulos во англиското издание на неговата *History of Macedonia*, преведена од

Албанија, која што има јазик чиј опстанок е исто така во прашање како и влашкиот, и чија историја во средновековието често пати се преплетувала со историјата на Власите, не дала ниту еден автор кој би бил заинтересиран за Власите. Од површниот преглед во Универзитетската библиотека во Тирана призлезе дека не е издадена ниту една албанска научна студија за Власите. И покрај тоа што Универзитетот вознапредил школи за дијалектологија и фолклор, се чини дека албанскиот интерес за историјата главно се задржува на проучувањата на Илирите, Скендербег и Енвер Хоџа за сметка на грчкиот, римскиот и турскиот период. Идеолошки, ова можеби е во ред, меѓутоа нам ни ја скратува можноста за истражување на Власите во многу битни области, во различни критични периоди. Особено би било драгоцено некое сведоштво од турскиот период во времето на моќта на Москополе. Повеќе од сосема малиот број пишани документи на влашки од тој период доаѓаат токму од Албанија.⁶

Другите народи пак, кои покажувале помал интерес за Власите, а повеќе за одржување на востановените норми, од разбирливи причини, биле помалку издашни во пишувањето за Власите. Записите на турските патеписци Елвија Челебија и Катип Челебија се корисни во докажувањето на присуството на Власите во седумнаесетиот век на исток само до Дојран. Тоа и' противречи на теоријата на оние кои тврдат дека повеќето Власи источно од Пинд се потомци на оние од подоцнежните преселби

Р. Megann (Солун, 1973), стр.10-12. Јас не знам за современи книги за Власите, напишани во Југославија, освен статиите како оние од Трифуноски (види ја Литературата) и Т. Вукановиќ, 'Les Valaques, habitants autochtones des Pays Balcaniques', во *L'ethnographie* 56 (1962), стр. 11-41. Проучувањата на Српската академија на науките, Етнографска секција, и статиите на Трифуноски и други во *Balkanica* се корисни потсетувања за тоа колку многу преселби на народите се случиле на тлото на Југославија; Власите често се споменуваат како поранешни жители на областите прилично северно од сегашните предели во кои живеат, и покрај тоа што главниот акцент на овие статии изгледа дека се притисок заради првенствените захтеви на Србите.

⁶ Цитирано од страна на Lazaros, стр. 139-45, Katzanes, стр. 22-3. Мојот впечаток за наклоноста на албанските историски проучувања, засновано на големината на просторот посветен на поедините историски периоди во Националниот музеј, не е особен.

на Власите од Албанија. Постои и многу повеќе друга отоманска документација тукушто обелоденета. Сведоштвата на другите, западни патеписци, угледните Rouqueville и Leake, се изворник на информации за Власите, и истовремено критика упатена кон современиот патеписец кој располага со многу повеќе претходно напишана граѓа што може да му биде од помош. Постои корисен преглед од средбите помеѓу англиските патеписци и Власите од M.Beza во "Notes & Queries" (1919).

Пионерските трудови на германскиот истражувач G.Weigand сè уште се драгоцени, и покрај фактот што тој можеби и не им дал доволно нагласок на грчките Власи, а бил оптужуван за славофилство. Несомнено тој бил историчар, но усретсреден на влашкиот јазик и обичаи, па дури и неговата филологија била напаѓана од романските научници. Неговото посматрање на балканските народи по области и неговите беспрекорни напрегања како патеписец го поттикнува нашето воодушевување, и покрај тоа што неговата теорија дека Трачаните се претци на Албанците, а пак Власите се потомци на латинизираниот Трачани не изгледа дека е заснована на цврсти докази. Раниот труд на C.Bratter "Die Koutzovlachische Frage" (Хамбург, 1907) е погоден противотров на грчките тврдења. Поскорешниот M.D.Peyfuss во "Die Aromunische Frage" (Виена, 1974) и статиите кои следеа ни доловуваат некои многу корисни информации за Власите во деветнаесетиот век.

Wace и Thompson ја напишале единствената сериозна студија за Власите на англиски јазик. Тие се обидуваат да ги опфатат јазикот, обичаите и историјата: а "Nomads of the Balkans" сè уште се споменува практично во секоја студија за Власите, и покрај тоа што поминаа шеесет години откако е напишана, а нагласокот во истата е ставен на областа околу Самарина во Грција. Чудно е што еден друг Англичанец, прочуен по својот труд на полето на грчката археологија, Sir Arthur Evans, претставува еден од малкуте автори кој ја истражувал можноста за опстанокот на латинофоните во Југославија. Неговите записи од патувањата по Босна и Херцеговина мора да ги разочарале истражувачите на Власите затоа што своето внимание го свртел кон Кносите, и покрај тоа што неговата аристократска ароганција, забележливо спротивна во однос на умешниот приказ од страна на Wace и Thompson, можеби била некоја препрека на

осетливоста на граничните области. Статијата на R.L.Wolff во "Speculum 24" (1949), и покрај тоа што навлегува во расправа само за Второто бугарско царство и спорот помеѓу романските и бугарските историчари, претставува еден вонредно корисен прилог за Власите во раниот среден век.

И покрај францускиот интерес за Византија и југозападна Европа, и фактот дека многу истражувачи на Власите пишуваат на француски јазик, постојат малку книги или статии напишани од Французи, без обзир на тоа што Pouqueville, се разбира, беше пионер на полето на студиите за Балканот. Студијата на M.Recatas "L'État Actuel du Bilinguisme chez Macédo-roumains du Pinde" (Парис, 1934) е интересен труд, бидејќи Recatas бил Грк од Анилон со наклоност и симпатии кон Романците; но неговата концентрација на улогата на жената во зачувувањето на јазикот, макар да неоспорно точна, го чини неговиот пристап прилично ограничен. Данскиот научник С.Н.Рег има напишано еден монументален труд, "Le Saracatsans" (Париз и Копенхаген, 1925-6); меѓутоа, поради сè што има речено за овие номади кои зборуваат грчки, и кои толку често се побркуваат со Власите, мораме да бидеме внимателни во приемот и проценката на веродостојноста на забелешките околу Власите и тоа: кога не сме сигурни дали зборот Влава е употребен како општ термин за номад и овчар, етничка одредница или навредлив збор.

Пропустот на претходните автори да дадат јасна и објективна претстава за Власите покажува дека постои потреба за нивно повторно проучување, но исто така дека таквото проучување е вонредно тешко. Физичкото комуницирање помеѓу некои влашки села малку е поунапредено од времето на Weigand наваму; наметнатите препреки од страна на бирократијата и политиката во дваесетиот век сепак се нараснати. Во Турската империја Власите биле само еден од поданичките народи на империјата; во националните држави Албанија, Југославија, Бугарија и Грција тие се само едно обесхрабreno малцинство, па човек треба да има повеќе од епско, поетски нескромно срце, па да реши да ги истражува Власите во областите на осетливите

граница на овие три држави. За да се направи нешто фундаментално, најнадежно за идните истражувачи, изгледа дека сепак е соработката со домашните научници. Грција можеби изгледа најизгледна област за истражување, и покрај тоа што човек мора да се чува особено во дискусиите за влашкиот јазик, со грчките пристрасни, необјективно настроени поединци, доколку ги посматра само грчките Власи.

Концентрирајќи се на Власите на планинскиот масив Пинд и околните области во Грција, можеме да се усредсредиме попрецизно на необичната загатка која што ги збунувала аналитичарите на Власите. Јиричек, чешки историчар на јужните Славјани, го поделил Балканот на: област во која се зборувал грчкиот јазик, која што се простирала на поголем дел од современа Бугарија освен граничниот појас на Дунав, современа Грција, јужна Албанија и делови од јужна Југославија додека пак, северна Албанија и останатиот дел од Југославија ги сместува во област каде што се зборувал латинскиот јазик. Оваа поделба е заснована на пишаните документи, при што Јиричек сметал дека ја претставуваат јазичната застапеност на Балканот во периодот на доцната Римска империја пред доаѓањето на Славјаните. Извесно е дека записите веројатно се многу прецизни кога се работи за јужна Југославија, каде што, на пример, линијата на разграничување можеби била означена прилично точно - некаде помеѓу грчкиот Стоби и латинското Skupi (Скопје). Во останатите области, особено во Албанија, таканаречената Јиричкова линија може да биде поместена нешто појужно, а со откритијата на латинските и грчките натписи, од месност до месност, се доаѓа и до одредени предели каде што е застапена двојазичноста.⁷

Современите влашки населби во средна Албанија и јужна Југославија очигледно се наоѓаат во близината на Јиричкова линија, макар да се збунувачки тесно прибиени од јужната страна на истата. Меѓутоа Власите од Пинд се оддалечени од оваа линија околу тристотини и дваесет тешкопроодни километри кон југ. Отсуството на латински натписи во оваа област одвај да е од некое значење. Ова од причина што тука не е запаметено изведување на археолошки истраги но, неспорно е од

⁷ За ревизиите на Јиричковата линија, види Rosetti, том.2, стр.34-50. Види ја мапата 10.

сведоштвата на натписите на север и исток од планинскиот масив Пинд, дека тука Власите биле во средината на област во која се зборува грчки. Тоа многумина ги довело до недоумица затоа што латинскиот јазик, оној од Римско време, би требало да се зборува во онаа провинција на Римската империја која што Римјаните ја покориле прва, а последна ја напуштиле. Оттука и, многу е загонетна присутноста на латинофони во област која што, макар да била под Римската империја, несомнено дека секогаш се наоѓала во сферата на грчкото влијание.

Ова заплеткано прашање најдобро може да биде илустрирано доколку ги земеме предвид двете екстремни решенија на истото: да се сложиме со желбите на грчките и романските националистички автори. Грците би сакале да нè уверат дека Власите се потомци на староседелците на планината Пинд кои го научиле латинскиот како последица на присуството на римските посади кои ги чувале премините помеѓу Тесалија и Епир, особено преминот Зигос во близината на Мецовон. Малку докази постојат за поддршка на оваа теорија. Во областа на Пинд не се пронајдени остатоци од Римјаните. Нема докази за постоењето на латинофони во оваа област пред десеттиот век од н.е. Јазичните студии за влашкиот јазик наведуваат на заклучок дека Власите никогаш не биле изложени на римска војничка цивилизација. Власите, цели петнаесет векови морале да вложуваат извонредни напори за да го заштитат својот јазик од славјанското и грчкото влијание. Само, од неодамна веројатно тие отпори се совладани. Екипажот на воените посади, сигурно од машки пол, веројатно се женеле со мештанките, меѓутоа мала е веројатноста децата од овие бракови да зборувале латински.

Против грчките погледи можеме да го спротиставиме тврдењето на романските националисти. Тие пак би сакале да нè уверат дека Власите се одвоиле од Романците, кои и тогаш биле населени северно од Дунав, во периодот околу десеттиот век од н.е. и тргнале на југ до нивните сегашни пребивалишта, приближно во истиот временски период кога и се појавуваат во писмените записи. Отсуството на било каков помен за латинофони пред десеттиот век се објаснува со големата

оддалеченост како што е онаа од Романија до Византија. Во нашите пишани извори за поделбата помеѓу јужните Власи и северните Романци во десеттиот век или нешто порано постојат неодредени показатели. Меѓутоа, и покрај тоа што романската теорија има малку повеќе потпора од грчката, таа, а приори, не може да издржи една критика: Имено, никогаш не било објаснето зошто населението од земјите северно од Дунав, би морало да ја напушти оваа област, во која, врз основа на археолошките откритија, тие оствариле одредена егзистенција, за да тргнат во неизвесност и потрага по многу потежок и понапорен живот во непристапните планини на југ.

Номадите северно од Дунав кои се упатувале кон југ примамени од богатиот плен во Константинопол би можеле да се сфатат, и навистина, историјата на Византија од 300-та до 1200-та година прикажува повеќе последователни бранови од Готи, Хуни, Авари, Бугари, Русини, Печенези, и Кумански освојувачи. Со сето должно почитување кон желбата на византиските историчари, сите овие номадски освојувачи да ги сметаат за Скити - постојат одредени забележителни сличности помеѓу описите на овие освојувачи и опишувањето на Власите.⁸ Природно би било за такви освојувачи, поведени од страста за плачкосувања, да се населат или бидат населени во Империјата. Ова со сигурност може да се каже за Готите и за Бугарите. Но, и понатаму не е јасно: зошто и како таквите освојувачи би го прифатиле латинскиот говор?

Поради силното воено присуство на Дунав, учењето на латинскиот јазик од страна на Готите и Хуните е разбирливо, а за тоа постојат и одредени докази.⁹ Од друга страна пак, тешко е да се објасни зошто овие нови "регрути" во латинскиот, морале да го зачуваат тој јазик, кога истовремено во повеќе провинции каде што се зборувал четиристотини години, населението, под наездата на Славјаните, го изгубило својот латински говорен јазик. Инаку, одвај да е можно дека и Печенезите или Куманите останале толку долго во дунавскиот слив за да го научат

⁸ Види ги наводите од Theophylact,

⁹ Така, Priscus, дел 8, стр.305-9, бил изненаден што некој во логорот на Хуните треба да знае грчки. Procopius, *De bello Gothico* 7.14.14. исто така имал Славјанин кој научил латински доволно за да се обиде да постане римски генерал.

латинскиот јазик пред нивната евентуална инвазија кон византиските територии и дека, залажани од пленот, тие би требало да го зачуваат својот латински јазик заедно со нивните номадски навики. Но сепак, Власите се споменуваат на териториите јужно од Дунав пред Печенезите да станат сериозна закана. Овој романски опис делува како тоа да било некое древно училиште каде освојувачите го изучувале латинскиот јазик пред да се упатат кон Грција. Тоа навистина не се поклопува со доказите за говорот на овие освојувачи со кои што ние располагаме. Ако овој јазик бил латински, сигурно би бил забележан; како што јасно се гледа дека бил турски.¹⁰ Од друга страна, можно е, необичните и по нешто посебни мегленски Власи, да се последица од оние заробеници Печенези кои го преживеале поразот од Alexius Comnenus при последната наезда на Печенезите во 1091 година. Некои од оние, кои од прочуената реченица на Ана Комнена "преживеаја да го видат мај", биле населени во Моглена. Но, од друга страна чудно е како воопште ништо не сме чуле за тоа каде и како дел од нив биле латинизирани.¹¹

Романците, природно, се опираат да ги поистоветат мегленските Власи, или било кои македонски Власи, со освојувачите од север, бидејќи ако тоа го направат би ги издвоиле македонските Власи од Романците, а можеби со тоа сакаат да го отфрлат и сомнежот врз своите сопствени трдења дека тие, Романците, отсекогаш опстојувале северно од Дунав. Лесно е да се видат причините кои стојат зад нивното настојување за доаѓањето на Власите од романската прапостојбина Dacia, исто како што е едноставно да се види зошто Грците сакаат да мислат за Власите како за автохтони и вистински Грци. За Грците, загрижени да ги воспостават своите граници по должината на северното крајбрежје на Егејот, Власите истовремено претставуваат закана и предизвик. Кога би можело

¹⁰ Gy.Moravcsik, *Byzantinoturcica* (Берлин, 1958), стр.87-94.

¹¹ Зонарас 3, стр. 740. Ана Комнена 8. 5.8. Ана го нагласува скоро целосното уништување на Печенезите.

да се прикаже дека Власите се Грци, тогаш Грција би могла да тврди дека има свои граѓани северно од Битола. И спротивно на тоа, доколку Власите не би биле Грци, тогаш претензиите на Грција према Македонија би биле сериозно загрозени. Имено, би имале само едно посебно национално малцинство оддалечено тристотини и дваесетина километри јужно од нивната сегашната граница. Романците пак, загрижени да ги задржат Трансилванија и Добруџа, и покрај присуството на значително нероманско население во двете области, регистрираат присуство на голем неодреден романски елемент во Грција како сјајна прилика за пазарење.

Времето на националистичките политиканства, меѓутоа, несомнено е поминато. Воглавно, несогласијата и размената на населението што уследи после Првата светска војна резултираа со задоволителни граници. Германските навлегувања во Втората светска војна, со цел да се прецрта картата на Балканот, донесоа само несреќи. Сè уште има недоразбирања помеѓу Грција и Албанија поради северен Епир, помеѓу Југославија и Бугарија поради Македонија, помеѓу Бугарија и Романија поради Добруџа, и помеѓу Романија и Унгарија поради Трансилванија; но повторното пишување на историјата на Власите нема да ги излечи овие раздражувања а камоли да им помогне на несреќните Власи кои сосема случајно живеат во сите освен во последната од овие чувствителни подрачја. Што се однесува до Власите од Пинд, не е можно ниту појмливо тие да бидат обединети со Романија, па дури и да може да се докаже дека тие го зборуваат романскиот јазик. Тие едноставно припаѓаат на грчката држава, како што и самите го покажаа тоа со својата определба во последната војна.¹²

Така, време е да се бара усогласување помеѓу грчкиот и романскиот став околу потеклото на Власите. Capidan сугерира дека отсекогаш постоеле латинофони во областите кои сега се населени од Власите, и дека на овие подоцна им се придружиле латинофони од областа на Дунав.¹³ Ова може да изгледа како да

¹² За релативно неуспешните обиди на Италијаните во двете војни да ги одвојат латинифоните и да ги поддржат види во десетото поглавје.

се има романски колач па истиот и да се јаде односно, прохтевите на Романците се засноваат на темелите на јужниот Балкан, од паметивека, и истовремено сакаат да се обезбедат дека македонските Власи имаат врска со Романците од дунавската област. Од друга страна, тезите на Capidan можат да бидат незнатно изменети со отфрлање на сомнежите во неговата теорија: дека подоцнежните налети на доселеници дошле поверојатно од дунавската област отколку од латинизирани делови на јужна и централна Југославија, како и со нагласување на улогата на првобитните колонии во зачувувањето на латинскиот јазик.

За да се докаже ова ни треба нешто повеќе од неколкуте топоними како што се: *Beritoarie*, утврдување за римски логор, *Imperatoria*, близу Мецовон, фрагменти од неверодостојната устна традиција пренесувана од колено на колено, со кои што Власите настојуваат да го убедат непретпазливот патник намерник со прикаските за нивното римско потекло слушнати од нивните дедовци, како и понекогаш писмено сведоштво за Власите кои што го наоѓаме на север. Потребно е да ја испитаме историјата на турскиот период бидејќи тогаш се случува последната голема преселба на народите пред Првата светска војна, и во таа историја да ги пронајдеме Власите било да се доселиле во нивните денешни пребивалишта во турскиот период или пак, биле населени пред овој период. Пред ова, треба да ги собереме сите сведоштва и докази за Власите од, за нас, недоверливите и незаинтересирани византиски извори. На последново пак, треба да претходи историјата на Македонија во римскиот период, предмет кој што бил невообичаено занемарен од историчарите и покрај значењето на провинцијата Македонија во внатрешната и надворешната историја на Римската република и Империја. Историјата на Македонија под римска власт ќе покаже дека не може да се исклучи можноста: луѓе кои го зборувале римскиот јазик (латинофони) во различни периоди да биле населувани покрај

¹³ Capidan, *Les Macédo-Roumains*, стр. 145-8. Lazaros критички се осврнува на разноликоста на теориите на Capidan.

Виа Игнациа и понатаму на југ на планинскиот масив Пинд. Историјата на византинска Македонија пак, ќе покаже дека веројатно би било на овие луѓе кои го зборувале јазикот на Римјаните да им се придружувале и други, од подалечни северни провинции, од оние на првите, кои исто така побегнале од постојаните наезди на освојувачите. Историјата на Македонија во турскиот период ќе покаже дека, и покрај тоа што многумина Власи на источната половина од Балканскиот полуостров дошле прилично доцна во нивните сегашни пребивалишта како последица на злоделата на Али Паша, многумина сепак веќе биле таму и пред последниов бран на преселбата, кој што, секако дека, се преувеличува. Поради севе ова во последните два века имаме едно шаренило од Власи на запад. Поврзувајќи ги влашките населби на исток може да се повтори истата шароликост од византиско време кога Власите од север им се придружиле на постојните влашки "џебови" на југ.

Ние можеме да ја поддржиме оваа хипотеза со укажување на паралелен случај. Имено, и во јужна Италија постојат луѓе чиј говорен јазик е грчкиот, кои на извесен начин сè уште истрајале, во областите на "петата" и "ножниот прст" (се мисли на картографскиот изглед, б.прев.) на крајниот југ на Италија. Благодарение на лингвистичките истражувања на Rohlfs се докажа дека во оваа област опстанало континуираното присуство на Грци уште од античките грчки времиња. Меѓутоа, благодареејќи пак на историските истраги на Charanis се покажало дека тука постоело долевање - доаѓало до нови преселби на бегалци од Пелопонез во јужна Италија како последица на инвазијата на Славјаните.¹⁴ За да ја дополниме паралелата ќе наведеме дека, следувале и натамошни бранови на доселеници кои бегале од Турците. Грчкиот јазик во Голема Грција (Magna Graecia) не би опстанал без вториот бран, исто како што и вториот бран не би се остварил доколку во тој предел на јужна Италија не би постоело малцинство чиј говорен јазик бил грчкиот, кај кои може да се пребегне. Не треба да одиме подалеку од Братфорд или Брикстон или било кое национално расно гето во Англија или Америка за да го посматраме феноменот како

¹⁴ G. Rohlfs, *Scavi Linguistici nella Magna Graecia* (Рим, 1933) и P. Charanis, 'On the question of the Hellenization of Sicily and Southern Italy during the Middle Ages' во *American Historical Review* 52 (1946), стр.78-86.

отуѓените трагаат по својот род и како, доколку туѓинската претстража не е појачана во овој смисол, тие брзо биваат проголтани од цивилизацијата на која и се придружиле.

Ако претходната споредба беше малку претерана, вреди да се разгледаат и други народносни преселби во времето на Византија. После пропаста на дунавската граница, кон крајот на шестиот век, бранови од завојувачи како: Авари, Алани, Бугари и Славјани навлегле на Балканскиот полуостров. Дури и по воспоставувањето на византиската власт над македонската династија сè уште надоаѓале Русини, Печенези, Кумани, Нормани и Франки. Ова, дотолку повеќе што политичката и воената структура на мултинационалната Византиска империја била таква што постојано се случувале преселби на народите, како на пример: Славјани во Мала Азија или Ермени во Бугарија, давање одредени привилегии на поединци, како на варангиската гарда или, кон крајот на Империјата, на каталанските платеници. Понекогаш овие нови народи со себе донесувале значајни културни иновации, како на пример, ереста на Manich која што по сè изгледа дека е донесена од Павликанците од Мала Азија. Расните последици од сите овие преселби на народите се такви што било кое тврдење или доказ околу предностите или недостатоците од преселбите, кај било кој балкански народ се, најдобро речено, бесмислени. Меѓутоа, единствената од овие преселби или завојувања внатре или надвор од Империјата што остави значаен јазичен белег е онаа на Славјаните. Па дури и тука, макар да предметот е дискутабилен, јасно е дека постоеле значително големи области во Грција каде што со сигурност се зборувал славјанскиот јазик во еден период, но влијанието на грчкиот, сепак, постепено превладал.¹⁵

¹⁵ За ова комплексно прашање види во многубројните написи од P. Charanis собрани во *Studies on the Demography of the Byzantine Empire* (Оксфорд, 1972), A. Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and His World* (Оксфорд, 1975) и Поглавјата шест и седум. Charanis, "The foundation of the Greek people". во *The Past in Medieval and Modern Greek Culture*, издавач S. Vryonis (Малибу, 1978), и покрај тоа што само накратко, дава прилично добар преглед по ова прашање, а исто така има и некои корисни работи изречени за Власите.

Благодарение на Кирил и Методиј, славјанскиот јазик ја имал поддршката на црквата па према тоа и од просветата, и покрај тоа што грчкиот јазик имал дури и поголеми предности во културната и административната како и во образовната и духовната сфера. Влашкиот јазик немал ниту една од овие потпори за да опстане: иако прашањето на влашката религија е мачно, со неколку латински зборови како *baserica* за "црква", и покрај поистоветувањето на влашката со грчката црква, влашкиот јазик никогаш не бил учен или пишуван како што биле грчкиот и славјанскиот. Затоа судбината на влашкиот јазик е слична на онаа на албанскиот кој што немал азбука до деветнаесетиот век. Но, при поврзувањето на влашкиот со албанскиот како автохтон јазик кој што опстанал, повеќе отколку јазикот на некои завојувачи кои во тоа не успеале, не смееме да ги забораваме предностите што ги имал албанскиот јазик за својот опстанок. Зафрлената положба на Албанија, компактната маса на нејзините жители и долгото отсуство на Албанија од историската сцена придонеле неговиот опстанок полесно да се разбере - слично на јазикот на Баските. Влахофоните се појавуваат, во средниот век па наваму, во попростапните области, додека пак сега опстојуваат само во изолираните и помалку пристапни рурални средини. Задачата на следните три поглавја ќе биде да ги присобере и разјасни сведоштвата кои се однесуваат на латинофоните на Балканот со цел да се објасни што е тоа толку загонетно и вон вообичаените норми во сето тоа.

Глава петта

Власите и Римјаните

Влашките овчари кои ги пасеа овците близу до Беритоари, северно од Мецовон, ми раскажаа дека местото го добило името по дворецот на Олимпија, мајката на Александар Велики. Дури и за дивниот темперамент на Олимпија положбата на местото е многу сурова. Влашките овчари не можеа да објаснат зошто нејзиниот царски живот морал да бидеовековечен со латинско име. Подругата легенда, која исто така е заснована на паметењето на жителите на Мецовон, пренесувано од колено на колено, како и во трудовите на грчките историчари кои биле упатени во историјата на Власите, вели дека Беритоари, слично на Берат во Албанија, е изведено од "Imperatoria" и укажува на присуството на римските воени логори во оваа област. Wace и Thompson, и покрај тоа што биле чувствителни на идејата за римски логори во овој предел, се малку недоверливи околу името Беритоари како доказ за некој логор, а потполно се сомневале во идејата фаворизирана повеќе од грчките историчари, дека името Пулица, со кое е именувана висоравнината веднаш покрај Беритоари, поверојатно е да се однесува на грчки град отколку да е изведено од славјанскиот збор за рамница (*politsa*). Археолошките ископини изведени во 1983 година наведуваат на заклучок дека тука нема траги од Римјаните ниту пак од Олимпија, и покрај постоењето на мала населба која датира од железно доба како и голем број прилично современи влашки трла.¹

И покрај сè, Олимпија и Филип како и нивниот син Александар Велики можеби се погодна појдовна точка за расправа околу Власите. Не случајно, Македонија е јаболко на раздорот помеѓу поедините народи - изворното потекло на древните Македонци е предмет на караници. Се тврди дека Аристотел бил Бугарин но, скоро исто така нереални се теориите кои што настојуваат да докажат дека Македонците биле, на некој

¹ Wace и Thompson, стр. 190. Истражувањата обавени под патронат на Европската научна фондација од страна на Dr. K.Wardle и Dr. S.Hill се чини дека рушат голем дел од грчката кауза. Поранешните патеписци известуваат за древноста на поедини места, но ниту Leake ниту пак Weigand премногу се приближуваат до ова тврдење, а современите грчки историчари за Власите како да ја земале Imperatoria верувајќи му на Chrysochoos.

начин, повеќе Грци од Грците. Еден поумерен приод би сугерирал дека, кон крајот на Класичниот период, грчкото влијание од приморските градови кон Епир и Македонија се проширило помеѓу благородништвото кај повеќето од полуварварските племиња од Северна Грција. Некои од владетелите на овие племиња, а особено владетелските фамилии од Македонија и Епир, во секој случај биле грчки потомци, а многумина од нивните потчинети зборувале некој вид несовершен и едноставен грчки јазик.² Понекогаш се користи аналогијата со Англија и Шкотска но, Англичаните обично не ги нарекуваат Шкотите варвари, а можеби и подобро совпаѓање, за блискоста на грчкиот со старо македонскиот јазик, е близината на српско-хрватскиот до современиот македонски јазик. Сродноста на последниве два јазика е токму на ниво на меѓусебно разбирање на говорот но, ова главно се должи на фактот што многу современи Македонци добро зборуваат српско-хрватски, а некои древни Македонци и покрај потсмевањата на Демостен зборувале грчки. Во годините кои следеле на смртта на Александар, брзото проширување на *koine* јазикот заснован на атичкиот грчки створило разлика помеѓу грчкиот и теоретски замислениот македонски.

Епир, одделен од Македонија со планинскиот масив Пинд, беше бил поим за: запад, додека пак Македонија означувала: исток. Овие две кралства водеа истоветна, но независна политика на егзистенција и покрај тоа што женидбата на Филип со Олимпија доведува до времено обединување на двете царства. Другите племиња, значајни по нивниот број на припадници, како Линкестинците населени источно од Охридското и Преспанското езеро, донекаде биле независни во текот на поголемиот дел од македонската историја, и покрај тоа што моќните кралеви како Филип, ги ставале под македонска хегемонија. Линкестинскиот кралски двор бил поврзан со кралскиот двор на Македон, па како последниве, и тие полагале право на грчко потекло. Линкестинците и другите племиња во оваа област, макар да и помалку цивилизирани отколку што тоа биле рамничарските Македонци во близината на Пела, се претпоставува дека зборувале некој вид грчки јазик. И покрај

² За Бугарските историчари Ракоњски и Крстович види D.Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia, 1987-1913* (Солун, 1966), стр. 12-13. A.Daskalakis, *The Hellenism of the Ancient Macedonians* (Солун, 1965) е едностран, ако не и фантастичен, исказ на грчкиот став. Hammond i Griffith, *Macedonia*, том.2 (Оксфорд, 1979) стр.39-54, даваат напореден приказ.

тоа, извесно е дека Филип и Александар како и другите македонски кралеви исто така владееле и со некои племиња кои не зборувале грчки. Географијата на Македонија се одликува со голема средишна рамнина близу до крајбрежјето, заокружена со планини, низ кои се пробиваат тесни премини кои што водат кон висорамнините обиколени со повеќе планини, пробиени со ужасно сурови планински премини. Во такви географски услови тесната соработка помеѓу рамничарите и планинците била неопходна. На жителите од високите предели им биле неопходно потребни рамниците за зимска испаша на своите стада овци, додека пак на рамничарите им биле потребни планинците со одбраната на премините против побројните варвари кои навирале од север - да им помогнат во одбраната и сочувувањето на својата независност.

Две сведоштва: едно кај Аријан, а другото кај Јустин, навестуваат дека Филип вложил значајни напори да ги цивилизира полуномадите од повисокиот планински дел на земјата доведувајќи ги да живеат во градовите во низината.³ Во двата случаи описот на животот на полуномадите од високите предели на Македонија потсетува на старите Власи прилагодени да живеат во низините, а Филиповата цивилизациска мисија потсетува на снагите кои што се залагаат против опстанокот на влашкиот ентитет. Меѓутоа, не е сосема јасно колку далеку и колку долго низиската Македонија била во можност да наметнува такво влијание над жителите од високите предели. Границите на македонското царство веројатно се менувале помеѓу 600-та и 200-та година пред Христа, и покрај тоа што границата на сегашната грчка провинција Македонија може да се каже дека ја претставува основната линија од која, кога биле најмоќни, како за времето на Антигонус Досон, претходник на Филип V, Македонците настојувале да ја приклучат сегашната територија на југословенска Македонија како и Пиринска Македонија - сега во Бугарија. Шар планина, Рила и Пирин планина биле полесни за одбрана против завојувачите од север отколку денешните грчки граници. Тоа се покажа како точно и во 1941 година. Имено, отворот кај Битола бил полесен за преминување но, од друга страна, тие се многу поодалечени од центарот на македонската сила отколку линијата далеку на југ.

³ Justin 8.5.7-6.2. Arrian, *Anabasis* 7.9.2.

Последнава би можела да се освои преку тешките планински премини, каде што војските во отстапување се полесно ранливи. Откако Римјаните ја покориле Македонија и ја сториле своја провинција, дошле до сознание, исто како и Византијците во времето на Василиј Бугароубиецот, дека единствената навистина погодна граница е линијата која Александар ја поставил за граница на Македонија, имено реката Дунав.

Меѓутоа, Дунав никогаш не би можел да биде северна граница на грчкиот јазик. Во текот на четиристотините години, кои што претходеа на доаѓањето на Римјаните на Балканскиот полуостров, двата главни ривала на *lingua franca* на Балканот биле трачанскиот јазик на североисток и илирскиот јазик на северозапад. Во денешна југословенска Македонија, спогодбено или можеби наполно случајно, веројатно постоела една област на измешан говор. Не е сосема јасно дали Пеонците, кои понекогаш ги побркуваат со Дарданците, биле Трачани или Илири. Ова била област во која што во периодите на македонска моќ границата на Елинизмот била многу подалеку на север, а во периодите на македонско ослабнување, повремено и ненадејно, како со навлегувањето на Галите во 279 година пред Христа, границата била повлекувана многу подалеку на југ. Келтите, северно од Дунав, освен оваа наезда не извршиле некој поголем притисок на Балканот, макар да опстанокот на келтскиот јазик во Галатија е едно интересно проникнување во отпорот на дијалектите на староседелците наспроти супериорноста на грчкиот јазик. Скордијците, значајна препрека на Римското освојување на Балканскиот полуостров, веројатно биле Келти. Илирите, по мислењето на некои научници, опстанале до денешни дни, а Трачаните опстанале само до крајот на Римската империја.⁴ Фактот дека грчкиот, а подоцна латинскиот јазик, биле писмени јазици, па поради тоа веројатно и единствени јазици на кои што могло да се остави трага во пишаните натписи, тежнеее да го затемнат значајот на трачанскиот и илирскиот, инаку со задоцнување признати од страна на филолозите во нивните напори да ја објаснат основата на заедничките особености во поедините балкански јазици.

⁴ За опстанокот на автохтониот говор види A. Jones, *The Later Roman Empire* (Оксфорд, 1973), стр. 992-3. Некои проучувачи на балканската филологија (Weigand, Rosetti) гледаат на трачанскиот јазик, повеќе отколку на илирскиот, како основа на албанскиот јазик кој што исто така има многу латински елементи.

Историјата на Епир е приближно иста како и македонската.⁵ Доколку, како што изгледа веројатно, приказот на Strabo што потекнува од шестиот век се однесува на Hecataeus, би имале појасна претстава за некои грчки градови на југ и запад, како и за полуелинизирани племиња под владение на кралеви кои полагале право на потомци на грчки херои, во сегашната грчка провинција Епир и за делот од Албанија за кој Грците тврдат дека е нивни - северен Епир. Во периодот од четиристотини години, што претходеа на наездата на Римјаните, Епирците биле во поголем степен елинизирани, а линијата на разделување помеѓу епирското и спротиставеното илирско влијание била повлечена до идниот пат Виа Игнација, макар да илирските упади секогаш претставувале закана за Епирците. За разлика од Македонија ниту еден епирски крал не успеал да воспостави власт врз целата област, иако молосиските кралеви, фамилијата од која потекнуваат Олимпија и Пирус, створиле епирски сојуз - федерален систем во кој што Молосијците го имале главниот збор. Освен од страна на Пирус Епирците помалку биле инволвирани во воените походи надвор од земјата, и поради тоа помалку биле оптоварени со одлив на машка снага. Затоа пак, за походите на Александар и војните на неговите наследници, соодветниот одлив морал да биде наметнат на Македонците. Забележани се неколку победи на Пиријците со цел да ги казнат Епирците. Ова можеби и довело до пропаст на молосијскиот кралски двор. Подлата и лицемерна улога што ја играле Епирците во војните помеѓу Рим и Филип V Македонски, а тогаш дошло и до конечниот слом во 168 година пред Христа, придонела Емилиус Паулус немилосрдно да ги казни Молосијците поради нивната поддршка на Персеј против Римјаните, како и против про-римски определениот дел од населението на Епир, со подјармување на 150.000 Молосијци и опустошување на дел од Епир, оној поблискиот до Пинд.

Римското ангажирање на Балканот започнало скоро случајно, во 229 година пред Христа, кога налутени од пиратските упади од страна на Илирите во Јадранско море, Римјаните воспоставиле мал протекторат во централна Албанија северно од Епирскиот сојуз на државички. Во текот на следните сто години Римјаните успеале наполно да ја контролираат незгодната провинција Македонија. Можеби поминале и повеќе од сто години

⁵ Hammond, *Epirus* ги дава повеќето од фактите меѓутоа, во дел од неговата топографија P.Cabanes се сомнева, *L'Épire de la Mort de Pyrrhos à la Conquête Romaine* (Парис, 1976).

пред да се реши проблемот на македонската северна граница. Благодарение на искажувањата на Ливиј и Полибиус имаме прекрасен и целосен преглед на сложените политички и воени сплетки во македонските војни. Ова дотолку повеќе што останатите наши извори за историјата на Македонија, откако станала Римска провинција, се жалосно оскудни. Ова е разочарувачко за оној кој го проучува влијанието на латинскиот јазик на Балканскиот полуостров, бидејќи јасно е дека во периодот после 148 година пред Христа кога Македонија станала Римска провинција, веројатно би било за тоа да придонела тукашната постојана латинофонска популација, отколку воените походи против Филип и Персеј.

И покрај тоа што топографските поединости на овие воени походи не се потполно разјаснети, очигледно е дека премините на планинскиот масив Пинд како и другите премини во централниот дел на Балканот, имале голем удел во тие походи. Во конечната битка против Персеј Молосијците, наклонети на Персеј, ги држеле централните премини овозможувајќи му на Персеј да го изведе својот прочуен марш преку тешките терени, во 169 година пред Христа, во правец кон Стратус кој што го држеле Етолијаните. Конзулот за 169 година пред н.е., Q. Marcius Philippus, упатувајќи се по јужниот пат преку Амбразија и Атаманија успеал да ја пренесе војната во Тесалија. Есента истата година успеал да се избори да добие жито од Епирците кои сè уште биле лојални на Рим. Дотука несомнено стигнал преку некој северен планински премин, веројатно преминот Зигос, кој што го држеле Молосијците. Строгото казнување на Молосијците опфатило и разрушување на нивните утврдени градови како и поробување на нивното население што изгледало логичен, иако брутален, одговор на опасностите и тешкотиите што ги претставуваат премините на Пинд.

Македонија, која што била поделена на четири републики, не била така сурово казнета како што тоа било случај со Молосијците. Овој опит не опстојал долго бидејќи во 149 година пред н.е. Андрискус, тврдејќи дека е син на Персеј, дигнал востание. Потоа, во 148 година п.е. Рим ја наметнува својата власт врз целата провинција. Меѓутоа, четирите републики опстанале. Една од нив, што го опфаќала северниот и западниот

дел од провинцијата, изгледа дека сепак задржала некој вид автономија.⁶

Така, одлуката на Емилиус Паулус од 168 година пред н.е. имала далекусежно значење за историјата на Македонија, макар да не до таа мера колку што вообичаваат да го прикажат грчките историчари на Власите. Овие историчари во *praesidia armata* (воини кои на три македонски републики им било дозволено да ги држат за одбрана на границите) ги гледаат предците на *арматолосите* како "одново се појавуваат" во историјата околу две илјади години подоцна.⁷ Грчката историја настојува да ги прикаже *арматолосите*, од кои многумина биле Власи, како, сепак на некој чуден начин, навистина биле Грци кои го попримиле латинскиот јазик од римските војни присутни во соседството. И покрај тоа што малку потешко можат да се одредат границите на четирите македонски републики, благодарейки на изопачениот текст на Ливиј, овие граници веројатно главно се поклопуваат со областите на сегашните влашки населби. Планината Пинд, притоа, очигледно ја образува западната граница.⁸ Од друга страна грчките историчари не му придаваат премногу голема важност на присуството на римските гарнизони во Македонија. Во спогодбата од 168 година пред н.е., према Ливиј, во Илирија немало римски гарнизони, а истото веројатно се однесувало и на Македонија, иако Ливиј не го рекол тоа, но по побуната на Андрискус било неопходно силно римско присуство, а тоа ја играло својата улога во одбраната на провинцијата во мачните стотина години кои следеле по овој настан. Навистина во еден од малкуте откриени документи кои што се однесуваат на споменатите сто години, пронајден во Лете североисточно од Солун, се прикажува благодарноста на месното население, во 117 година пред Христа, кон квесторот М. Аниус затоа што не тргнал по лекоумноста на мештаните, и наместо тоа, потпирајќи се на својата војска и гарнизоните на истурените положаи на претходницата, успеал да ги заштити Скордијците кои веќе го поразиле и убиле гувернерот Секстус Помпиус.⁹

⁶ J. Larsen во *An Economic Survey of Ancient Rome*, издавач T. Frank (Њујорк, 1975), том 4, стр.433-44.

⁷ Види Поглавје 4 за историчарите кои го цитираат Ливиј 45.29.14 и Диодорус 31.8.9. За особено смелиот скок од *armata* до *armatoles* види Th. Sarantes, 'Hoi Blachophônoi tou Hellênikou chôrou', во *Ēpirotikē Hestia* 24 (1975), стр. 580.

⁸ Hammond, *Macedonia*, том 1, стр.73-8 и, поодлучно, Koltsidas, стр. 62-3.

Се разбира дека овој натпис е на грчки, но тешко е да се запазат било какви навестувања за причината: зошто Власите би морале да го заменат својот грчки говор со латинскиот? Повеќе од веројатно е дека во еден голем дел од помалку пристапните предели на Македонија и Епир во времето на римското освојување сè уште зборувале јазик кој не бил грчки. Од друга страна, помалку е веројатно ова да се однесува на Епир, каде што во времето на Страбо планинскиот масив Пинд бил нападнат од страна на Парибите, веројатно гркофони од Тесалија. Меѓутоа, повеќе од веројатно е дека се однесува на областа северно од територијата која што Страбо ја нарекува Македонија. Тука Страбо зборува за двојазични варвари (билингвисти), а користењето на тие сведоштва за сегашните тензии наведува на заклучок дека тој повеќе зборувал од аспект на своето време, отколку да се осврнува назад до класичниот период на *Necataeus*.¹⁰ Према Ливиј дарданската претензија кон Пеонија била отфрлена затоа што Емилиус Паулус рекол дека мора да им се даде слобода на сите оние кои биле покорени од страна на Персеј. Територијата која им била одземена на Дарданците, грубо земено, одговара на југословенската Македонија. Секако дека тоа е областа која што, судејки по доказите и натписите, била поделена помеѓу латинофонското и гркофонското население. До Јиричек скоро сите историчари го прифатиле постоењето на таква граница.

Постоењето на Власите јужно од границата е загаточно. Доколку ја отфрлиме романската теорија за надоаѓање на Власите од север и инсистираме на тоа дека тие се потомци на популација која на овие простори постоела уште во периодот на Римјаните, тогаш мораме да ги отфрлиме сведоштвата од натписите, нагласувајќи дека: ако моравме да се потпреме на доказот дека јазикот на кој што луѓето пишуваат го чини непостоечки јазикот на кој што зборуваат, тогаш не би постоеле ниту луѓе кои зборувале илирски ниту трачански во времето на Римјаните, ниту пак Власи во денешни дни. За навестувањето дека долж централниот гребен на Балканскиот полуостров, јужно од линијата на Јиричек, опстојувало едно бројно општество кое не зборувало грчки, а потоа прифатило еден вид латински јазик,

⁹ *Syllage Inscriptonum Graecarum* 3.700, види Hammond, *Macedonia*, том. 1 стр. 184-5.

¹⁰ Strabo 7.7.8.

немаме докази освен необичните имиња на места, топонимите, и неверодостојната устна традиција која што не е во состојба да се враќа назад подалеку од истражувањата на историчарите аматери од минатиот век. Од друга страна пак, макар да нема докази на натписи за латинско присуство во влашките високи предели, латинските натписи јужно од линијата на Јиричек се појавуваат во големите градови, како Солун. Исто така постојат и необично малку сведоштва и на натписите за грчко присуство. Не смее да се заборави дека јазичните граници, и покрај тоа што се прогласуваат врз основа на слободната процена на бирократите и историчарите, реално, во стварноста, не постојат. Ова особено се однесува на областите каде што неписменоста и двојазичноста, неомилени од страна на бирократите и историчарите, се повеќе правило отколку исклучок.¹¹

Во 1894 година Weigand ја публикувал својата лингвистичка мапа на Балканот. Во оваа мапа ја прикажал областа која се поклопува со древна Македонија и Епир како неповрзано шаренило од: Грци, главно долж крајбрежјето, Власи, најмногу во повисоките предели, и компактни заедници на Турци, Албанци и Бугари. Постоеле исто така повремено одвоени од матицата: Срби и Помаци, и ентитети како македонските Славјани, кои не се прикажани од Weigand. Тоа го дополнува шаренилото на "крпениот јорган". Се разбира дека денеска повеќето народи се прибрале во рамките на своите граници, само Власите упорно опстојуваат во областите во кои што ги регистрира и Weigand. И две илјади години пред Weigand лингвистичкиот картограф би можел да најде на слична, неповрзана, слика. Тука се разбира не би постоеле Турци, Бугари, Помаци, Срби и Македонци во современиот смисол на зборот. Грците го задржале своето влијание долж крајбрежјето и малку понатаму во внатрешноста на границите како што се опишани од Weigand, сепак, не толку далеку односно, појужно од сегашната грчка граница. Илирите биле доминантен народ во поголемиот дел од Албанија и Југославија, а југословенска Македонија и тогаш, како и сега, била спорна област. Келтските племиња, лоцирани главно на север од Дунав, навлегувале долж реките Вардар и Струма па во јужниот дел на денешна Југославија се создавале распрскани

¹¹ Што би направил современиот Јиричек во поглед на четири-јазичните жители на Нижеполе, или неписмениот Влав што го сретнав во Костур, кој тврдеше дека зборува влашки, грчки, бугарски, Јидиш (*германски јазик кој што го зборуваат Евреите, (б.ј.рв.)*), албански, германски, француски, шпански и италијански?

"џебови" населени од нив. Бугарија, грчките провинции во Тракија и турскиот дел во Европа, освен крајбрежните области, биле населени со тракофони. Положбата на латинофоните е понеизвесна. На морскиот брег, наспроти Бриндизи и Отрант во непосредна близина на Италија, долговремената римска окупација мора да резултирала со појава на значајно голем број луѓе на кои латинскиот секако им бил втор ако не и прв говорен јазик. Градбата на патот Виа Игнација во годините веднаш по освојувањето на Македонија резултирала со појавување на латинофони долж западната половина од овој пат. Во градовите како Диум, Пела, Филипи и Стоби кон крајот на римската република биле основани латински колонии. Меѓутоа, истовремено во големите градови Власите бргу го губеле својот јазик. Малку е веројатно овие "острови" во "морето" на грчкиот јазик да истрајале долго време.¹² Понесигурно е дали латинофоните опстанале на високите планински премини преку планината Пинд. М.Нрисоно бил првиот Грк кој навестува дека Власите кои живеат околу овие премини се директни потомци на римските војни. Неговата книга, и покрај тоа што е полна со претерано очигледен грчки патриотизам, во настојувањето да докаже дека овие Римјани на некој начин биле Грци, го покажува ревносното чувство на воената стратегија. Во текот на турските војни од 1884 и 1897 година, како и во текот на германскиот воен поход од 1941 година и Граѓанската војна од 1947-1948 година пак, и повторно, се покажало дека страната која ги контролира планинските премини, или попрецизно речено, височинските положаи од каде што можат да бидат контролирани овие премини, има огромна предност. После војните против Персеј и Филип Римјаните одлучиле да ги утврдат и пополнат овие планински премини со постојани или повремени гарнизони, војни кои во зимскиот период можеби се враќале од планините кон зимските локации во низините - како што тоа денес го чинат Власите.

Во недостаток на било какви археолошки докази ние можеме, ако се подразбира дека премините биле запоседнати само преку лето, само да си замислуваме на кој начин биле организирани овие логори. Со проширување на границата кон правец на север, и постоењето на патот Виа Игнација, јужните

¹² Види P.Brunt, *Italian Manpower, 225 godina pred n.e. do 14-ta godina n.e.* (Оксфорд, 1971) стр. 598-607 за списокот на колониите. Кон четвртиот век Стоби, најсеверната колонија, бил чисто грчки град со некои интересни еврејски особености.

патишта станале не толку неопходни, па така и постоењето на гарнизоните на премините било помалку значајно. Со цел да се одржи теоријата за постојано латинско присуство на Пинд мораме да ги апострофираме успореноста и напорот во напредувањето на Римјаните на Блуканот. Исто така, можно е некои од мноштвото племиња кои се бореле против Римјаните да се доведувани во провинцијата Македонија како пленници па се населувале, или биле населувани, во најмалку изгледни и ненаселени делови од планините. Во говорот на овие покорени несудени освојувачи, во туѓата средина, се одразува јазикот на оние кои ги покориле.

Типично за племињата кои навлегувале во римската провинција од север е заколнувањето на верност на Римјаните и брзото прифаќање на латинскиот говор. Тоа се познати факти за проучувачите на историјата на касниот Рим. Нема сведоштва за тоа во историјата на Македонија во првите сто и педесет години после нејзиното освојување, но исто така не постојат премногу докази и за било што во наведениот период освен, скудни записи од скоро постојаните војувања во кои што се забележани поразите како и победите. Положбата не била поинаква од онаа опишана во приказот за последните години од историјата на Западната Римска империја.

Цицеро, пишувајќи кон крајот на првиот век за римското владеење со Македонија, можеби со извесно преувеличување, рекол дека толку многу варварски племиња ја загрозувале Македонија што нејзините граници биле цртани со мечевите и копјата на римските војни, и дека особено секој владетел приврзеник на конзулите имал можност да стекне слава или да загине во одбраната на провинцијата.¹³ За жал, оскудноста на нашите извори¹⁴ оди дотаму што ниту листата на загинатите владетели на Македонија не би можела навистина да ни помогне да ја одредиме историјата на провинцијата во текот на овие години. После Андрикус дошол и втор претендент во чие време уследиле низа препади и инвазии од север. Освојувачите веројатно мислеле дека со пропаста на македонскиот кралски

¹³ Cicero, *In Pisonem* 16.38

¹⁴ Постои корисна збирка на сите сведоштва што се однесуваат на Римјаните и Македонија од Th.Sarikakes, *Rômaioi tês Eparchias Makedonias*, Meros A (Солун, 1971). Види исто така кај Larsen, стр.422-35.

двор нема кој да ги спречи да се домогнат до плодната земја на југ, а уште повеќе ги охрабриле нивните победи над Секстус Помпеј во 119 година пред Христа и Ц. Порциус Като во 114 година. Во 112 година п.н.е. Ливиус Друсус ги протерал Скордијците назад преку Дунав. И Минуциус Руфус во 109 година триумфирал против Скордијците и покрај тоа што загубил помал број луѓе на смрзнатиот Дунав. Во 101/100 година Т. Дидиус протерал некои напаѓачи и незнатно ја проширил територија на провинцијата Македонија во правец на Тракија; но, десетина години подоцна Ц.Сентиус Сатурниус претрпел неколку порази, а Македонија била опустошена. Во тој период војната против варварите од север се совпаднала со непријателствата со Митридатите чиј војсководител Архелаус со варварските орди навлегувал преку Дунав. Победите на Сула не донеле долготраен мир, а војната со варварските племиња продолжила сè до граѓанската војна помеѓу Цезар и Помпеј. М. Терентиус Варо Лукулус владетел на провинцијата Македонија, помеѓу 72 и 70-та година пред Христа, бил прилично успешен во потиснувањето на овие племиња назад, а Дунав како можна граница станал реалност. Благосостојбата до која што дошло како резултат од неговото успешно владеење се покажало дека била лекомислено растурена од грабливото владеење на Писо од 57 до 55 година пред Христа кога среќаваме сведоштва за Трачаните кои воспоставувале логори долж Виа Игнација. За жал говорот на Цицеро против Писо не ни дава потполна информација за состојбата во Македонија. Сметаме дека не би било избрзано да го претпоставиме постоењето и на други латинофони во провинцијата, освен потомството на Писо, кои исто така претендирале на правична поделба на пленот. Писо бил обвинет за лошо постапување према италијанските трговци на Балканот. Тоа го потврдиле Римјаните како Цицеровиот пријател Атикус кој поседувал имот преку Јадранот.¹⁵

Навистина изгледа иронично но, еден од малкуте периоди во кои што Македонија била релативно релаксирана од надворешните завојувања, бил периодот кога трите најважни битки во римската граѓанска војна биле водени на нејзино тло. Можеби заведени по примерот на Сула, кој дошол од исток со намера да победи во граѓанската војна против приврзениците на Мариус, прво Помпеј, а потоа Брут и Касиј, и на крајот Антониј

¹⁵ Varo, *De Re Rustica*, 2.6, зборува за големи поседи во Епир.

дошле на исток само да се соочат со поразите кај Фарсалус, Филипи и Актиум. Помислата дека сегашните латинофони во Грција се потомци на војската на Помпеј е најромантичното, ако не и најфантастичното, објаснување за потеклото на Власите. Јас сум слушнал Власи кои се склони да мислат дека, можеби, се потомци на последните остатоци на армијата на Антониј по пропаста на Актиум. Нема сомнение дека можело да се најдат некои северни Власи близу Филипи, или било каде долж патот Виа Игнација, кои би докажувале дека нивните претци кои се бореле налик на Хорациј за Брут и Касиј, ги фрлиле своите штитови, но не се вратиле да создаваат мир и да пишуваат сатира. Наместо тоа, преферирале да се повлечат на планините и на тој начин да постанат прататковци на Власите.

Сето ова, се разбира, е чиста шпекулација. И покрај граѓанската војна, на Балканот постоело значително римско воено присуство, па човек би помислил дека од тоа присуство произлегуваат денешните латинофони. Месните војни-гркофони се бореле во сите три војни, обично на страната која губи. Присуството на Грци и Римјани во иста војска сигурно би значело дека гркофоните научиле латински. Знаеме дека некои ветерани на Помпеј останале во Тесалија да се борат за Брут и Касиј.¹⁶ Маршот на Цезар од Драч до Фарсалус преку планинскиот масив Пинд, веројатно преку преминот Зигос, го потврдува постоењето и важноста на патиштата јужно од Виа Игнација. Било која армија, која што се бори без логистичка поддршка за обезбедување прехрана, а тоа се однесува на овој марш, исто како и на маршот на Брут од Атина до Македонија, маршот на неговите противници долж Виа Игнација, и особено на воениот поход кон Актиум, морала да комуницира со гркофоните во потрагата по храна притоа грубо расправајќи се со гркофоните. Јазикот кој што во тие прилики го користеле римските армии не можел да биде друг освен латинскиот.

Што се однесува до условите во покорената Грција, тоа е постојана тема на книжевните автори за римскиот период меѓутоа, приказите во тие трудови би можеле да бидат и преувеличени.¹⁷ И покрај тоа, трагите од војувањата во текот на

¹⁶ Plutarch, Brutus 25; Dio, 47.21. Види Brunt, стр.485-6.

¹⁷ Larsen, стр. 456-96, и M.Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Roman Empire* (Оксфорд, 1957), стр. 253-4. Обајцата се сумњичави на жалопојките од страна на авторите кои живееле во

тристотините години, по времето на Александар и преселбата на Грците на источната половина од Медитеранот, изгледа дека оставиле одреден празен простор во Грција и Македонија па постои можност истиот да бил пополнуван со латинофони. Со победите на М. Лициниус Красус кратко време по Актиумскиот мир, состојбата на Балканот и во Македонија станала побезбедна - Македонија станала невооружана провинција. Таквата состојба опстојувала во наредните двестотини и педесет години.¹⁸

Така било на овој степен на развој на настаните меѓутоа, тешкотиите поради постојаното римско присуство во пределите на Пинд во овој период тукушто започнувале. Освен во војската, каде што Латините го задржале својот супериорен статус, се покажало дека грчкиот е доминантен јазик онаму каде што постоела директна конкуренција помеѓу грчкиот и латинскиот јазик.¹⁹ Зимските услови околу преминот Зигос биле премногу тешки за да се допушти постојано запоседнување, и преку зимата, па затоа сите латинофони кои ги опслужувале премините за време на летото, во зимскиот период биле приморани да се повлечат во низините каде што живееле гркофони. И покрај тоа што можеби имало пат преку преминот Зигос што бил користен во времето на Републиката ниту една царска патна мапа не навестува било каков пат во оваа област. Освен единствениот топоним, Беритоари, нема докази за некакво римско присуство, па дури и овој назив можеби е изум на ентузијастите љубители на старини, бидејќи многу луѓе од соседството ова име го изговараат како Перитори. Конечно, случајниот римски legioner или италијански трговец можеби и можел да го одржи латинскиот јазик една единствена генерација, но тешко е да се утврди на кој начин би можел јазикот да се зачува подолго од само една генерација без помошта на нов наплив на жени кои зборуваат латински.

Истите примедби можат да се упатат на секоја теорија која на денешните Власи гледа како на потомци на римски legioneri

времето на римската империја поради фактот што Грција и незнатното проширување на Македонија биле само бледа сенка на поранешната нивна слава.

¹⁸ За овој период види Th.Sarikakes, *Rômaioi Archontes tês Eparchias Makedonias*, Meros B (Solun, 1977) и R.Sherk, 'Roman Imperial troops in Macedonia and Achaëa', во *American Journal of Philology* 78 (1957), стр.52-62.

¹⁹ За интересните и променливи односи помеѓу Латините и Грците види H.Zilliacus, *Zum Kampf der Weltsprachen in Oströmischen Reich* (Хелсинки, 1935), Toynobee, стр. 552-74 и Jones, стр. 986-91.

кои ги опслужувале виталните премини. Природно, тоа се однесува и на другите влашки заедници освен онаа на планината Пинд. Власите на планините Олимп и Вермион, према повеќето извори, изгледа дека се релативно нови доселеници, инаку, во римско време, тие биле во област каде што сите околни жители зборувале грчки. Ова помалку би се однесувало на жителите на Клисуре и Писодерион, и покрај тоа што немаме сигурни сведоштва за постојано римско присуство, римски пат или некоја населба од времето пред Отоманската империја. За Власите од штипската низина, за кои Weigand и југословенските научници претпоставуваат дека се скорешни доселеници од планината Грамос, може да произлезе дека постои поголема веројатност да се претенденти за улогата на претставници на континуираното римско присуство бидејќи тие се простираат карши римскиот пат од Сердика (Софија) за Стоби и тоа токму во провинцијата Моесија во која што се зборувало грчки односно баш на југ или исток од линијата на Јиричек. Тие се доволно близу до латинофоните како кај Скупи така и до дунавската граница па така, поверојатно е нивното присуство овде отколку на Пинд.²⁰

Латинското присуство на самиот пат Виа Игнација е многу поприфатливо и поверојатно отколку на Пинд. Hammond установил дека помеѓу Lysnidus (Охрид) и Heraclea (Битола) патот Via Egnatija, врз основа на сведоштвата од древните патни мапи и она што може да се види во современите мапи, веројатно имал истоветна траса со современиот пат преку два тешки високи премини на обете страни од Ресен. Можно е двете влашки населби: Магарево и Трново да лежат токму на патот Виа Игнација бидејќи современиот пат во оваа етапа благо свртува по понискиот терен кон правец на север. Другите села: Маловиште и Гопеш, за кои се тврди дека се древни населби, се простираат кон југ и север од Виа Игнација, додека пак Нижополе, за кое што не се тврди дека е антика освен неговиот римски мост, е малку подалеку на југ од Трново и Магарево. Остатоци од касно римско утврдување исто така постојат кај Трново, а во Маловиште се пронајдени царски метални пари. Други остатоци во оваа област се наоѓаат кај Отешево јужно од Ресен, Ехла западно од Ресен, Ореово јужно од Нижополе, Раштани западно од Битола, Велгошти источно од Охрид и Лера малку северно од Виа Игнација. Повеќето од овие остатоци се мапи од покасниот

²⁰ Hammond, *Macedonia*, св. 1, стр. 37-47. Види Поглавје 6.

период па затоа најприродно, тие објекти се сметаат за прибежишта од периодот на касната Империја. Во близината на Кажани како и близу Горно Српци, помеѓу Битола и Охрид, постојат две прилично големи наоѓалишта. Првото се состои од воен логор и цивилна населба, а второто од храм и рано-христијанска црква. Тука се пронајдени и двојазични натписи.²¹

Практично, на било кој потег од патот помеѓу Охрид и Битола невозможно е да се пријде од север. Од тој правец до оваа област може да се стигне само по трите главни патни правци: од Скопје - преку Дебар за Охрид, преку Кичево за Охрид и преку Прилеп за Битола. Така, пределот меѓу Охрид и Битола не можел да се нападне од север. Само долж патот Виа Игнација, од исток и запад, постоеле високи премини близу до Ресен и понизок премин во близината на Битола - од западната страна. Овие премини се извонредно подесни за дефанзивно дејствување. Во оваа област исто така постојат два добри пата: од Ресен во правец на југ, од двете страни на Преспанското езеро, како и самиот пат Виа Игнација кој што се протега југоисточно од Битола. Тука е и патот кој што од Охрид во правец на југозапад води кон Корча во Албанија. Така, двете мали котлини во близината, источно од Ресен, близу до реката Роцка, и јужно од планината Пелистер, се прилично изолирани, и сè уште очигледно значајни од аспект на важните патишта што преминуваат преку нив.

По својата осаменост котлините северно од планината Пелистер потсетуваат на мегленската област која што исто така е расположена на простор сличен на инка, помеѓу двата главни пата: патот низ вардарската долина и Виа Игнација кој што продолжува на југоисток од Битола кон Солун. Но сепак, мегленските Власи немаат главен пат кој би поминувал низ нивните населби, ниту пак постојат било какви трагови на градби од римскиот период. Потребата главниот патен правец да се заштити од непријателски напади тука би морала да резултира со востановување моќен гарнизон. Тука би можел да опстане гарнизон во текот на сите четири годишни времиња. Потребата да се обезбеди снабдување на војската со храна и коњи за новите војници кои се бореле околу премините, како и потребата премините да се држат отворени, набргу ја привлечно цивилната

²¹ Податоците се земени од *Tabula Imperii Romani 34-Naissus-Dyrrachion-Scupi-Serdica-Thessalonike* (Љубљана, 1974). Види Мапа 7.

локална популација од двата пола. Оваа популација, веројатно со потекло кое не било грчко, сигурно зборувала латински.

Патот Виа Игнација продолжил да игра главна улога во воените цели на провинцијата се до владеењето на Писо, кога поедини етапи од патот биле заземени од трачанските завојувачи. Па дури и тогаш, кога римската војска од Македонија била преместена да ги пополни трупите во Моесија и Илирија, за овие провинции патот сè уште ја задржал својата намена како патна врска од правец на Азија и Јужна Италија. Сосема одвоено од воените аспекти за областа, војската веројатно сè уште била фактор за поддршка на постојаното цивилно население. Во текот на зимата патиштата требало да се одржуваат проодни, а патниците преминувале со придружба. Границата помеѓу провинциите Илирик и Македонија, подоцна на Македонија и Епир, се простираат, во различни временски раздобја, долж различни етапи на патот. За патниците би било природно, имајќи веќе поминато низ суровите услови на премините и можните тегоби при поминувањето на границата, откако веќе поминале половината од својот пат, да побараат одмор. Непосредната близина на битолската рамница и прекрасните Охридско и Преспанско езеро пружале поволна прилика за трговија. Па дури и тогаш, кога немало нешто особено да се стори, секогаш била погодна прилика да се напаси стоката на летните пасишта на планините, а за време на зимата пак - долу, во низината. Затоа доаѓа до збрката дека: трговците, патоводачите и овчарите се повод и причина за појавата на Власите во историјата.

Овој приказ за патот Охрид - Битола како пчеларник на претприемачката активност на претците на современите Власи на планината Пелистер може да изгледа необичен. Приказот би можел да има одредена потпора во разноликоста на поедините станици во различни патни мапи, кои што наведуваат на тоа дека областа располагала со соодветни места за одмор. Истото го потврдуваат и археолошките откритија во областа. Некои од овие станици имаат латински имиња, и покрај тоа што истите можеби го одразуваат јазикот на авторите на патните карти, а некои од овие имиња (Кастра, Празидиум, Никаеа) сугерираат воено присуство. Сочувувањето на латинскиот јазик од времето кога областа била во рацете на војската би можело да биде помогнато од близината на границата со латинофонската Илирија и од присуството на голем број патници латинофони кои доаѓале од запад, а кога ја поминувале границата веројатно биле обврзани да

плаќаат царински давачки. Можно е во Македонија да имало војска дури и тогаш кога била невооружана провинција. Постојат извесни сведоштва од касната Империја дека војниците ги напуштале своите воени должности и ги заменувае со цивилни дејности.²²

Така, ако постојаната латинофонска популација на Пинд е малку возможна, не би била возможна ниту постојана присутност на латинофони долж Виа Игнација и тоа токму во првите два и пол века на римското владеење кога, за прв и всушност последен пат во историјата, Македонија била мирна и напредна земја. Кога го прикажувал владеењето на Антониус Пиус, Гибон забележал: "Среќна е земјата која нема историја." Истоветно на ова, за жал, имаме толку малку сознанија кои се однесуваат на периодот кога Пакс Романа го довел Балканот под една управа, и несомнено е дека го поделил помеѓу латински и грчки како соперник на *linguae francae*. За наредните тристотини и педест години, кога границата на Дунав попуштала и најпосле се распаднала, и покрај несреќната историја на војни и освојувања, имаме многу историски материјал. Доколку и постоела извесна етничка претстава пред варварските завојувања, последниве сосема ја пореметиле. Се што настојувавме да установиме во ова поглавје е тоа дека, и покрај привлечноста на грчкиот јазик, во третиот век на Балканот бил позастапен латинскиот. Наредните векови оваа присутност веројатно се зголемила.²³

²² Види Jones, стр. 429-30 за царинските дажбини на границите на провинциите и, стр. 648-9 за едиктот на Императорот Лео против војниците кои ги напуштале своите должности за сметка на цивилниот живот, и други прилики за незванично заминување.

²³ Најголем дел од материјалот за ова поглавје и дел од следното поглавје, првобитно беше прибиран за поглавјето 'Трците и Римјаните' во *Greece Old and New*, припремена од T. Winnifrith и P. Murray (Лондон, 1983) стр. 65-94. Јас сум благодарен на Macmillans што ми дозволија да го препечатам ова ревидирано поглавје.

Глава шеста

ВЛАСИТЕ И ИСТОЧНАТА РИМСКА ИМПЕРИЈА

Периодот помеѓу 250-та 600-та година од н.е. очигледно е пресуден за одбележување на едно значајно временско раздобје од историјата на Балканот. Попрецизно, овој период би го сместиле од годината 251-ва, годината кога бил убиен императорот Дециус во борбата со Готите во Добруџа, до 602-та кога по смртта на императорот Маурициј, дунавската граница конечно се распаднала, а поголем дел од Балканот бил изгубен. Датумите, исто како и границите, неповратно се испревртени. На границата на Дунав долго пред 250-та година имало немири, а напуштањето на пределите северно од Дунав од страна на латинофоните се случувало далеку пред одлуката на Аурелиј во 271 година да се откаже од Дачија и да ја напушти. Слично на тоа, обидите на Маурициј да ја пренесе војната северно од Дунав биле последен очаен напад. После неговата смрт латинофоните останале на тлото на денешна Романија.

Пропаста на римското владеење на запад, кон крајот од петтиот век, ја одбележува соодветната разделна позиција, на средина од овој временски период, макар да, се разбира, Империјата била поделена на две половини прилично долго пред Ромул Аугуст конечно да биде симнат. Позначајно обележје на ерата можеби е германската наезда која што во првата половина од споменатиот период ги загрозила двете половини на Империјата. Оваа наезда не се одразила на Источната римска империја веднаш. Исто така постои разлика помеѓу историските извори за шестиот век, кои што се обилни и точни, и неверодостојните оскудни сведоштва за претходните два века.

Историјата на Балканот помеѓу 250-та и 500-та година е прилично нејасна. Нашите извори често пати се недоволни за целта која си ја поставивме. Извонредниот Амианус Марцелинус, за жал, ја покрива само средината од овој период. Клаудијан, како и Амианус Марцелинус по народност Грк кој пишувал, необично и чудно, а можеби и смислено, на латински јазик, поседувал корисни информации за Грција и Епир од времето на Аларик. Сепак, тој е пристрасен поет. Реформите на Диоклецијан, вознапредувањето на христијанството, замрсената приказна за

успехот на Константин Велики и опасните романтични потфати на императорот Јулијан, разбирливо, го привлекле интересот на денешните како и на поранешните историчари. Меѓутоа, далеку помалку информации имаме за наездата на Готите, која што очигледно најдиректно се одразила на населението на Балканот. За значајниот трет век, кога Римјаните извојувале големи победи но претрпеле и ужасни порази, за овие собитија, освен на фрагментите на Дексипус, кој заправо учествувал во воените походи, мораме да се потпреме на недоверливата "Хисторија Аугуста" и доцните византиски хроничари. Археологијата може да пружи одредена помош меѓутоа, постојат многу повеќе археолошки сведоштва за дунавската граница отколку на просторот далеку на југ. Па така, према расположивите археолошки докази тешко е да се установи прецизен и точно определен етнички состав во екот на преселбите на населението.¹

И покрај сето тоа, сведоштвата и веројатноста наведуваат на пораст на бројот на населението кое што се служело со латинскиот говор. Со заканите од страна на варварите Дунав станал најзначајниот дел од Империјата, а војсководителите-императори од втората половина на третиот век, избрани од страна на дунавската војска, мора да го зголемиле угледот на балканскиот латински исто како и Јустиниан, еден друг латинофон, доведен за време на привремениот препород на латинскиот говор во шестиот век. Еден од воените императори, Аурелиан, со напуштањето на Дачија, го зголемил бројот на латинофоните јужно од Дунав; макар да некои од жителите на Дачија можеби останале во своите станишта, повеќето од нив се населиле веднаш јужно од Дунав во две провинции кои за кусо време биле преименувани како Дачија, додека пак некои од овие преселници заскитале подалеку кон југ. Многу е побитен фактот дека со порастот на заканите врз Македонија од страна на варварите, на Македонија почнало да ѝ недостасува војска. Тоа ѝ се случило и во времето на Републиката. Наидовме на натпис од Охрид, интересно на латински јазик, од времето на императорот Галинеус, во кој што се барало одвојување на две кохорти (*помали воени единици, б.прев.*) од Дунавските легии.² Сепак

¹ Југославија и Бугарија имаат истражувано повеќе археолошки наоѓалишта од римскиот период отколку Грција, а дунавската граница била истражувана повеќе отколку другите делови на земјата. За тешкотиите околу точноста што се однесува до времето види A.Moczy, *Pannonia and Upper Moesia* (Лондон, 1974), стр. 300.

позначајна е информацијата за голем број варвари кои исто така талкале по Балканот како освојувачи, или пак биле населувани како пленници, односно биле поткупувани по пат на примамливи понуди за земја јужно од Дунав. Како и на запад, макар да овие освојувачи можеби го сочувале својот мајчин јазик за некое време, тие брзо го прифаќале јазикот на земјата што ја освоиле, а овој јазик, како што Пискус и Прокопиус ставаат до знаење, можел да биде само латинскиот.

Основањето на нова дачанска провинција јужно од Дунав од страна на Аурелијан, веројатно во 271 година, која што опфатила и делови од латинофонската Моесија и гркофонската Тракија, сигурно придонело за повлекување на разделната линија помеѓу латинофоните и гркофоните малку повеќе кон југ и исток. Опстанокот на римските топоними во долината на Тимок, близу до сегашната влашка или романска концентрација околу Бор, наведува на заклучок дека тоа била областа каде што биле усредсредени прекудунавските доселеници. Меѓутоа, фактот што во времето на Константин ја имаме новата провинција, Медитеранска Дачија, со главен град Сердика (Софија) наведува дека латинскиот јазик, северно и јужно од Дунав, можеби бил само формално воведен со цел да се добие поддршката на императорот. Во оваа нова провинција латинскиот сигурно би имал супериорна позиција како *lingua franca* над било кој друг спротиставен јазик, како на пример: готскиот, трачанскиот, дачанскиот или грчкиот. Појужно, во Дарданија, исто така настанала една нова провинција на територијата на Горна Моесија. Времето на основањето на оваа творба како и нејзините граници не се извесни.³ Ова исто така била латинска провинција, родното место на Константин и Јустиниан, а исто така ги задржала и латинските имиња, како Скопје од *Skupi*. Најсеверните Власи, оние од штипската рамница, се простираат токму источно од можната граница помеѓу латинофонските Моесија и Дарданија од една страна, и гркофонската од друга, меѓутоа тие се исто така прилично близу до главниот пат од Сердика (Софија) преку Стоби за Солун.

Бегалците од пределите преку Дунав можеби биле во искушение да продолжат и понатаму кон југ и исток во Тракија и

² Во оригинал објавено од Н.Вулиќ во *Сѝоменик* 55 (1933), број 176

³ Moczy, стр. 273-4.

Македонија поради бројното присуство на екстремни готски освојувачи веднаш јужно од Дунав од кои, условно да ги именуваме - прекудунавците настојувале да избегаат. Можно е овие Готи да биле остатоци од успешните наезди, војни кои биле ранувани, заморени или пак сакајќи да воспостават пријателство со месното население, заостанале од главнината, или пак можеби биле населени после некој пораз, по некој неуспешен напад. И во случај да си дозволиме извесна недоверба кон нашите извори кои што се однесуваат на третиот век, сепак располагаме со многу сведоштва за Готите кои биле: како победници така и покорувани, а што се однесува до битно отсуство на било какви примеси од готскиот јазик во балканските јазици, само можеме да претпоставиме дека Готите биле проголтани, асимилирани во целокупната латинска маса на Балканот.

Германските племиња навлегувале преку дунавската граница па наплатувале и некој вид годишен данок за да не го нарушуваат мирот. Тоа потрајало до 230-тите години. Во 248 и 249 година имало исклучително тешки препади во Моесија, а Филиполис (денешен Пловдив) бил опустошен. Во 251 година императорот Дециус, преземајќи одважен противнапад, загинал во Добруџа во борбите против Готите. Во 253 година Готите навлегле во Азија, а следната година и во Грција. Истата година го поробиле и Драч. Во годините 267 и 268 Готите со огромни освојувачки снаги ја нападнале Мала Азија и постигнале значаен успех. Навлегле и во Грција од каде што биле отфрлени по заземањето на Атина, инаку отишле толку далеку - дури до Спарта. Но, бидејќи при нивното враќање од овој воен поход, во текот на наредната година, моќта им била во опаѓање поради недостаток во храна, Готите биле тешко паразени,⁴ па многумина од нив, кои паднале во заробеништво, биле населувани тука, на ова тло, како поледелци или војници. Успешниот воен поход на Аурелиан и неговата умешност за утврдување придонеле да излезе на крај со Готите. Меѓутоа, овие ја загрозувале Империјата и во годините на безвластието кое следело по неговото убиство. Во 281 година извесно е дека царот Пробус населил 100 илјади Бастарни јужно од Дунав, а исто така извесно е дека Диоклецијан Галериус ги населил сите Сарманти во

⁴ За евентуално дуплирање на нашите извори за еден настан види *The Cambridge Ancient History* 12, стр.721-3

границите на Римската империја, северно од Дунав.⁵ Не можеме да бидеме сигурни во одредиштата на овие населби ниту пак во бројот на населението, меѓутоа, доселениците од негерманско потекло, во отпорот према германскиот притисок што овие го наметнувале, многу е веројатно да зборувале или имале желба да научат некоја форма на латинскиот јазик.

Од стапувањето на власт на Диоклецијан во 255 година па сè до смртта на Валентин во 375 година, и покрај тоа што на дунавската граница повремено се случувале непријателства, среднобалканските провинции: Медитеранска Дачија, Дарданија, Моесија Прима и Македонија поминале скоро цел век во мир и благосостојба.⁶ Во претходниот период на мир, кој што следел по воспоставувањето на римската управа над Балканот под владеењето на Август, на мирот му претходеа комплицирани граѓански војни од кои конечно Константин излегол како победник. Владеењето на чело со четворица рамноправни владетели што се обидел да го воспостави Диоклецијан, по многу нешта прилегало на долготрајната пародија на триумвиратот во минатото, а многу немирни делови на Империјата, како и борбите помеѓу водачите на тие делови од Империјата, мора да придонеле за заплетканата етничка структура на Балканот. Можеби вреди да се спомене дека Константин, со востановувањето на Константинопол за средиште на Империјата, значајно многу придонел за превласта на грчкиот јазик над латинскиот и со тоа грчкиот да стане јазик на Источното римско царство. Паѓањето пак на некои делови од царството, меѓу кои Македонија, Грција и целата Тракија, со исклучок на мали делови, под управа на Западното римско царство - под владеење на Цезар или Август, мора да придонело латинскиот јазик да добие повеќе простор за сметка на грчкиот. Основното влијание на царот Константин врз етничката структура на Балканот произлегува од неговите воени реформи. Со ослабувањето на *limitany* (граничарска војска) и јакнењето на *comitatens* (извонредно подвижни снаги лоцирани близу до границата) кои можеле да бидат брзо покренати и доведени до било која загрошена точка, тој сигурно придонел за надмоќта на латинскиот јазик, отсекогаш моќно застапен на границата и во армијата, како и да го продолжи влијанието на латинскиот понатаму, кон југ.

⁵ Zosimus, 1.71; Aurelius Victor, 39.43

⁶ Moczy, стр. 296.

Покрај ова, со големата застапеност на варвари во римската армија како резултат на прифаќањето на германските воени единици, Константин сигурно извел некои од своите успешни воени походи против Готите со прифаќање на поразените противници во царството како *foederati*.⁷

Готите останале смирени до смртта на Константиновиот син Константиус. Во тој временски период Улфилас почнал да ги покрстува во христијанската вера. Трудот на Улфилас на преводот на Библијата на јазикот на Готите покажува дека не смееме да го пренагласиме степенот до кој што Готите зборувале латински, и покрај тоа што нашите извори за животниот пат на Улфилас го апострофираат неговото неверојатно добро познавање на латинскиот како и на грчкиот јазик, што би било природно бидејќи бил роден во Кападокија, а готскиот, исто така природно, оглед на неговата готска крв.⁸ Првобитно Улфилас проповедал северно од Дунав меѓутоа, прогонот на Христијаните од страна на Атанарих го натерал, заедно со неговите истомисленици, да избегаат во Моесија каде што им било дозволено да се населат. Околу годината 370-та Атанарих повторно бил виновник за преселба на Готите во Империјата. Оваа преселба предизвикала посериозни последици, макар да неговиот соперник Фритигерн, кој побегнал кон југ, наскоро се вратил. Во 376 година како последица на притисокот од страна на Хуните, Фритигерн повторно побарал дозвола за престој во Империјата. Истата му била дадена од царот Валенс но, бидејќи со Готите било лошо постапувано од страна на *коми*-те од Тракија Лупицинус се свртел кон разорување и пленување. Веројатно по серија порази на Римјаните уследила катастрофата кај Адрианоупол при што бил погубен императорот како и две третини од неговата војска.

Тука завршува приказот на Амианус Марцелинус и не е сосема јасно што се случило со Готите оставени да скитаат по Балканскиот полуостров. На Готите, кои ги предводел Фритигерн, им се придружиле други завојувачи со потекло од преку Дунав. Многу големо значење имаат успехите на Теодосиус чија воена сила била сконцентрирана кај Солун. Тој успеал да ги протера назад овие напаѓачи, кои во 380 година продреле во Грција и

⁷ Zosimus, 2.34; Ammianus, 21.10.8.

⁸ За знаењето на Ulphilas на латинскиот види Auxentius Durostorensius, 40.

Епир. Со смртта на Фритигерн, во истата година, Готите остануваат без водач, по што се упатиле кон север. Во 382 година на Готите им било одобрено да ги населат запустените места во Тракија. Ова придонело за привремено смирување на Источната империја, а на Теодосиус му било овозможено да го сврти своето внимание кон запад. Тој се обидел да ја среди Македонија, која страшно многу настрадала од страна на разбојниците кои ја напаѓале и вознемирувале. После борбата за Адрианоупол, Теодосиус сепак ги населил Готите во Македонија.⁹ Мирот немал долг век. Наидуваме на друга наезда на Визиготите во 390 година под водството на Аларик, а во 392 година во битките против Готите командата била преземена од големиот вандалски водач Стилико.

Борбите помеѓу Стилико и Аларик се недоразјаснети. Стилико два пати се појавил во Грција каде што Готите под командата на Аларик навлегле непречено, и два пати пропуштил да го примора непријателот да влезе во битка. Можно е на Аларик и неговите Готи да им било допуштено да го заземат Епир, поради што на почетокот на петтиот век двапати војувале против Италија. Изгледа дека само фактот што биле заведени од пленот што го очекувале на запад, го заштитил Епир да не стане провинција на Визиготите на ист начин како што требаше набрзо да стане и јужна Франција, па можеби е интересно да се проучи: кој јазик се зборувал во Епир во овој случај? Смртта на Аларик, наскоро по опустошувањето на Рим во 410 година, довела до привремено затајување на опасноста по источните провинции, а Визиготите се населиле во јужна Галија (Франција).

Германските племиња биле населувани на Балканот во 427 и 433 година, а притоа, неколку години подоцна, имало и сериозни препади од страна на Хуните. Она што се случило со Аларик, истото се однесува и на Атила; искушенијата од запад и ненадејната смрт на нивниот водач ги спречило Хуните да го заземат Балканот за секогаш и покрај тоа што номадската природа на Хуните го прави контрадикторен самиот израз "за секогаш". При сето тоа, после пропаста на царството на Хуните во 454 година, Хуните како и другите племиња биле населени во Империјата како *foederati*. За време на владеењето на Лео (457-474) Балканот бил вознемируван од две спротиставени групи на

⁹ Themistus, *Orationes* 34.24

Готи: Остроготите во Панонија и Готите постојано населени во Тракија. Интересно, имињата на водачите на обете страни биле истоветни - Теодорик. Исто така постоела опасност од Вандалите под водство на Гајсерик од Африка кој извршил препад во крајбрежната област и го покоријл Никополис во јужен Епир. Наследникот на Лео по име Зено (кој владеел од 474 до 491) склучил мир со Вандалите, а потоа се обидел, без некој особен успех, да ги спротистави двајцата водачи на Остроготите и Готите со исто име - Теодорик. Трачанецот Теодорик бил убиен, а Остроготот Теодорик по неколку години талкање по Балканот, час како непријател на Императорот, или час како негов сојузник, се преселил во Италија. Во еден период нему и на неговите Готи им било допуштено да населат неколку градови близу до Солун.¹⁰

Навистина дознаваме нешто повеќе за Готите отколку за нивните опоненти меѓутоа, во војната од 479 година јасно е искажана континуираната воена улога на Виа Игнација и постојаното присуство на латинофонска војска во таа област. Како што ни покажува еден фрагмент од Малкус,¹¹ Теодорик Остроготот и Теодимунд упаднале преку премините источно од Охрид, при што Теодимунд бил поразен од римскиот војсководач Сабинианус некаде во Албанија. Претходно еден друг војсководач, Адамантиус, се обидел да преговара со Теодорик при што му понудил земјишни поседи во Дарданија. Кога Остроготите го напуштиле Балканот особените трагови од нивниот јазик во јазичниот лонец тешко да можел да биде потполно отстранет. Готите од својата нова постојбина Италија вршеле повремени препади на Балканот, а германски племиња сè уште имало и на средниот Дунав.

И порај сето тоа, кон крајот на петтиот и почетокот на шестиот век, на Балканот бил обезбеден привиден мир во временски период од педесетина години односно, пред новите закани од страна на Аварите, Славјаните и Бугарите кои ги замениле германските освојувачи. Крајно е тешко да се предвиди јазичната состојба во овие години - после конфузниот и исцрпувачки период токму пред една дури и помрачна ера. Историчарите од тоа време како Прокопиус, Агациас, Манандер и Теофилакт Симоката не ни соопштуваат многу за Балканот. Во

¹⁰ Jordanes, *Getica* 56

¹¹ *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, ed. G. Niebuhr, том 1 (Bon, 1929), стр. 250-7.

шестиот век имаме јасна претстава за дунавската граница која била одржувана и покрај честите напади на Славјаните и Аварите кон југ.

Линијата на Јиричек, која што ги делела латинската и грчката сфера на влијание, била понеодредена граница од дунавската, па веројатно е дека, најблаго кажано, била несигурно бранета. Не е познато колку долго опстојувале изворните јазици, било на завојувачот или на завојуваните. Во Мала Азија грчкиот јазик не превладеал пред единаесеттиот век, непосредно пред доаѓањето на Турците. Славјаните во Битинија биле во состојба да општат уште во десеттиот век со Славјаните во Грција.¹² Периодот од четиристотини години пред опаѓањето на моќта на јазикот на автохтониот народ можно е да се прифати како доволен. Така, во источна Африка и денеска опстојуваат прилично голем број бесписмени локални јазици и покрај присуството на *linguae francae*, англискиот и јазикот Свахили.

Сигурно дека не може да биде веродостојна споредбата помеѓу поделбата од 1984 година помеѓу англискиот, кој што го зборувале петнаесетина проценти од населението на Кенија, и Свахили јазикот на кој што зборувале шеесет и пет проценти, во однос на грчкиот и латинскиот на Балканот во шестиот век. Сепак, аналогијата може да биде корисна со тоа што ќе се сврти внимание на присуството на латинскиот јазик како нешто што неприродно е зачнато и се развивало во одредени области на Балканот, слично на англискиот јазик во Кенија. Во шестиот век Johannes Lydus рекол дека се очекувало луѓето во Европа да зборуваат латински како и грчки јазик, а ова особено се однесува на судиите.¹³ Грчките проучувачи на Власите отишле и понатаму од оваа забелешка и покрај тоа што, ако се осврнеме на историјата на Власите, тие не наликуваат многу на потомци на судии - бидејќи биле скоро постојано од другата страна на законот. Приказот изнесен од Johannes Lydus за латинскиот како званичен јазик, па дури и покрај тоа што грчкиот се употребувал дома, е слика во огледало во однос на она што се случува денеска во одредени влашки заедници каде што влашкиот јазик

¹² За деталите околу Мала Азија види P.Charanis 'Cultural diversity and breakdown of Byzantine power in Asia Minor', *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975), стр. 1-20.

¹³ Johannes Lydus 11.68. A. Bandy, *Johannes Lydus on Powers* (Филадельфија, 1983) го цитира лексиконот на Софокле за одредницата за Европа како Италија и Сицилија но, инаку насекаде кога Johannes зборува за Европа мисли на Балканскиот полуостров.

се зборува дома додека грчкиот е званичен јазик. Скоро да е извесно дека Johannes Lydus претерува, и покрај тоа што вреди да се спомене како показател за можната реакција во корист на латинскиот јазик од периодот на шестиот век. Можеби неговиот конзерватизам и неговото непријателство према Јован од Кападокија го предизвикале таквото преувеличување.

Johannes Lydus пишуval во времето кога, благодарение на Јустиниан во голем дел од Византиското царство се зборувал латинскиот јазик, макар да тој насекаде во своите прикази, го користи зборот Европа наместо Балкан. Можеби е погрешно да се направи обид и објасни оваа загатка, како што тоа го чини последниот толкувач на Johannes Lydus кој вели дека тука ја имаме врската со популацијата која зборува грчки во јужна Италија и на Сицилија. Но, и покрај фактот, што во шестиот век Африка, јужна Шпанија и Италија биле делови од Византиското царство, и дека на престолот била латинофонска династија, наведува на препород во овој период, имаме латински поети како Корипус, за кој се претпоставува дека го разбирале и во Константинопол.¹⁴ Се чини дека постои голема пукнатина помеѓу Корипусовиот ладен шестостих и Власите оддалечни од книжевноста, па изгледа дека латинскиот во Константинопол бил нешто како вештачки изросток кој многу брзо свенал.

Надвор од Константинопол и Грција правилниот латински јазик можеби имал поголем успех. Северно од линијата на Јиричек, и во одредени места, јужно од истата, латинскиот (*автохтон, б.прев.*) према грчкиот мора да изгледал како Свахили према англискиот јазик (*наметнат, туѓински. б.прев.*). Латинскиот е полесен јазик, и толерантен при несовершеното зборување отколку, грчкиот оптоварен цели два милениума со проблемот на конституцијата на правилниот облик на јазикот. Во претходното поглавје ги испитавме областите на денешните влашки говори кои што би можеле да бидат средишта на влахофоните. Познато е дека во шестиот век постоеле добро втемелени заедници на Власи во Хераклеа близу до Битола, во Стоби и во Баргала близу до Штип.¹⁵ Точно е дека претходните две влашки заедници

¹⁴ Погледни го одличниот комплет од проучувањата на Corippus во A.Cameron, *Continuity and Change in Sixth Century Byzantium* (Лондон, 1981). A.H.M.Jones, 'The Greeks under the Roman Empire', во *Dumbarton Oaks Papers* 17 (1963), стр. 1-20 и H. и R.Kahane, 'The Western impact on Bizantium: the linguistic evidence', во *Dumbarton Oaks Papers* 36 (1982), стр. 127-53, види за краткотрајниот препород на латинскиот јазик во четвртиот век за да во петиот век скоро да пропаднал.

изгледа дека биле гркофони, меѓутоа можно е воените походи од шестиот век да ја промениле јазичната слика.

И покрај тоа што во шестиот век се случувале чести наезди со налети кои што во 540 година достигнале до Коринт, во 547 до Драч, а во 558 година до портите на Константинопол, Јустиниан сè уште не се решавал да го започне својот голем воен поход и со моќни сили да ги поврати источните провинции на Империјата. Овие освојувања биле краткотрајни и многу е веројатно да ја ослабеле отпорноста на Империјата спроти наездите на Славјаните и Арапите во следниот век. Ова дотолку повеќе што Јустиниан не бил потполно безгрижен во однос на потребата да ги заштити своите балкански провинции од новите освојувачи. Неговите обиди војнички да ја зајакне одбраната на Балканот со низа утврдувања, инаку без некој посебен успех во одбивањето на серијата наезди кои уследиле, можеби придонеле за проширување на латинскиот јазик на целиот Балкански полуостров.

За жал записите од Прокопиус за овие утврдувања не се проучени или објавени со некое посебно внимание,¹⁶ така што, не сме сосема сигурни дали да веруваме во возвишеното славење на градителските постигнувања на Јустиниан во "De Aedificiis" или пак на остриот напад врз ненадлежноста и неспособноста на Јустиниан во "The Secret History" (*Тајната историја, б. прев*). Исто така приметуваме дека Прокопиус во своите записи изнел некои поединости за љубовните склоности на царицата Теодора и малку повеќе поединости за воените тврдини. Археологијата навестува дека некои утврдувања, кои што му се припишуваат на Јустиниан, биле изградени за време владеењето на Атанасиус. Без обзир на тоа, према исказот на Прокопиус, јасно е дека не биле градени утврдувања само на дунавската граница, туку крепостите биле распространети и во правец на југ - кон Македонија, Епир па дури и Грција. Исто така е извесно дека

¹⁵ За Стоби види E.Kitzinger, 'The town of Stobi', во *Dumbarton Oaks Papers* 3 (1946), стр. 81-162, 1 за Бургала види В.Алексова и С.Мано 'Bargala: a preliminary report', во *Dumbarton Oaks Papers* 25 (1971), стр.266-81. За Хераклеа се потпирам на моите сопствени набљудувања на ископините кои што го покажуваат процветот на една Христијанска заедница во шестиот век.

¹⁶ В. Бешевлиев, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokop's Werk "De Aedificiis"* (Амстердам, 1970). Бешевлиев не се обидува да ги лоцира тврдините во Епир и Македонија. И покрај тоа тој обави добра работа над имињата во *De Aedificiis*, нагласувајќи го латинското потекло на многу од нив, прилично замрачени грчкиот јазик на Procopius. Тој наведува дека списокот кој што го препишал Procopius посигурно е дека бил напишан на латински отколку на грчки јазик.

некои тврдини имаат латински имиња. Така, во Македонија ги имаме: Кандида, Примиана и Плацидиана; во Епир Нова: Писцина, Титана, Уливула и Клементина; и во Епир: Ветус (доста далеку на југ од линијата на Јиричек), Марциана, Мармората и Петрониана.

И покрај тоа што повеќето влашки села, во зима се побелени, а тивки преку лето, би било пренаглено да претпоставиме дека во имињата Кандида и Плацидиана можеме да видиме гласници за постоењето на влашки села. Исто така и од страна на Јустиниан било непромислено, особено после настаните од 479 година, да не изврши утврдување како и обнова на тврдините на средишниот дел од патот Виа Игнација. Од археолошките ископини може да се изведе заклучок дека Јустиниан токму така постапил. Понатаму, кон југ, клучните премини преку Пинд исто така биле утврдени, и покрај тоа што после славјанските наезди би изгледало дека главната функција на утврдувањата на југ како да служеле за збегови на цивилното население. Во оваа улога, наспроти својата воена намена, во обидите да се одбие секоја наезда од север, утврдувањата биле делумно корисни, па дури и веројатно придонеле за опстанокот на грчкиот јазик. Меѓутоа, за нивната воена намена утврдувањата се покажале потполно некорисни. Можеби и немало доволно војска да ги опслужува или пак веројатно немало доволно пари да се плати војската која би ги запоседнувала утврдувањата.

Невозможно е да се даде некоја појасна претстава на јазичната мапа на Балканот во шестиот век, а бидејќи славјанските наезди и без тоа набрзо ќе го изменат ова, таквата мапа може да изгледа излишна. Чудно е што имаме помалку историски докази за положбата кон крајот на петтиот век отколку на почетокот на Римската империја кога, како што веќе видовме, лингвистичките граници не се разликувале многу од оние во времето на Weigand. Нагласувањето на запустените џебови од страна на римските војни, од ова поглавје, готските разбојници, па дури и оние Готи кои биле прифатени како војници, одвај да е од некоја помош, бидејќи положбата поврзана за јазикот на сите овие три групи, дури и легионарите, веројатно била прилично флуидна. Не е лесно да се лоцираат преживеаните остатоците на автохтоните јазици кои се јасно потврдени. Сите балкански јазици, а особено албанскиот, добавуваат јасни докази за лингвистичката бркотница и наведуваат на заклучок дека голем број од населението на Балканот во минатото говореле како што зборуваат и сега -

истовремено два јазика или пак мешавина од два јазика. Латинскиот очигледно бил говорен јазик во големите градови на север од полуостровот. Жителите на поголемите градови повеќе ги почувствувале варварските напади. Сепак, мала е веројатноста да можеле или да сакале да го преземат номадскиот живот на Власите. Секако дека е прифатлива опишаната претстава за џебовите на латинофоните во или близу до воените логори, зајакнати со други латинофони кои биле или бегалци или пак Готи кои го прифатиле латинскиот јазик, и во овие џебови во дадената прилика основале населби. Утврдувањата на Јустиниан ги зајакнале изворните распрскани џебови и придонеле да се втемелуваат и нови. За жал, факт е дека не можеме да бидеме сигурни каде се наоѓале овие населби. Самото нивно "сместување" во планинските премини каде што можат и денеска да се најдат Власите го објаснува постоењето на овие Власи, а таквите премини изгледа дека природно се наметнуваат како места за основање воени или бегалски логори. По земјотресот од 519 година населението на *Skupi* побегнало во планините, исто како што во текот на Втората светска војна населението на многу влашки села побарало засолниште во планините. Оваа појава сигурно се случувала и во време на наездите на Готите, а поготово во времето на славјанските наезди, со таа разлика што на латинофоните им требало подолго време за да се вратат во низините, па така и ги снемало од историјата во текот на следните четиристотини години.

Токму пред "мракот", има едно кратко појавување на потомците на латинофоните во една бесмислена балканска војна од крајот на шестиот век. За разлика од многу настани во историјата на Власите оваа епизода јасно е прикажана од страна на двајца историчари - Теофан и Теофилакт Симоката. Толкувањето на фактите е доволно јасно па пред да го прогласиме овој воен поход за последно појавување на Римјаните или првото појавување на Власите, исто така мораме да се помириме и со можната опција дека и двете претпоставки не се реални. Тоа е прикладен приказ за внесување забуна. Во текот на 586 година византиската војска војувала против Аварите во источниот дел на Балканот. Товарот на една од маските почнал да се навалува, а маскарот викнал: "*Torna, torna*" за да се исправи товарот. Неговите зборови, од страна на војската биле погрешно сфатени како знак за отстапување па во општата паника целата војска тргнала назад - во отстапување.

Не е појмливо колку и дали овој случај може да се користи како доказ за голема заедница на латинофони на Балканот во тоа време. Добро е познато дека латинските зборови опстанале во воените наредби кај византиската војска и тоа прилично долго време: "Strategicon" од Маурициј обезбедува опширни сведоштва за ова па така не треба да нè изненадува што војската ги примила овие латински зборови како сигнал за отстапување. Дали војниците разбрале, или пак погрешно разбрале, латинскиот јазик бил застапен во војничките наредби, па целосно земено, не изненадува што маскарите исто така располагале со извесно познавање на латинскиот јазик. Поголема е веројатноста маскарите да биле вистински влахофони. На прво место Власите, по природа патници, сигуро би постанале добри водачи на маски. Второ, кај Теофилакт (но не и кај Теофан) е речено дека маскарот викнал "*epichôriôi tê glôtê*" (на нивниот местен говор). Трето, кај Теофан (но не и кај Теофилакт) е речено дека маскарот извикнал "*Torna, torna phrater*" или према еден ракопис: "*Torna, torna, phratre*" ("*Врати се, врати, брате*" или "*заврти се, заврти се, брате*". Современиот Влава би рекол "*Torna ti, torna, frate*", *мегленски дијалект, б.прев.*). За војничката атмосфера е својствено, преку наредбите, да се изврши отсечно свртување, меѓутоа, братското обраќање не асоцира на војнички јазик, па од тука помислата дека цитираните зборови се латински остатоци во војничкиот речник не звучи убедливо. Четврто, положбата во која се нашле маскарите не е соодветна за употреба на војнички наредби: изгледа дека извикот на маскарот: "*Torna*" сепак бил повеќе предложување на совет отколку наредба. Конечно, обајцата и Теофан и Теофилакт, обидувајќи се да откријат кое видување ќе да е непристрасно сведоштво, нагласуваат дека целиот случај настанал поради недоразбирање, а таквото недоразбирање е поверојатно доколку јазикот на војниците се разликувал од оној на маскарите отколку сите да зборувале еден ист јазик.

Меѓутоа, не може да се докаже дека опишаниот настан од страна на Теофан и Теофилакт има некоја тежина и претставува цврст доказ за постоењето на влахофони пред 586 година. "*Torna*" може да биде и славјански збор (*ни случајно, б.прев.*); Теофан и Теофилакт можеби го вметнале изразот: "*epichôriôi tê glôtê*" и "*Torna*" како нивно објаснување за недоразбирањето; една латинска реченица, или еден латинофон маскар не значи цело племе Власи. Од друга страна, да се најде на присуство на Власи во гркофонска област би било изненадување. Не е извесно

каде се случил опишаниот настан со маскарите и војската, но изгледа дека поверојатно ќе да било во западна Тракија отколку во источна Македонија. Одредиштето на раскошниот град Сабулент Канелион, кој што не бил само богат, како што повеќето толкувачи би сакале да веруваат, каде што византискиот војсководец Коментиолос ја одморил својата војска непосредно пред опишаното расуло, туку и не е за верување дека се наоѓал така близу до црноморското крајбрежје. Меѓутоа, сепак изгледа дека, целата војна се водела во Тракија каде што градовите на Тракијците биле цел на нападот на Аварите. Но, во вековите кои следат, зборовите "*Torna, torna*" изгледа дека биле заречени да внесат забуна зошто, помеѓу историчарите, предизвикале повеќе вжештеност отколку расветлување. Меѓутоа, во наредните векови, сведоштвата за историјата на Балканот се уште помалку вредни.¹⁷

¹⁷ Theophylact Simocatta, *Historiae* 2.15 Theophanes *Chronographia* стр.257-8. За скорешните дискусии по проблемот со соодветната литература види P.Nasturel 'Quelques mots de plus à propos de *torna, torna* de Théophylact de Théophane', во *Byzantinobulgarica* 2 (1966), стр. 217-22, H.Mihaescu, 'Torna, torna, fratre', во *Byzantina* 8 (1976), стр. 21-36. L.Whitby, 'Theophylact's knowledge of languages', во *Byzantion* 52 (1982), стр. 425-8 е добар што се однесува до топографијата, но сомничав што се однесува до настанот како доказ за постоењето на Власите или во однос на знаењето на латинскиот од страна на Теофилакт.

Глава седма

ВЛАСИТЕ И СЛАВЈАНИТЕ

Освојувањето на Балканот од страна на Славјаните било брзотечно па затоа и не е забележано во историјата. Во шестиот век присутни се латинофонските владетели, латински царски тронове, владици, писатели и војсководители. Кариерата на Трибониан, големиот советник на Јустиниан, била голема надеж за латинскиот јазик.¹ Кон средината на седмиот век сè она што е останато од латинското наследство на Византија е опстанокот на неколку формални реченици во воените наредби и царските свечености и обреди. Ова е показател за брзината со која Славјаните ја воспоставиле контролата врз еден дел од Балканскиот полуостров каде што се зборувал латинскиот јазик. Се разбира дека тие не запреле ниту на линијата на Јиричек зошто се распространиле низ цела Грција, а под аварско водство го загрозиле и самиот Константинопол. За битките за Константинопол византиските извори ни обезбедуваат многу податоци, а присутни се и малку тажни и спротиставени искази за состојбата во Грција. Меѓутоа, за самата наезда над латинската половина на полуостровот, освен археолошките записи кои го бележат паѓањето на поедини градови, немаме некои побитни сознанија. Концетрирањето на грчките историски извори на Грција и на Константинопол можеби не произлегува само од поголемиот интерес кон овие места, туку и од фактот дека тие го поднеле тежиштето на славјанските напади додека Македонија едноставно била попатна станица.²

Издвоени групи латинофони во моќните стратегиски опкруженија сигурно можеле да се спротистават или да ги одвратат славјанските орди. Јужните падини на планината Пелистер и штипската рамнина се идеални терени за такви џебови. Покриените со снег планински врвови и во јули не можеле да ги привлечат освојувачите навикнати на дунавските

¹ А. Хонорé, *Триборниан* ((Лондон, 1974).

² Наездата на Славјаните во секој случај е спорен предмет. Повеќето од доказите се цитирани во голем број статии од P.Charanis, P.Lemerle, 'Invasions et migrations dans les Balkans', во *Revue Historique* 211 (1954), str.265-308, е едно одлично претставување на наездите на Славјаните и Готите. За грчкото гледиште види A.Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, том 4 (Амстердам, 1978).

рамници кои барале плодни низини на југ. Главните патишта воде преку Serdica (Софија) и Стоби, преку Lysnides (Охрид) и Heraclea (Битола), но секако не преку деловите од патот помеѓу овие точки. Можеби, слично на маскарите и Власите во 586 година од н.е. загаточно ги снемат од историјата за да, како луѓе во постојано движење, повторно се појават во 976 година. Населбите на латинофоните би можеле да бидат од практична корист за Славјаните во предводенето на нивниот пат кон југ.

Се разбира дека Славјаните не се единствени кои се движеле по патиштата од север кон југ. Исто така можно е да постоеле и други, латинофони кои ги напуштале густо населените области со латинофони на дунавската граница и Илирија. Судбината на овие бегалци е неизвесна. Некои од нив едноставно побегнале или биле насилно забрани кон север преку Дунав, можеби, придружувајќи се на своите сонародници латинофони кои останале таму од времето на Аурелиан, макар да таквиот потфат можел да доведе до нивна асимилација во романскиот етникум. Некои од нив веројатно останале на северниот дел од Југославија не губејќи го својот латински говор сè до отоманската наезда. Останатите мора да се преселиле или биле преселени на југ. Жителите на градовите, кои веројатно не можеле да го поднесат суровиот живот во планините, или суровоста на полуномадскиот живот, веројатно се упатиле кон Солун или Константинопол, а својот латински јазик го замениле со грчкиот.

Од економски причини малку е веројатно малите населби на латинофоните да биле во состојба да прифатат некое позначајно зголемување на бројот на жителите. И навистина, со престанокот на користењето на патиштата од правецот исток - запад, бидејќи патиштата север - југ биле заземени од освојувачите, ќе исчезне главното занимање и извор на приходи за многу латинофони долж, дотогаш, прометните патишта. Со опаѓањето на користењето на Виа Игнатија можно е сите латинофони на клучните позиции од патот да им се придуржиле на новодојдените на нивниот пат кон југ, а можеби и им помогнале да најдат места за нови населби. Денешните Власи, или попрецизно прадедовците на денешните Власи, не ќе се двоумат многу да заминат во потрага по нови живеалишта, вработување или летни пасишта. Оттука, не ќе е никакво изненадување ако претците на Власите соочени со славјанските наезди поминувале така големи растојанија од своите постојни живеалишта.

Превоите Катара и Зигос се наоѓаат преку тристотини, тешко проодни, километри јужно од патот Виа Игнација. И покрај постоењето на воен логор на Јустиниан малку е веројатна постојана римска окупација на оваа област. Во овој логор сигурно се зборувал латинскиот јазик. Населението на Мецовон, и покрај недостиг на сведоштва, истрајно е во верувањето дека еден крак од Виа Игнација минел низ нивниот град и низ римскиот воен логор во близината. Тешко е да се сфати дали овие луѓе просто ги одразуваат погледите на грчките историчари или тоа е дел од изворната устна традиција. Поверојатно изгледа првото. Постои, меѓутоа, едно објаснување за верувањето дека Виа Игнација минела низ Мецовон. Дел од некогашната Виа Игнација, можеби оној по кој поминале бегалците од далечниот север, можно е да ги довел новите доселеници на Пинд. Како Хеленус во Енеида со својата втора Троја, во Бутротум, бегалците од Турција кои основале многу нови Смирни (*од Смирна - Измир, б.прев.*) во Тракија, така и бегалците од север веројатно главниот пат преку планините го нарекле - Виа Игнација. Интересно е, макар да не многу убедливо, дека најголемата планина во близината на Мецовон, планината Перистери, наликува на Пелистер не само по присутноста на голи падини и добро пошумени врвови, ами и по многу сличното име. Врските помеѓу двете планини било лесно да се одржуваат бидејќи постојат добро трасирани патишта. Тоа се истите патишта кои што ги користеле Власите во времето на нивната голема преселба, кон север, во осумнаесеттиот век.

Ископните кај Баргала, на патот од Сердика (Софија) за Стоби открија еден значаен град со натписи на латински јазик кои што биле пропратени со разочарувачки славјански шарканици.³ Овој град бил напуштен во текот на шестиот век. Во истата област постојат голем број славјански и византиски средновековни цркви. Големiot српски проучувач на Власите, Ј.Трифуноски,⁴ е убеден дека Власите во оваа област, во близината на Штип, се скорешни доселеници но, тој зборува за скоро сигурно римско и влашко присуство и во поранешните епохи. Недоволните археолошки докази и сомнителното знаење за фолклорот⁵ ја намалуваат веројатноста за присуство на

³ Алексова и Mango, 'Bargala: a preliminary report'.

⁴ Ј. Трифуноски, 'Les Chops en Macedoine' во *Balkanica* 4 (1973), стр. 495-510.

латинофоните во оваа област - една од малкуте латинофонски области северно од линијата на Јиричек. Со налетот на славјанските бранови ова население отстапило кон планините. Штом таквата бура поминала тие постепено се враќале во своите поранешни станишта. Се поставува прашањето: дали во оваа област имало континуирано латинофонско присуство? Изгледа веројатно дека сегашното влашко население, кое брзо го губи својот латински говор, е еден од повеќето бранови на латинофоните кои се населиле во штипската рамница штом истата била испразнета.

Сето ова е засновано на претпоставки. Славјанските освојувачи го опустошиле полуостровот кој што одвај заздравувал од претходните германски завојувачи. Балканот поминувал низ период исполнет со многу неволи но, Власите како посебен етникум сепак опстанале. Исто така мора да опстанале и други латинофони кои ја преживеале наездата на Славјаните. Према сите прикази голем дел од Славјаните биле помалку жестоки од другите завојувачи - древни или тогашни. Нам ни недостасуваат реални докази за тоа како и каде опстанале Власите и воопшто латинофоните. Отсуството на докази ги навело некои историчари да претераат во величината на славјанското завојување - гледано како сила која уништува сè пред себе. Континуитетот на славјанското присуство во Грција сè уште е дискутабилно и предмет на претпоставки. Не знаеме со сигурност да кажеме колку далеку на југ продреле Славјаните во шестиот век. Кон крајот на тој век Аварите го освоиле моќниот положај *Sirmium* (римски град на место на денешна Сремска Митровица, б.прев.) во 586 година меѓутоа, императорот Маурициј сè уште се чувствувал доволно силен да се бори против непријателот северно од Дунав: и навистина тој останал непопустлив во настојувањето да ја држи својата војска и во зимскиот период северно од Дунав што предизвикало побуна во 602 година после која што византиската власт скоро наполно опаднала.

Таканаречениот "Strategicon" на Маурициј е драгоцен документ од тоа време. Без оглед на тоа дали има било каква врска со императорот или не, делото точно ја одразува агресивната политика која што ја наметнувал, па поради

⁵ Д. Антонијевиќ, 'Les rites magiques relatifs à la transhumance chez les shop', во *Balkanica* 2 (1971), str. 357-72.

големата застапеност на латинскиот елемент во речникот, "Strategicon", е интересен документ за проучувачите на опстанокот на Латините. Ова дело исто така содржи некои ужасни примедби за потребата на заповедникот да ја одржи будноста на "римските" бесцелни талкања за време на неговиот воен поход. Тоа покажува дека популацијата на староседелците, донекаде, ги преживеала славјанските и аварските наезди и: дека не изгинале сите, не биле пленети сите, или не избегале сите кон југ. За жал не можеме да бидеме сигурни дали повикувањето на "Rōmaioi" се однесува на латинофоните или на гркофоните. Од таа причина не сме во можност со сигурност да одредиме и дали "Strategicon" зборува за неуспеси северно од Дунав, како што Романците би сакале да мислат, или за неуспесите на југот од полуостровот.⁶

Во следниот век наидуваме на еден друг вид преживеани - во "Acts of St Demetrius" ("*Делата на свети Димитрија*", б.прев.). Скоро единствени писмени сведоштва за македонската историја од тој период, "Acts of St. Demetrius" се од непроценлива вредност, макар да не биле прикладно објавени, а ние не очекувавме, ниту пак наидовме на доказ за извонредниот опис од страна на светецот што доловува топографска или историска точност.⁷ За побитните настани од седмиот, осмиот и деветтиот век во голема мерка сме зависни од приказите на Теофан и неговиот наследник. Нespoменувањето на Балканот во овие записи, и неспоменувањето, освен за еден настан, на латинофоните, наведува на заклучок дека поголемиот дел од Балканскиот полуостров се измолкнал од византиската контрола. Сепак, за жал, и тоа е исто така предмет на расправа.

Постојано, откако Fallmerayer во 1830 година изјавил дека жителите на тогашна Грција во своите вени одвај да имале по некоја капка крв од античките Грци, било спорно колку славјанските освојувачи влијаеле на етнолошката карта на Грција.⁸ Другите книжевни извори се непристрасно определени

⁶ Maurice, *Strategicon*, стр. 286. За некои значајни појаснувања за *Strategicon* види M. Graebner, *The Role of the Slavs within the Byzantine Empire* (Ph.D. thesis, Rutgers, 1975), поглавје 2, и Toynbee, стр. 286-99, 304-18, 570-2.

⁷ За литературата за значајните проучувања на *Maricula Sancti Demetrii*, види Charanis, *Studies on the Demography of the Bizantine Empire*, поглавје 20.

дека Грција била словенизирана, а оние кои сакаат да го докажат континуитетот на Елинизмот мора да изразат сомневање во веродостојноста на овие извори, или пак мораат да не разuverат дека, кога велат Елас или Грција била словенизирана, тоа се однесува на северниот дел на Балканот. Оние пак кои не уверуваат во целосното уништување на Грците ризикуваат да го докажат опстанокот и можеби триумфот на грчкиот јазик и култура. Компромисот помеѓу овие две гледишта наведува на доказ за прилично масовна инфилтрација на Славјаните - особено во западна Грција. Таму славјанските топоними се многу почести но, од причина што Славјаните биле релативно помирољубив народ, сепак грчкиот јазик бил во состојба повторно да се востанови и тоа прилично лесно.⁹

Оваа нагодба сè уште малку ни кажува за вистинската состојба на Балканот во втората половина од Средниот век. Овој временски период често се споредува со периодот на доријанската наезда. Многу археолошки ископини тек треба да се изведат но, во отсуство на соодветна поткрепа од страна на книжевните историчари, археолошките откритија не ќе бидат од голема корист бидејќи примитивната природа на славјанската цивилизација не е голема помош на археологот. Сè уште е тешко да се докаже кога, дали и од кого бил опустошен Коринт.¹⁰ Односот на Славјаните према војнички посилните Авари, Бугари, Котригури и Утигури сè уште е тајна, бидејќи вистина е дека јазикот на овие освојувачи паднал како жртва на послабите Славјани. Не знаеме дали Славјаните се однесувале пријателски према населението на освоените земји. Нашите книжевни сведоштва се контрадикторни, а состојбата, од една до друга област, очигледно била различна. Тоа е можеби доказ за потполната конфузија што се однесува до етнолошката претстава за Балканот во седмиот и осмиот век. Оттука, еден

⁸ J. Fallmerayer, *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters* (Штутгарт, 1830). За современите искажувања по тезите на Fallmerayer, види J.Jenkins, *Bizantium: The Imperial Centuries* (Лондон, 1966). За пооптимистичките погледи, види J.Herrin, 'Aspects of the process of Hellenization in the Early Middle Ages', во *Annual of British School of Archeology at Athens* 67 (1973), стр. 113-26, и G.Huxley, 'The second Dark Age of the Peloponese', во *Lakônîkôn Spoudôn* (1977) стр. 84-110.

⁹ Ова е заклучок на Charanis што подразбира соодветна литература од древни и современи извори. За славјанските топоними, види M.Vasmer, *Die Slaven in Griechenland* (Берлин, 1941) и Toynbee, стр. 625-31.

¹⁰ K. Setton, 'The Bulgars in the Balkans and the occupation of Corinth in the seventh century', во *Speculum* 25 (1950), стр. 502-43, P.Charanis, 'On the capture of Corinth by the Onogurs and its recapture by the Byzantines', во *Speculum* 27 (1952), стр. 343-50, и Stratos, том 3, стр. 164-5.

современ историчар може да опстои на тезата дека Славјаните ги заземале низините, а Грците се повлекле во планините, додека друг пак, да го поддржува токму спротивното.¹¹

Со постоењето на оваа збрка околу Грција, секогаш станува дури и потешко за Македонија да се зборува со некоја поголема веродостојност и аргументираност. Непостоењето на било каков запис за славјанските наезди кон Македонија од шестиот век може да наведе на заклучок дека Македонија била поштедена од најлошото што наездите со себе го носат, или тоа може да значи дека Македонија била толку темелно завојувана што не вредело ниту да се споменува.¹² Или пак, можно е Македонија да била вклучена како дел од Елас или Илирија. Фактот дека кон деветтиот век дошло до тоа Македонија да означува една мала област во западна Тракија, штотуку востановена како тема (*thema*) под византиска управа, мора да пердизвика недоверливост кон било која географска референца од страна на подоцнежните историски извори. Македонија, налик на италијанската Ломбардија и азиската Месопотамија, изгледа како извонредно мобилна област. Навистина промената во значењето на терминот Македонија можеби е и најголмата индикација дека со исклучок на мал предел околу Солун целата, она што денеска би ја нарекле етничка Македонија, била во рацете на Славјаните најмалку четири века, до владеењето на Василиј II.

Сепак, ни недостасува познавање на вистинскиот карактер на ова славјанско завојување и запоседнување. Обидите на Византија повторно да ја воспостават својата власт, како долж северниот Егеј од страна на Констанс II (658 година) и Јустиниан II (688-9), така и во самата Грција од страна на војсководецот на царица Ирена, Ставракиос (783), и на царот Никифор (805), изгледа дека довеле до непријателство помеѓу Византијците и

¹¹ R. Browning, *Byzantium and Bulgaria* (London, 1975), str. 40-1 (Greeks/mountains and Slavs/plains) (грчките планини и славјанските рамници) i Stratos, tom 3 str. 180 .

¹² Од нашите извори кои што ја опишуваат славјанската наезда само Исидор од Киев, пишувајќи во петнаесетиот век, ја споменува Македонија како провинција која била заземена. Хелас, тоа може да биде докажано, можно е да ја опфаќал и Македонија. Во времето во кое што Македонија се појавува како тема, во десетиот век, заемајќи ја територијата на денешна западна Тракија, областа која ние ја знаеме како Македонија, освен Солун, била во славјански или бугарски раце во време од неколку векови, но отсуството на било какво споменување на Македонија во шестиот век на одреден начин е изненадување. За особено пробугарско искажување по проблемот, види П.Коледаров, 'Ethnic and political preconditions for regional names in the central and eastern parts of the Balkan Peninsula', во *Historical Geography of the Balkans*, ed. F.Carter (London, 1977), str. 293-318.

Славјаните, макар да ниедна од овие војни не ни дава некаква индикација за тоа дали Славјаните биле самостојни или биле бутовници против власта. Во "Делата на свети Димитриј" описот на односите на Славјаните во непосредната околина на Солун и населението на тој град, наведува на тоа дека Грците и Славјаните постигнале некој вид *modus vivendi*, а особено епизодите на Кувер и Пербунд навестуваат дека вистинската разлика меѓу оние кои биле вон северните граници на царството и оние во царството била мала. Кувер и Пербунд имале следбеници кои не зборувале грчки, а двајцата имале, или биле сомничени дека имаат, аспирации да заземат дел од византиската империја меѓутоа, успешните кандидати за императорскиот престол од самата империја исто така имале следбеници кои не зборувале грчки.

Се чини дека воениот поход на Никифор во Грција е тоа што го востановил грчкиот јазик повеќе отколку славјанскиот, како јазик на јужниот Балкански полуостров. Неговата политика да го преобрати во балкански гркофони сето население на Мала Азија и јужна Италија, ги зајакнала неговите воени походи.¹³ Меѓутоа, катастрофалниот пораз на Никифор и неговата смрт од рацете на бугарскиот цар Крум, уште повеќе ја усложниле конфузната повест на балканската етнографија која што тој се обидел да ја одгонетне. Победата на царот Крум во 811 година го сврте текот на настаните против византиското заздравување на Балканот и тоа токму во времето кога последниве напредувале на исток - против Арапите. Мисионерските активности на Кирил и Методиј, кон крајот на деветтиот век, го впотполнија славјанското опоравување. Развојот на славјанското христијанство како и она на Бугарите се додатни заплеткувачки фактори на целосната претстава за Балканот.

Бугарите по потекло не се индо-европски етнос. Напротив тие, налик на многуте балкански завојувачи, заталкале од руските степи. За прв пат Бугарите се споменуваат кон крајот на петтиот век, макар да е тешко да се верува на византиските извори кога се работи за етнологските термини.¹⁴ Побркувањето со поранешните освојувачи како Хуните и подоцнежните

¹³ Charanis, 'Nicephorus I, the saviour of Greece from the Slavs (810-та година од н.е.), во *Byzantina – Metabyzantina* 1 (1946), стр. 75-92.

¹⁴ Browning, стр. 29 - 34.

Котригури и Утигури било возможно доколку, што е доста веројатно, овие освојувачи биле претопени со Бугарите, токму како што е можно Бугарите да се претопиле со Славјаните. Во шестиот и седмиот век Славјаните и Аварите претставувале главна опасност за Византија. Меѓутоа, околу 680 година Константин IV се согласил да им дозволи на Бугарите да се населат во пределите помеѓу Дунав и планината Хемус. Можно е Бугарите да контролирале значително голема област северно од Дунав, а тоа е уште еден чинител на забуна во балканската етнологија. Ова од причина што Романија - повикувајќи се на колевката на автохтоноста на романскиот етнос, оспоруван од страна на Унгарците на север и Славјаните на југ, на овој степен на историјата била владеена од нација која дури и не била индоевропска. На крајот од осмиот век Аварите во Панонија биле поразени од Франките, новата династија на панонските Бугари завладеала со Бугарија, а после поразот на Никифор тие го прошириле своето царство кон запад. Аварите, како што вели една стара руска поговорка: исчезнале без траг. Единствено, во осмиот век постоеле трагови од нив во Северна Грција. Оттука произлегува дека Македонија била конгломерат на славјанските племиња со мало или несоодветно државно уредување. Како последица на победата на Крум над Никифор северната склавинија била ставена под власт на Бугарија па така ја избегнала елинизацијата која што ги снашла Славјаните кои подреле подалеку кон југ.¹⁵

На почетокот од десеттиот век Бугарите, предводени од цар Симеон, постигнале неколку спектакуларни успеси на југ, макар да во исто време го препуштиле владеењето над поголемиот дел од земјата северно од Дунав на Унгарците. Обидите на старобугарското племство да се борат против растечкото влијание на Христијанството со литургија на славјански јазик биле оневозможени, а како последица на тој пораз следел - Симеон. Поместувањето на средиштето на царството надвор од дунавскиот слив, кон Македонија и Константинопол значело смртен удар за преживувањето на бугарскиот јазик. Инаку бугарскиот изворен јазик веќе подолго време изумирал - уште од времето на дедото на Симеон, Омуртаг - последен бугарски цар

¹⁵ Browning, Toynbee и Obolensky, *The Byzantine Commonwealth* (London, 1971), сите даваат извршни, ако не и веројатни, прикази на историјата на Склавинија во периодот од 600-1000-та година. За претставувањето на бугарската историја, види S.Runciman, *A.History of the First Bulgarian Empire* (Лондон, 1930).

кој нема славјанско име. Самиот Симеон се нарекувал полугрк, а неговата амбиција била да стане цар на Византија. Прифаќањето на Христијанството како религија на Бугарија од страна на Симеоновиот татко Борис ги поштедило Бугарите да не станат Грци. Но, затоа пак станале Славјани. Од последново не биле поштедени од причина што, разбирливо, првата задача на Кирил и Методиј, пред да заминат за Моравска, била покрстувањето на Славјаните од околината на Солун.

Кирил и Методиј им овозможиле на Славјаните од царството на Борис и Симеон да стекнат азбука, религија, јазик, а наскоро потоа и книжевност. Значењето на нивното дело може да се потврди со фактот што границата помеѓу Бугарија и Византија за време на владеењето на Борис скоро да се совпаѓала со границата помеѓу Грците и Славјаните во деветнаесеттиот век. Огромните политички превирања прво довеле до проширување на Бугарија кон југ, во времето на Симеон и Самуил, потоа доаѓа до потполно покорување на целиот Балкан од страна на Византиската империја, а подоцна и до поделба на Балканскиот полуостров помеѓу Грците, Латините и Бугарите. При тоа се случува воздигнувањето на Српското царство и најпосле потполното потчинување на целиот полуостров под петвековно отоманско владеење. Сепак, се чини дека, сето ова немало некакво влијание врз основната етничката граница. Слушаме за осамени колонии на Славјани јужно од таа граница како Мелињите и Езеритите на Пелопонез кои се одржале до тринаесеттиот век, а сигурно имало и изолирани грчки колонии на север, особено во градовите. Меѓутоа, лингвистичката граница помеѓу грчкиот и бугарскиот јазик во деветнаесетиот век, жестоко бранета - почесто во религиозните отколку во етнолошките или лингвистичките термини - веројатно, горе долу, била истата граница од десеттиот век.

Еден исечок од "Acts of St Demetrius" прикажува како Кувер со извесна групација поранешни жители на римската империја во областа Сирмиум, прогонети преку Дунав во претходните шеесет години, но кои сè уште го задржале својот етнички идентитет, навлегол на византиска територија со намера да основа независна држава близу до Солун. Оваа епизода не била доволно нагласена во сведоштвата за историјата на Власите, и покрај тоа што населението на Сирмиум веројатно биле латинофони. За еден од водачите на преселбата, Маврос, е познато дека течно го зборувал *kai tēn kath' hēmas epistamenēn*

glōssan kai tēn Rōmaïōn, Sklabōn kai Boulgarōn ("јазикот познат меѓу нас и од Римјаните, Славјаните и Бугарите"), а населбата во Керамесиската рамница близу до Солун - се наоѓа токму во областа на идните влашки населби. Siabdei и Gelzer прифаќаат Rōmaïon ("за Римјаните") како поинаков од kath' hēmas ("меѓу нас"), да се однесува на латинофоните, и покрај тоа што е точно дека кај историчарите како Прокопиус и Менандер и насекаде во "Делата на свети Димитриј" "Rōmaïoi" се заправо Грци. Каранис гледа навестувања дека првобитниот прогон од Сирмиум, од пред повеќе од шеесет години пред преселбата на Кувер, може да го објасни потеклото на романската нација, макар да е малку веројатно таквиот поглед да најде потврда кај автохтоната школа на романските историчари. Бугарското потекло на Кувер и обидите да го поврзат со бугарскиот водач Кроват или дури и со име кое наведува на водач на Хрватите, го одвратиле вниманието од латинофонскиот елемент на преселбата па према тоа, се подразбира, и на нејзиниот мултиетнички карактер. Единствено е правилно приказот за Кувер да се свати во контекст со "*Torna, torna*" како веројатно упатување на Власите од тој ран период.¹⁶

За жал ниту историјата ниту пак топографијата на овој настан не се разјаснети. Керамесиската рамница во која биле населени бегалците често пати се споменува како рамница близу Битола под власта на Пакимерите; но ова, макар да претставува добар траг за Власите, не е така близу до Солун колку што на тоа наведуваат "Делата на св. Димитриј". Се претпоставува дека настанот се одиграл шеесет години после големите пустошења од страна на Славјаните и Аварите. Овие разорувања во шестиот и седмиот век биле така зачестени што во период од шеесет па и повеќе години (се наведуваат приближни бројки) после големите пустошења, што можеле да се случуваат, скоро било кога, помеѓу почетокот и крајот на седмиот век. Во "Делата..." среќаваме приказ за еден цар кој добронамерно постапувал со бегалците. Ова веројатно се однесува на цар Константин IV (668-685) кому повеќе му била својствена добронамерноста отколку на строгиот Констанс II (641-668) или осветољубивиот Јустиниан II (685-695 и

¹⁶ *The Act of St Demetrius* се нашироко толкувани, но сè уште не се публикувани како треба. Од страна на P.Charanis е преведен веродостоен приод, 'Kouver, the chronology of his activities and their ethnic effects on the regions around Thessalonica', во *Balkan Studies* 11 (1976), стр. 229-47. Siadbei и Glezer се цитирани од Wolff кој се сомнева дека луѓето на Kouver биле Римјани. Stratos, том 4, стр. 73-5, претпоставува дека биле Грци, а се сомнева во идентификацијата на Керамесианската битолска низија од страна на Rachumere.

705-711), и покрај тоа што последниов имал пријатели во Бугарија, а во времето на неговото владеење слушаеме за Маврос и Сисиниос. Овие две имиња, во сосема различни околности, се појавуваат во сведоштвото за случајот на Кувер прикажан во "Делата на св. Димитриј". Споменувањето на Сирмиум, чие паѓање под Аварите веројатно можеме да го датираме до 582 година, во "Делата...", може да изгледа како изнесување на историска и топографска точност; но, оваа прецизност може да биде оптичко залажување. И Сирмиум и Солун биле избеглишта од Аварите - и двете места биле нападнати од Аварите. Сепак невозможно е бегалците во Сирмиум, кои биле запленети од Аварите, да го чувствувале Солун како нивни дом. Оттука, произлегува дека, токму Сирмиум со поголема сигурност треба да се смета за постојбина на изворниот култ на св. Димитриј, отколку Солун како што вели авторот на "Делата на св. Димитриј". Така, Солун и Сирмиум биле чудно побркувани.¹⁷ Можеби "Делата на св. Димитриј" мораме да ги посматраме во исто светло како и епот на Диоген Акритес; во двете дела се побркани настаните од различни временски периоди и места, па оттука погрешно е да се бараат етнолошки граници во двете дела.

"Делата на св. Димитриј" содржат некои податоци за славјанските племиња во близината на Солун. Едно од овие племиња, Рикенои, во еден ракопис од Светагора, е наречено Влахо Рикенои. За жал произлезе дека ракописот не бил напишан порано од седумнаесеттиот век. Точно е дека употребата на латинскиот (и влашкиот) збор *casa* (каса) за кука во врска со Рикеноите може да наведува на нивен латински говор. Драгубитите од кои бегалците, предводени од Кувер, добавувале потрепштини, живееле во шатори што асоцира на привремените живеалишта на Власите. Влашкото потекло се навестува и за едно друго влашко племе - Сагудатите. Поглаварот на Рикеноите, Пербунд, има необично, неславјанско име, а пријателските односи што ги имал со Грците од Солун навестуваат дека е погрешно да се мисли за Славјаните и за Грците, а камоли Власите, дека се заштитени од мешање со било кој друг етнос. Другите обиди да се премостат четири века, во текот на кои што се стекнува привид дека латинофоните

¹⁷ Види M.Vicker, 'Sirmium or Thessaloniki? A critical examination of the St Demetrius legend', во *Byzantinische Zeitschrift* 67 (1974), стр. 337-50 и D.Obolenski, 'The cult of St Demetrius of Thessaloniki in the history of Byzantine-Slav relations', во *Balkan Studies* 15 (1979) стр. 3-20.

исчезнале, и тоа во периодот помеѓу 600 и 1.000-тата година, со приведување на неодредени латински имиња, произлегува дека се шовенистички и оптимистички, и покрај тоа што со оглед на малиот број историски извори не би смеело да се дозволи така долго отсуство на било какво осврнување на латинофоните.¹⁸

Нормално е да се очекува императорот Константин Порфироген во неговиот преглед за положбата во Империјата, "De Administrando Imperio", на средината од десеттиот век, да ни прибави некое корисно известување за латинофоните. Меѓутоа, единствените латинофони кои ги споменува се колонистите населени од Диоклецијан на јадранскиот брег, а изгледа очигледно дека истите се повеќе Далматинци отколку Власи. Константин Порфироген дава многу податоци за западна Југославија, а некои од племињата што тој ги споменува живееле малку подлабоко во внатрешноста со прилично голем број градови кои што би можеле да бидат латинофонски; во оваа област наидуваме на чисто латински имиња, а малку подоцна на осврнување на Власи во српските и дубровничките хроники. Можеби изненадува фактот што школуваниот и педантен Константин не смее да спомене било какво опстојување на латинскиот говор освен Диоклецијаните. Меѓутоа обидите на Константин на полето на латинското потекло, претставуваат едно предупредување кон ситничарите и тажна индикација за тоа колку многу Латините биле запоставени дури и меѓу учените во Константинопол. Произлегува дека тој и неговите информатори можеби не би ги препознале латинофоните дури и да бидат во прилика да ги слушнат.¹⁹ Неизвесно е дали свештеникот од освртот на Диоклецијан за Мавровласите (*Каравласите*, б.прев.) негови современици, кои претходно се нарекувале Римјани, се однесува на Власите или Далматинците; овој податок по сè изгледа се однесува на времето на владеењето на Самуил.²⁰

Во делото "De Administrando Imperio" во Македонија не се споменува никаква популација која го зборува влашкиот јазик.

¹⁸ Обидите на Јорга и другите да се пополни празнината се наведен од страна на Wolff, str.204. M.Lascaris, 'Les Vlachorynchines', во *Revue des Etudes Sud-Est Européennes* 20 (1943), стр. 182-9 барата со Vlachorichenoi-te.

¹⁹ Presbyter Diocleatis, 'Regnum Slavorum', во *Scriptores Rerum Hungaricum Veteres ac Genuini* (Виена, 1748), ed. Schwandner, том 3, стр.478.

²⁰ , Toynobee, стр. 552

Штета, бидејќи многу е веројатно дека во деветтиот и десеттиот век голем број Власи се кријат зад името Бугарин, токму како што во дванаесеттиот век византиските историчари Бугарите ги нарекуваат Власи. Референцата *hataxobiôn kai nomadôn* (водители на каравани - кирации, и номади) во мировниот договор со Бугарите од 927 година, во себе поседува нешто влашко.²¹ Кога Власите изронија на површината на историјата за време на владеењето на царот Василиј Бугароубиецот, тие се многу тесно поврзани со последниот позначаен бугарски владетел во последните два века, Хектор на Василијевиот Ахил - моќен но со трагичен крај - Цар Самуил. Во 976 година према Skilices, историчар од единаесеттиот век, кого подоцна го репродуцира Кедренос (во 1.100-та година), постариот брат на Самуил, Давид, бил убиен од некои влашки номади. Грчкиот збор за овие номади, *hodontai*, бил различно толкуван инаку, настанот се случил помеѓу Костур и Преспа. Самуиловиот последен и кобен пораз се случил во 1014 година кај Цимбалонг, очигледно латински назив; ова било местото каде што Василиј ослепел 15.000 самуилови војници, смислено оставајќи на секои стотина по еден војник со по едно око за да ги води преостанатите дома. Во 1017 година шпионите на Јован Владимир, кој вообичајавал да тврди дека е внук на Самуил, го предупредиле да побегне со зборот *bezeite* кој што звучи како влашката форма *fugite* (бегај) (за нас кои владееме славјански јазици повеќе наликува на: бегајте, б.прев.). Во 1020 година Василиј ја преуредил бугарската црква, и ги поставил Власите под јурисдикција на Архиепископот Охридски, а еден од владиците бил именуван како влашки владика.²²

Како многупати досега, во влашката историја, се фаќаме самите себе во околности на друга противречност која што изгледа дека не е поврзана со Власите. Врската помеѓу Власите и Самуил одвај да е од некоја корист, зошто толку многу работи околу Самуил се таинствени. Средиштето на ова царство била Македонија, од каде што тој вршел напади во северна Грција. Обично се претпоставува дека цар Самуил бил Бугарин кој го

²¹ И. Дујчев, 'On the treaty of 927 with Bulgarians,' во *Dumbarton Oaks Papers* 32 (1978), стр. 272.

²² Scylitzes, том 2, стр. 436, 457 и 466 за настаните во војната против Самуил и неговите наследници. Текстот за духовната реорганизација на Василиј може да се најде во *Fontes Graecae Historiae Bulgaricae*, том.6 (Софија, 1965), стр. 47 ed. И.Иванов и В.Тупкова Заимова. Исто така и во Охрид постои еден натпис во кој некој се опишува себе си како владика на Власите. Види N.Popescu. 'Ioan pretvul episcopiei Aromanilo', во *Biserica Ortodoxa Romana* 52 (1934), стр. 458-60. Постои едно сомнение на текстот затоа што го опфаќа зборот Cimbalong.

презел владеењето со бугарското царство после долгото и катастрофално владеење на Петар, синот на Симеон, во чие време Византија постепено го презема владеењето со Бугарија. Грчките извори наведуваат дека Самуил бил еден од четворицата браќа: Давид, Мојсие, Арон и Самуил, кои биле нарекувани *comitorouloi* (комитопули, б.прев.). Не им оди во прилог на Бугарите што, према нашите византиски извори, самуиловата и бугарската војска во војната не биле на една страна. Јован Владислав, еден од Самуиловите наследници кој живеел кратко, бил приморан да се нарече себеси Бугарин по род.²³ Меѓутоа византиските извори, вообичаено неверодостојни за вистинската природа на варварските завојувања, нагласувањето на својот бугарски род од страна на Јован Владислав го прифаќаат како дел од неговата тактика за да ја поткрепи својата несигурност во полагањето право на лојалност од страна на Бугарите.

Потеклото на Самуил е спорно, како помеѓу древните така и меѓу современите историчари. Застарената теорија према која што таткото на Самуил се викал Шишман сега воглавно е побиена. Документите кои што го приопштуваат ова име се од касен период и неверодостојни. Проучувачот на Skilices, Михаел Диаболос, го дава името на таткото на Самуил како Никола а името на самуиловата мајка било Хрипсима. Нема многу причини на последново да не се верува, особено поради фактот што постои запис на кој Самуил со братот Давид зборува за својот татко чие име скоро сигурно е Никола додека мајка му, би можела, да биде Хрипсима. Арон и Мојсие не се споменати. Хрипсима е ерменско име - можеби токму ова е најмоќната алка од доказот на Н. Адон кој, следејќи го ерменскиот историчар Асогик, го поддржува мислењето према кое што Самуил е далеку од тоа да биде син на бугарски аристократ - напротив, бил син на Ерменец кој, како многу други Ерменци, бил испратен на западната граница да и служи на византиската империја, а тој се побунил против византиското владеење.²⁴

Најслабата точка на овој доказ е фактот што малку би било веројатно Бугарите да прифатат за свој водач, а покрај тоа и

²³ Browning, стр.57, го цитира И.Заимов, *Биџолски надпис на Иван Владислав, самодуиџец булгарски* (Софија, 1970).

²⁴ N. Adontz, *Études Armeno-Byzantines* (Лисабон, 1965), стр. 346-407.

основач на нова династија, човек кој има толку малку, или подобро речено нема никаква, врска со Бугарија. Адон на некој начин ја обезвреднува својата теза со настојувањето на веродостојноста на еден исечок од Кедренос каде што се тврди дека враќањето на синовите на Петар било дел од обидот на Василиј II да поттикне контрареволуција. Истото го чини, и со следењето на Ерменецот Асогик, и Јахја од Антиох во поддршката дека Арон и Мојсие не биле браќа на Самуил туку потомци на изворната бугарска царска фамилија. Со други зборови, тој прифаќа дека припадноста на царската фамилија била важна квалификација за бугарскиот царски трон, а во исто време ја порекнува бугарската национална припадност на Самуил.

Малку е веројатно дека Арон и Мојсие не биле од фамилијата на Самуил. И покрај сета шовинистичка наклоност на Адон во корист на своите источни извори, тој не може да го порекне фактот дека нивните улоги се побркани. Особено, вообичаеното за Јахја, именување на цар Петар со името на Самуил, не остава некој впечаток дека приказот ја разјаснува ситуацијата. Очигледно е дека прогласувањето на Арона, веројатно и Мојсие, за членови на старата бугарска царска фамилија, поттикнува расправа за Самуил. Источните извори едноставно побркале двајца од комитопулите, со двата сина на цар Петар, кои во тоа време се бореле на византиска страна. Малку е веројатно Самуил во некој запис да го споменувал Арона ако овој се борел против него, ама исто така можно е да имало други причини за неспоменувањето на Арон: можеби тој бил нерелигиозен човек.

Изгледа дека Kedrenos и Skilices се во право додека Асогик и Јахја грешат во однос на бројот на комитопулите. Према тоа, се чини дека е поприфатлива претпоставката на првите двајца кои тврдат дека Самуил и неговите браќа се синови на бугарски аристократ отколку, како што тврди Асогик, ерменски натрапници испратени од Василиј, со наемничка војска, да се борат против Бугарите за да потоа, во првата прилика се одметнат и се приклучат на бугарската кауза. Асогик бил поблиску во одредувањето на времето во кое се случувале настаните во животот на Самуил но, географската оддалеченост помеѓу Ерменија и Бугарија сепак е голема. Многу фамилии од Ерменија одеа кон бугарската граница, а истото го чинеле и голем број византиски воени старешини кои Асогик би можел да ги побрка со комитопулите. Кекаменос, еден од главните

авторитети кога се работи за Власите и Самуил, дава примери за таквите фамилии и војсководители. Неговиот дедо по татко, Кекаменос, дошол од Ерменија за да ја земе командата над Лариса, макар да останал верен на византиската кауза. Предавникот пак, Николица²⁵ за кого понекогаш се претпоставува дека е дедо по мајка на Кекаменос, го напуштил командувањето над Сервија за да се придружи на бугарската кауза и покрај тоа што не е од Ерменија.

Ова дотолку повеќе што постоењето на луѓе налик на дедовците на Кекаменос, половината од нив во служба на Византија, а другата половина вон неа, со кои би можел да биде побркан таткото на Самуил, и со кои самиот Самуил имал ретки меѓусебни односи, наведува на фактот дека истото побркување веројатно се случило и со комитопулите. Романтичната слика што ја навестуваат грчките извори, бугарските историчари ја прифаќаат и ја ставаат во служба на бугарскиот национализам кој што незагрозуван опстојувал и во Македонија. Дали претходникот на Василиј, Јован Цимискес, источниот дел од Бугарија го претворил во византиска провинција, е помалку веројатно отколку ерменскиот приказ на Македонија под персонална управа, каде што синовите на *коми*-те, полузависни владетели, ја согледале својата прилика за независност во метежот на почетокот од владеењето на Василиј. Тој морал да се бори против внатрешните побуни, како онаа предводена од Бардас Фокас, ама и против надворешните закани како што била онаа од страна на Самуил. Меѓутоа, можеби и воопшто немало разлика помеѓу овие два вида непријатели.

Самуиловата мајка се викала Хрипсима - чисто ерменско име. Тешко е да се објасни женидбата на бугарски бојарин со Ерменка. Хрипсима би можела да биде ќерка на Ерменец доселен во близината на Бугарија, која се омажила за Никола во време на пријателски односи помеѓу Бугарија и Византија. Таа дури би можела да биде, како и претците на Василиј I, потомка на Ерменците кои биле заробени од Бугарите. Браковите помеѓу истакнатите Бугари и Ерменки, бивале многу полесно остварливи доколку Византија ја играла улогата на сводник што подразбирало дека дотичниот Бугарин треба да бил од голема корист на Византија. Еден од тие Бугари бил помладиот брат на

²⁵ Види P.Lamerle, *Plégomènes à une Edition Critique et Commentée des Coseils et Recits de Kekuamenos* (Брисел, 1969), за тешкиот предмет - дедовците на Kekuamenos.

цар Петар, Иван, кој се побунил против Петар, бил земен во византиска служба и оженет за Ерменка. За него историчарот Адон мисли дека е предок на Арон и Мојсие. Петар и Иван имале постар брат - Михаил кој на почетокот од владеењето на Патар, предизвикал немири во Македонија, па доколку сакаме да го утврдиме царското потекло на Самуил можеме да сториме полошо отколку да гледаме во Михаил можен прадедо, можеби по женска линија, а можеби и од вонбрачна врска. Од друга страна пак, со цел да се надополни оваа можна врска со дворот на Симеон која што би му дала на Самуил некое право на лојалност од страна на Бугарите, изгледа повеќе од возможно дека, на некој начин, таткото на Самуил поскоро ќе да бил бугарски аристократ отколку византиски властелин.

Трудот на Адон во врска со *коми*-те²⁶ навестува дека *коми* не е вообичаена бугарска титула. Повеќето од наводите што се однесуваат на бугарските *комити* ги сретнуваме во западните извори. Овој израз се однесувал и на населението во близината на Солун како и на жителите на Бугарија кога била потчинета од Византијците. *Коми* е латински збор - еден од оние кои опстанал како вообичаен збор во терминологијата на византиските воени хроничари. Не можеме да сториме многу за ова повикување на латинскиот јазик во периодот на влашкиот препород освен, да го забележиме враќањето на латинската легенда на металните пари на македонската династија.

При сè што постојат многу посилни наводи, отфрлени од скоро сите историчари, од тоа време како и современи, со чесен исклучок на Е. Станеску,²⁷ кои наведуваат на заклучок дека главниот елемент во родовското стебло на цар Самуил е народот кој му бил лојален, народот кого македонската династија постепено го покорила, сепак не може да биде ниту од ерменско, ни од грчко, македонско или бугарско потекло - не е можно да имал ниедно друго потекло освен влашкото. Првите четири навестувања во историјата на Власите се појавуваат за време или веднаш по периодот на владеењето на Самуил и тоа токму во, или во близината, на средиштето на неговото царство. Вистина е дека првото споменување на Власите е забележано во

²⁶ Adontz, стр. 390-3. Compare Browning, стр. 129-30, настојува да докаже дека *comes* е бугарска титула.

²⁷ E. Stănescu, 'Byzantinovlachica', во *Revue des Études Sud-Est Européennes* 6 (1968), стр.414-15.

врска со убиството на Самуиловиот постар брат Давид од страна на еден од нив. Станеску оди до значајна ширина со цел да покаже што би се случило доколку се обединеле Византијците и Власите против Бугарите. Тоа е потполно спротивно на историските собитија во следните две стотини години низ кои што византиските извори се скоро едногласно непријателски расположени према Власите па дури ги заменуваат или изедначуваат со Бугарите. Станеску исто така укажува, но можеби не е доволно истраен во нагласувањето, на поистоветувањето на асенидскиот цар Јаница со попот Инокент, притоа нагласувајќи ги врските помеѓу неговото влашко - бугарско царство и она на неговите претци. Станеску прикажува еден од внуците на Самуил кој го носел бележитото римско име Трајан. Додатно на ставовите на Станеску мораме да ја забележиме подударноста на хебрејските имиња на Самуил и неговите браќа. Во својот подоцнежен запис Евреинот Бенјамин од Тудела забележал еврејски имиња кај Власите од Тесалија.²⁸ Средиште на делувањето на Самуил била областа околу Преспанското и Охридското Езеро меѓутоа, тој вршел молневити препади во Тесалија и Албанија. Ова се области каде што и ден денеска Власите се присутни. Конечно, а можеби и најсоодветно, ова е начин да се реши проблемот на многу зачестените врски помеѓу Ерменија и бугарското крајбрежје. Овие врски, често споменувани во историјата на Византија за овој временски период, од друга страна, наведуваат на убедување дека некои од Ерменците кои, низ записите, се појавуваат на Балканот, не се Ерменци туку Аромани (*Власи, б.прев.*).

Кекоменос зборува за Власите во три наврата.²⁹ Во првиот го опишува востанието на жителите на Тесалија од 1066 година. Причина за побуната биле високите даноци. Во востанието учествувале Власи, Бугари и Грци. Власите, номади, ги оставиле своите стада и фамилииите на планините во Бугарија, што од друга страна пак, придонело да бидат поранливи при противнапад односно повлекување. Еден од влашките водачи

²⁸ Патеписот на *Benjamin of Tudela*, стр. 11. Казарите кои живееле во Русија до нивното отфрлување од страна на Русите во 965 година што може да биде возможна причина за проширувањето на еврејските имиња меѓу нив. Види Dunlop, *The History of the Jewish Khazars* (Принстон, 1954).

²⁹ Kekaumenos, *Strategicon*, стр. 67-72, 96. M.Giány, 'L'Oeuvre de Kekaumenos, source de l'histoire Roumaine', во *Revue d'histoire Comparée*, Будимпешта, 23 (1945), стр. 96-180 е корисно, ако не и потполно веројатно, толкување. Види го прикажувањето на N.Banescu, 'Deux études Byzantines', во *Études Byzantines* 6 (1848), стр. 191-8.

имал дом во Лариса. Можно е некои Власи постојано да живееле во ниските рамници крај реката Пларес близу до Фарсала. Тогаш бил упатен повик до некои од побунетите, кои не мора да биле Власи, да го одложат востанието до жетвата. Оваа река денес е позната под името Блиорес. Се навестува дека реката е крстена по името на револуционерниот водач на движењето или пак тоа е изведено од името на место во Тесалија - Гримиани.³⁰

Автор на повикот против востанието бил Николица од Лариса, некогаш познат како Николица Делфиецот. Во многу тешките обиди да остане лојален на царот Константин Дукас, Николица намеравал да се придружи на востанието, а потоа со Влаот и поглавар на Лариса дошле во Константинопол. Императорот ги оставил на слобода четири месеци, а потоа го фрлил Николица в затвор. Таму тој напишал што се случило со таткото на Кекоменос.

Од овој интересен приказ на околностите во Византиската империја, токму пред паѓањето на Манзикерт во 1071 година, Кекоменос преминува во општ напад врз веродостојноста на Власите. Тешко е да се согледа врската помеѓу поединечните настани и општиот впечаток па од тука, по сè игледа дека, во востанието од 1066 година Николица носи поголема вина за предавството отколку Власите. Факт е дека Кекоменос бил пријател и роднина на Николица па оттука можел пристрасно да ја прикаже состојбата. Тоа несомнено произлегува од сеќавањата на Николица напишани во затворот. Општиот напад врз Власите одговара на впечатокот за Власите што го наоѓаме во записите на Бенјамин од Тудела. Во случајот на Кекоменос меѓутоа, истоово е поврзано со изјавата дека Власите отсекогаш биле бунтовни - уште од времето на битките на Декабалус против Трајан.

Привидната врска помеѓу Власите од Тесалија и Дачаните северно од Дунав била ревносно искористена од страна на романските историчари. За жал, нивната претпоставка дека: Власите се Романци кои се преселиле кон југ не наоѓа потпора во исказите на Кекоменос. Како прво, јасно е, како што прикажал Губни, дека написот на Кекоменос е изведен, веројатно преку краткиот приказ напишан од Hifilinius од "Историјата на Касиус

³⁰ А. Elian и N.S. Tamiosca, *Fontes Historiae Daco-Romanae*, том.3 (Букурешт, 1975), стр. 33. P.Nasturel, 'Les Valaques Balcaniques aux Xe-XIIIe siècles, во *Byzantinische Forschungen* 7 (1979), стр.89-112.

Дио", и не претставува дел од изворната устна традиција меѓу Власите поврзана со нивните претци. Второ, Кекоменос вели дека Дачаните и Бесаните кои биле населени во Епир и во Македонија, а воглавно живееле во Грција, пред тоа живееле во близината на Дунав и Сава, во тешко пристапни предели, каде што сега се настанети Србијанци. Таквиот приод не ја претпоставува Романија, туку централна Југославија, како прататковина на Власите, зошто, и покрај тоа што постојат некои тешко достапни места во Романија, истите не се во близината на Дунав. Од друга страна во Романија има некои места во близината на Дунав но, тие не се тешко достапни. Споменувањето на Србијанците и Сава навестуваат провинции на Дачија како можна татковина на Власите во периодот после Аурелиан. Меѓутоа мораме да нагласиме дека историската географија не е јаката страна на Кекоменос. Можно е дури сите соопштувања за Сава, Македонија и Епир да не се однесуваат на Власите ами на дачанските препади од првиот век.

И покрај цитатот од Касиус Дио, во ова, и во други поглавја, каде што се зборува за Август и Атенодор, Кекоменос нерадо ни соопштува дека самиот не бил многу образован човек. Нема навестување за некои посебни латински описи, некои јазични искази за Власите или било кое население во областа близу до Дунав. Сосема е неверојатно дека Кекоменос, кој настојувал да се прикаже како едноставен и необразован човек, сепак подабро го владеел латинскиот од императорот Константин Порфироген кој пак бил прилично безнадежен. Тој пишувал пред Првиот крстоносен поход кој што ги довел латинофоните од запад во контакт со Константинопол. Сепак, и покрај неговото незнаење како и покрај фактот што повеќе Касиус Дио отколку народните преданија биле извор за поврзаноста што тој ја прави помеѓу Власите и Дачаните, сè уште можеме да запрашаме: што го поттикнало Кекоменос да ги доведува Власите во врска со Дачаните? Несомнено некој кај Византиум забележал дека народот во близината на Дунав, кој паднал под византиска управа за време на владеењето на Јован Цимискес - околу сто години пред писанијата на Кекоменос, го зборувал истиот јазик како и некои луѓе во близината на Тесалија кои исто така биле, можеби малку непотврдено, под византиско владеење во приближно истото време.

Од третото споменување на Власите од страна на Кекоменос дознаваме дека во тоа време тие биле под византиска власт.

Кекоменос, или поточно кажано, авторот на делото "Совет за царот" кое било пронајдено веднаш покрај "Стратегикон" од Кекоменос, вели дека неговиот дедо Николица бил назначен за владетел на Власите во Грција во замена за служба во Константинопол, што пак, била дадена на Петар - внукот на германскиот крал. Замената била извршена затоа што Петар бил странец. Ова наведува на заклучок дека Николица бил Грк, макар да во некои извори се тврди дека тој бил Влав. Можно е во тоа време Власите да биле сметани за Грци. Обајцата, Николица и Николица Делфиецот, имале врска со Кекоменос - и двајцата биле поврзани со Власите, меѓутоа ги делеле токму две генерации. Ова навестува некоја форма на полунаследна управа. Постои голема веројатност дека Николица, дедото на Кекоменос, бил истиот Николица кој бил во Лариса за време на војната против Самуил. Помалку е веројатно дека тоа бил оној Николица - кого го споменува Кедренос. Забуните настануваат поради честите промени на страната за која што се определувале - помеѓу Василиј и Самуил. Вистинското сродство на сите луѓе кои го носеле името Николица во фамилијата на Кекоменос е крајно таинствено, а текстот скоро сигурно морал да биде изменет.

Општиот впечаток кој што можеме да го оформиме од записите на Кекоменос е описот на настаните од неговото време и од периодот на нему претходните две генерации Власи. Во тоа време Власите биле обврзани на некој вид прилично неодредена лојалност кон Византиската империја. Некои Власи воделе номадски живот, па не било едноставно да се разликуваат од Грците или Бугарите - веројатно соработувајќи со обете страни према дадените прилики. Во 1027 година наоѓаме Власи во византиската армија која што навлегла во Италија; "Аналите на Бари" е првиот западен извор во кој што се споменуваат Власите.³¹ Влашкиот двојбен живот и нивната несигурна политичка определба го отежнува размислувањето било во поглед на влашка нација било за влашка држава. Национализмот од деветнаесеттиот век во потрага по проширување на своите државни граници никогаш не бил во полза на националното осознавање на Власите. Ова особено се однесува на Власите во византиската империја која што била многунационална држава со многу лабави граници.

³¹ *Annales Bareses* 5.53

Глава осма

ВЛАСИТЕ И ВИЗАНТИЈА

Поразот на Византијците кај Манзикерт во 1071 година временски се совпаѓа со губењето на нивните поседи во Италија. Византиското царство сепак опстојувало уште скоро четиристотини години и сè уште било во состојба за зачудувачки подвизи и виталност, но нивниот обем бил ограничен. Балканскиот полуостров, иако штотуку покорен, станал средиште на Империјата. Понатаму, со доаѓањето на крстоносците, имаме друга низа извори за историјата на Балканот. Така, не треба да не изненади тоа што во годините од 1071 до 1453 постојат далеку повеќе осврти за Власите. Ова не значи дека Власите стигнале на јужниот Балкан дури во единаесеттиот век. Во претходните четиристотини години, со граници на Империјата од Ерменија до Италија, не би требало да се очекува византиските историчари да забележуваат многу за Балканот кој што само површно бил во сферата на нивниот интерес. Кога бил заземен Балканот тие, природно, го свртеле своето внимание на некои од нивните понепријатни работи. Сведоштвата за делувањето на Власите, необично ретко застапени во претходното поглавје, стануваат невообичаено издашни во ова поглавје, па не можеме да бидеме сигурни дека секој поединец опишан како Влава навистина бил латинофон.

Ана Комнена, ќерка на Алексиј Комнен, претставува добар извор на информации за Власите.¹ Дури се оспорувало и тоа дали Комнени се влашка фамилија; сепак се чини дека за ова не постојат многу сведоштва и покрај тоа што Ана е помалку непријателски расположена према Власите од Кекоменос.² Во првата година од своето владеење Алексиј ја отстранил заканата поврзана со нападот од запад кој што го вршел Робер Жискар, норманскиот завојувач на византискиот дел од Италија, и неговиот син Бохемунд. Тоа го сторил дури со поголема сериозност отколку према турската наезда во Мала Азија. Војната меѓу Норманите и Византијците се водела онаму каде што

¹ *Alexiad* 5.5; 8.3; 10.2-3; 11.7. Види Gyóni, 'Le nom de Blachoi dans l'*Alexiade* d'Anne Comnène', во *Byzantinische Zeitschrift* 44 (1951), стр. 241-52.

² G. Buckler, *Anna Comnena* (Оксфорд, 1929), стр. 265, наведува на возможно влашко потекло на Comneni.

сега е влашка територија - долж Виа Игнација, од Драч до Охрид, со напади кон југ према Костур, Трикала и Јанина, до каде што веројатно стигнале преку преминот Зигос. Од таа причина разочарува фактот што ниту еден латински извор не ги споменува Власите во оваа војна. Единствено од страна на Ана Комнена се споменува селото Езеба кое што се наоѓа некаде во близината на планината Кисабос (Оса) и исто така близу до градините на Делфи по што Николица Делфиецот веројатно го добил прекарот. Ова село го посетил Алексиј во војната од 1083 година. Се чини дека е погрешно поистоветувањето на Езеба со Езерос, седиште на владика во јужна Тесалија. Доколку последново пак е вистина: би ги прикажало Власите во добро востановена положба прилично далеку на југ.³ Самото влегување на Алексиј Комнен во Езеба наведува на заклучок дека тој не бил непријател на Власите. Навистина, бидејќи тој доцнел во своето напредување во Тесалија, за да ја засили својата војска во Константинопол, токму ова е можна причина - да ја посетил Езеба со цел да прибере регрути.

Младите војници во војската на Византиската империја се следното нешто по што ги среќаваме Власите. Тие биле регрутирани заедно со Бугарите да се борат на страната на Византија против наездата на Печенезите која што се случила во 1091 година. Алексиј, многу малку упатен во Азија, му наредил на Мелисенос Никефорос да го заземе Енос откако претходно му дал наредба да прибере што е можно повеќе војска од сите краишта, а особено Бугари и Власи. Енос е сместен на морскиот брег кај што реката Марица ја означува денешната граница помеѓу грчката западна Тракија и турската источна Тракија, а Власите веројатно биле населени во близината на оваа област. Во описите на Ана Комнена за Власите како номади, некои историчари гледаат навестување дека терминот Влав може да се однесува поверојатно на начинот на живеење, занимање, отколку на посебен етникум. Но, ова е единствениот исечок од "Алексиад" и писанијата од тоа време каде што ова толкување е можно, а сигурно не е непходно, макар да Ана со нејзините голем број застарени осврти не е од корист за етнологите.

Армијата на Алексиј ја побркала војската, која што ја прибрал Мелисенос, со ордите на Скитите. Ана Комнена го користи

³ Gyóni, Egy Vlách falu neve Anna Komnene Alexiasában', во Archivium Philologicum 71 (1948), стр. 22-31. За Ezeros види J.Koder и F.Hild, *Tabula Imperii Byzantini* (Виена, 1976) 1, стр. 158-9.

терминот Скити во смисол, со едно име, да ги означат Печенезите и Куманите, две туркофонски племиња кои што постојано, во текот на овој период, ѝ се заканувале на Византиската империја. Понекогаш Печенезите биле блиски со Куманите, а друг пат, како за време на оваа војна, Куманите немале некоја поголема доверба кај византиската страна. Дознаваме дека Печенезите зборувале ист јазик како и Куманите. Како последица на долгиот престој на просторите северно од Дунав, во денешна Романија, како и пријателското дружење на Власите со Куманите за време на владеењето на Алексиј Комнен и во времето на Асеновото царство токму е можно, и Печенезите и Куманите, да научиле некоја форма на латинскиот јазик како *lingua franca*. Во овој случај, кога со помош на Куманите, Алексиј ги поразил Печенезите, можно е преживеаните Печенези, према Зонарас да биле населени во *Moglena* и истите да претставуваат претци на современите мегленски Власи.⁴

Друга врска помеѓу Власите и турските племиња северно од Дунав, покрај нивната сличност на бојното поле, е прикажана во третото событие во кое што Ана Комнена ги споменува Власите. Извесен Пудилус го известил Алексиј во 1094 година дека Куманите наумиле да го преминат Дунав меѓутоа, и покрај тоа што премините преку Балканот биле чувани, Куманите биле преведени преку нив од Власите. Ни се чини тука, како да ги гледаме Власите во улогата на планински водичи и чувари на премините, но можеби има навестувања и за извесна доза на предавство. Влашкото име *Cintilukis* (пет волци) му припаѓало на војсководецот кој го присилил населението од Лаодика до Танкред да се покори. Сепак, повеќе гладот отколку намерата за предавство, се чини дека била причина за одреден чин на доволно однесување на Власите.

За време на владеењето на Комнените Византиското царство било господар на Балканот. Во тој период Власите сè уште ретко се споменуваат во византиската историја. Присуството на некои Власи на планината Атос се споменува во 1104 година. Тие ги воделе и своите жени со себе, облечени во панталони што за тоа време било невообичаено. Се покажало дека Власите биле попривелигирани отколку Бугарите и Куманите во избегнувањето

⁴ Zonaras, том 3, стр. 740

на царските дажбини.⁵ Современикот на Ана Комнена, Теодор Продромос, во својата поезија пее за влашкото сирење и влашката волна,⁶ макар да не е извесно дали производителите на ова сирење и волна биле влахофони, овие осврти кои што немаат објаснување наведуваат дека влашкото сирење и волна биле прифатени во Константинопол. Во 1160 година Евреинот Бенјамин од Тудела ги споменува Власите во Тесалија, коментирајќи го нивното самоволно однесување и еврејски имиња.

Во 1167 година Кинамос, секретар на Мануил Комнен, за разлика од Кекоменос, човек кој имал некакво познавање на латинскиот, споменува Власи во некоја војска предводена од Leo Vitaces преку Дунав. Постоеле мислења дека овие Власи имаат италијанско потекло. Муѓутоа истите, и покрај тоа што биле регрутирани јужно од реката Дунав, поголема е веројатноста да биле Романци отколку Власи.⁷ Кога, Калојан, третиот по ред владетел на Асеновото царство, на почетокот на тринаесеттиот век, општел со Папата, полагал право на латинско потекло. Процутот на Асеновото царство, чии основоположници према скоро сите наши извори, биле Власи, започнал со побуната од 1185 година на планината Хемус предводена од Јован и Петар Асен. Ние го поседуваме првото, од многуте споменувања на Власите во српските записи, во вид на були од Хилендар добавени од Стефан Немања во 1198-99 година.

Византиската власт почнала да слабее уште пред смртта на Мануил Комнен во 1180 година, а како последица на четвртиот крстоносен поход во 1204 година политичката ситуација потполно се изменила. После скоро двестотини години во текот на кои што Византија во секој случај имала условно воспоставена власт над сите простори јужно од Дунав, сега доаѓаат следни двестотини години, до отоманското завојување, за време на кои што немало некоја централна сила и промени на граници со особена брзина.

⁵ Расправано од Hammond, *Migrations and Invasions*, стр. 38-39, Gyóni, 'Les Vlaques du Mont Athos au début du XIIe siècle', во *Études Slaves et Roumaines*, том 1 (1948), стр.30-42, Wolff, стр.205, и V.Grumel, 'Les Protes de la Sainte Montaigne de l'Athos sous Alexis 1er Comnène', во *Études Byzantines* 5 (1947), стр. 206-17.

⁶ *Poèmes prodromiques en Grec Vulgarie* 75, 11.47-57; 82, 11.258-62. Види исто така Gyóni, 'La transhumance des Vlaques Balkaniques au Moyen Age', во *Byzantinoslavica* 12 (1951), str. 29-42.

⁷ Kinamos, 6, стр.260. Расправано од P.Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe Siècles* (Букурешт, 1961), стр. 103-7 (со литературата на оние од обете страни на противречноста).

Можеби е значајно тоа што Византиската империја конечно морала да поврати голем дел од средишниот и јужниот Балкан кон 1340 година, токму во времето кога ги изгубила скоро сите посеи во Азија, за да исто така ги загуби скоро цела Македонија и северна Грција со исто такво краткотрајно освојување од страна на Србите. Во поголем период од овие два века Грција била поделена на мали феудални кнежевства. Бугарија под владеење на своите влашки водачи била многу моќна во текот на првата половина на тринаесеттиот век. Латинската империја во Константинопол никогаш не била претерано силна во текот на своето краткотрајно постоење од 1204 до 1258 година. Грчката држава основана во Епир едно време, пред Никејското царство, се заканувала да го заземе Константинопол.

Се чини дека раситнувањето и децентрализацијата на државната власт оделе во корист на Власите. Се почесто се појавуваат навестувања за нивно постоење насекаде по Балканскиот полуостров. Тесалија постанува позната како Влахија. Наидуваме на миграции на Власи и Албанци во централна Грција. Во Асеновото царство кое што ја опфаќало територијата на современа Бугарија и, во тоа време, денешна југословенска Македонија сигурно живееле и Власи. Бидејќи центарот на Царството бил непосредно на југ од Дунав, постоењето на Власи тука одвај да може да биде некакво изненадување.⁸ Почнуваме да наидуваме на историски извори за постоење на Власи и северно од Дунав, веројатно претци на Романците. На прво место овие извори во однос на географијата се неодредени, а проблемот на Романците во Трансилванија сè уште е недообјаснет; меѓутоа, очигледно е дека латинофоните веќе во тринаесеттиот век можно е да се најдат во Влахија. Во Југославија постојат многу записи за Власите, и покрај тоа што, поради противречностите што овие записи ги содржат не се предмет на разгледување, југословенските Власи се многу помалку познати. Јасно е дека некои осврнувања на Власите можат да се однесуваат на овчари, јабанџии, или луѓе кои го зборуваат далматинскиот јазик, но всушност некои од нашите извори особено прават разлика помеѓу Власите и другите народи,

⁸ За авторитетната расправа види Wolff. Нашиот грчки извор е Choniates, латинските извори се Ansbert и Historia Peregrinorum. P.Malingoudis, 'Die Nachrichten des Nicetas Choniates über die Entstehung des Entstehung des Zweiten Bulgarischen Staates' во *Byzantina* 10 (1980), стр. 51-148, дава прилично неутрален преглед на сведоштвата.

а има и сведоштва за соодветни називи кои што покажуваат дека овие Власи биле латинофони.

Постојат имиња на места и географски поими распрскани од крај на крај на Југославија кои навестуваат извесно присуство, во минатото или сега. Во близината на Сараево се наоѓа Подроманија, во Црна Гора планините Дурмитор и Визитор, југоисточно од Пирот, на самиот автопат Ниш - Истанбул, се наоѓа селото Власи, Власина е малку појужно - на границата со Бугарија, тука е и областа Стари Влах во Западна Србија и планината Влашиќ во Босна. Југословенските историчари без предрасуди го допуштаат присуството на Власи на тлото на денешна Југославија во Средниот век, макар да не можат да посочат јасни навестувања за тоа кога се појавиле и кога го загубиле својот влашки говор. Номадското сточарење е природен начин на живеење во многу планински предели на Балканот, а токму сега се случува исчезнување на Власите. Во возбудливото и драгоцено сведоштво "Katun in the Bilec'a Rudine" (Денвер, 1975), В.Вучиниќ ги опишува номадите во областа северно од Требиње, на границата помеѓу Херцеговина и Црна Гора. Вучиниќ наведува дека во Билеќа Рудине луѓето престанале да зборуваат влашки во периодот пред турската инвазија. Тој наведува дека во Средниот век имало случаи Срби да се претопат во Власи со цел да стекнат предност за помалку тегобни феудални дажбини. Од таа причина бил донесен закон кој имал за цел да ги заштити *тероран*-ите (земјоделците), од опасноста да постанат Власи. Во оваа област сè уште постојат некои презимиња со влашко потекло.

Постои мислење дека Власите споменати во булата на Стефан Немања живееле во призренскиот крај. Произлегува дека тие биле приврзани кон манастирите. За Власите постои запис и во Црна Гора од 1220 година. Во овој запис има долга листа на влашки имиња. На Власи наидуваме и во манастирот близу Скопје во 1300 година. Дубровничките записи за прв пат ги споменуваат Власите во 1280 година, а во Хрватска по прв пат се наведуваат Власи во 1322 година, во Босна во 1344 година и во Далмација во 1357 година. Турската наезда ги натерала Власите да се преселуваат кон север, и макар да слушаме за Радул во Истра во дванаесеттиот век сепак, во ова подрачје за прв пат Власите се споменуваат дури во 1329 година. Власите во северниот дел од Југославија се чини дека почнале да го губат својот латински говор во седумнаесеттиот век, а латинофоните

во Истра може да се последните преживеани остатоци од овие северни Власи.⁹ Далеку на југ, во близината на Штип, Власите можеби се скорешни доселеници меѓутоа, тука постои и навестување за документ со кој им се дава право на Власите за користење на планината Осогово.¹⁰ Кога Аталиат наметнувајќи се старомодно на *Illuricôn to genos* (илирскиот народ) веројатно се повикувал на извесен народ кој зборувал некоја форма на латинскиот јазик.¹¹

Истото може да биде точно за *mixobarbaroi*-те (измешаните варвари) на дунавската граница.¹² Овој термин го користеле Генезиус и Коњатес. Тоа може да има повеќе политичко отколку етничко значење. Дунавската граница, тешко одржувана во времето што претставувало зенит на моќта на Комнените, веќе била на распаѓање. Пред и после нејзината пропаст имало население од двете страни на границата, истовремено лојални и неверни на Византија. Овие луѓе зборувале различни јазици од кои што еден бил изведен од латинскиот. Во 1164 година Андроник Комнен, откако ја напуштил Месебрија и се упатил кон север, паднал во рацете на извесни Власи.¹³ Овие би можеле да бидат Власи во Романија или Власи во Бугарија. Ана Комнена ни соопштува за тоа како нејзиниот татко наредил премините на планината Хемус, меѓу локалното население наречени *kleisourai* (клисуре, б.прев.), мора да бидат цврсто чувани.¹⁴ Поимот *kleisoura*, поверојатно изведен од латинскиот *cludo* (затвори) отколку од грчкиот збор *kleidon* (мал клуч), е збор кој што очевидно асоцира на Власите кои во тие дни ги населувале пределите во близината на планинските премини - еден од нив е наречен Клисуре.

⁹ За југословенските Власи види S.Dragomir, *Vlahii din Nord Peninsulei Balcaniei* (Букурешт, 1969) и Вукановиќ, М.Марковиќ, 'О животу и обичајима сточара на Влашику' во *Balcanica* 8 (1977), стр. 671-80, и Б.Гушиќ, 'Wer sind die Morlaken im Adriatischen Raum', во *Balcanica* 4 (1973), стр. 453-64, се полни со информации за Власите насекаде низ Југославија.

¹⁰ J. Трифуноски, 'Les Chops en Macedonie' во *Balcanica* 4 (1973), стр. 495-510.

¹¹ Attaliates, стр. 205.

¹² Види Genesius, стр. 136, Choniates, стр. 873, и расправата со литературата во Diaconu, стр. 100-4, *Les Petchnegues au Bas Danube* (Букурешт, 1970).

¹³ Choniates, стр. 171.

¹⁴ *Alexiad* 10.2

Асеновото царство настанало како резултат на востанието, предводено од двајцата браќа по народност Власи, Петар и Јован Асен, на планината Хемус против неспособните давачки за стадата кои што имал намера да ги наметне царот Исак Ангел. Се чини дека нема многу причини да не се верува на зборот на историчарот Коњатес за етничкото потекло на двајцата браќа како и за нивното родно место. Ова, и покрај настојувањето на бугарските историчари кои детално ја елаборираат тезата со која сакаат да покажат дека: кога Коњатес вели Власи тој всушност мислел на Бугарите. Романските историчари пак, загрижени да го докажат своето право на континуиран престој северно од Дунав, настојуваат да ја разработат до поединости тезата со која што се побива теоријата дека овие Власи живееле на самото јужно крајбрежје на реката Дунав. Западните извори, имено Ансберт и "Historia Peregrinorum", опишувајќи го преминувањето на Фридрих Барбароса преку Балканот, на својот пат во текот на Третата крстоносна војна во 1189 година, ги потврдуваат местото на востанието и социјалното потекло на востаниците. Побуната добро се одвивала и напредувала, и покрај тоа што Петар и Јован се соочиле со страшната смрт. Третиот брат, познат како Јаница или Калојан, во 1197 година успеал да ја оствари целта на востанието па дури се покажал и поопасен противник на владетелот од своите браќа. На врвот од својата моќ Калојан го проширил своето царство скоро до границите од времето на владеењето на Симеон и Самуил. Тие настани, без сомнение, на преминот во новиот век го довеле Калојан во врска со Папата Инокентие III. Калојан кај Папата побарал да му се потврди дека Симеон и Самуил се негови претци. Истовремено полагал право на свое римско потекло.

Средиштето на Асеновото царство со престолнината Трново биле на север, како што било и за времето на Симеон, но не и на Самуил. Малку се знае за устројството и етничкиот состав на Асеновата империја меѓутоа, извесно е дека латинофоните не биле ограничени само како Асениди или како жители на планинските села на Хемус. Бидејќи за време на владеењето на Алексиј I, Куманите, макар што биле населени главно северно од Дунав, во сојуз со Власите, често ја преминувале реката, веројатно додале еден подрог јазичен елемент на, и онака, разнобојната јазична збирка во Асеновото царство составена од: гркофони, славофони и латинофони. Среќаваме записи за еден поп од византиската страна кој бил заробен во битката близу до Серес. Тој на влашки јазик молел да го ослободат. За писмата

кои што Калојан му ги пишува на Папата Инокентие во папскиот регистер се вели дека се преведени од бугарски на грчки, а потоа на латински. Можно е папскиот чиновник влашкиот јазик да го сметал за бугарски. За време на владеењето на внукот на Калојан, Јован Асен II, кој бил на власт од 1218 до 1241 година, бугарското царство се проширило како самостојна империја, потврдено и на прочуените натписи кај Трново, од Адрианопол до Драч,¹⁵ вклучувајќи ги сите земји како: грчките, српските, и албанските. Меѓутоа, монголската наезда од 1242 година, внатрешната неслога, и нараснувањето на други сили, довеле до прилично брзо ослабнување на бугарската моќ.

Првото споменување на Власите во Унгарија е забележано после 1210 година и тоа северно од Дунав. Записите зборуваат за извесен Олаци испратен од кралот Бела IV да им притекне во помош на Асенидите. Извесни хроничари овој доцнежен датум го сметале како сведоштво за касното доаѓање на Романците во овие предели. Најраните унгарски документи датираат дури од 1165 година. Можеби постојат и поранешни осврти за Власите во "Chanson de Rolan", од Гардиси, источен географичар од единаесеттиот век кој се осврнува на еден народ наречен "N'n'dr". Истото го среќаваме и кај рускиот историчар Нестор кој пишува на почетокот од дванаесеттиот век но, овие осврти се слични на записите од тринаесеттиот век наречени: *Niebelungelied*-географски неодредено. *N'n'dr*-ите на Гардиси, *Voloch*-ите на Нестор или *Volochen* во *Niebelungelied*, неминовно биле латинофони. Нестор неодредено навестува преселба на "своите" *Voloch*-и кон север, па затоа Романците не биле особено загреани да го цитираат како доказ за континуираното населување на древната провинција Dacia од страна на латинофони, односно, доколку и го чинат тоа претпоставуваат дека *Voloch*-ите биле подруг етникум, кој нема врска со нив. Со цел да се дознае кои биле Власите во 1814 година Московската академија распишала конкурс. Победила тезата дека тие биле Бугари, опирајќи се на спротиставените мислења за нивно италијанско или француско потекло.¹⁶

¹⁵ Obolensky, The Byzantine Commonwealth, стр. 243.

¹⁶ За Gardisi и Niebelungelied види A.Ambruster, *La Romanité des Roumains; Histoire d'une idée* (Букурешт, 1977). За Власите од *Chanson de Roland* види Keramopoulos, стр. 8. За Volochs од Nestor, се споменува само во футнотата од Амбурстер, стр. 35, види Вукановиќ и скорешната расправа од Д.Дроиченко - Марков, 'The Russians Primary Chronicle and the Vlachs of Eastern Europe', во *Byzantion* 49 (1979), стр. 175-87. Следната статија од Дориченко - Марков, 'The Vlachs: The Latin-speaking

Поодреден доказ за латинофоните населени северно од Дунав нуди анонимниот канцелар на кралот Бѐла.¹⁷ Не знаеме дали тоа бил кралот Бѐла III кој починал во 1196 година или кралот Бѐла II кој пак го напуштил овој свет во 1146 година. Хроничарот пишувал по смртта на монархот кому му служел, а признава дека консултирал историчари за периодот кој му претходел. При описот за доаѓањето на Унгарците во Панонската низија тој, без заобиколување, вели дека оваа низина била населена со Славјани, Бугари, Власи и "*pastores Romanorum*" (романски пастири, б.прев.). Романците, буквално, го зграбиле овој запис како доказ за нивниот приоритет за романските и унгарските претензии кон Трансилванија. Унгарите дошле во Панонската низија во 896 година па затоа можно е анонимниот хроничар, пишувајќи два века подоцна, да не е во право. Одвојувањето на Власите од Бугарите од страна на современикот на Асенидите ги вознемирува бугарските историчари кои инсистираат на премисата дека всушност се работи за еден и ист етникум. Уште позагонетно е одвојувањето на Власите од "*pastores Romanorum*". Ова може да наведе, како што повеќето романски филолози ќе поддржат, на помисла дека кон крајот на деветтиот век Власите и Романците биле одвоени етникуми.

Во областите каде што Власите, како спротиставени на Романците, и сега живеат, не недостасуваат осврти за Власите после пропаста на византиската власт. Коњатес опишувајќи го бугарското востание го споменува Влаот Хрисос кој востановил независно кнежевство во близината на Струмица. Овој историчар Тесалија ја нарекува "Голема Влахија".¹⁸ Андроник I во еден декрет од 1184 година конфузно ги побркал Бугарите, Куманите и мегленските Власи со Власите кои уживале извесен повластен третман.¹⁹ Во 1221 година владиката од Нопактос, Јован Апококос, се осврнува на настраданите од Симеон Згуропулос и неговата ќерка, односно непосредно од рацете на Авриолинес Константин, римски колонист. Потомците на оваа популација

population of Eastern Europe', во *Byzantion* 54 (1984), стр. 508-26, не прави разлика помеѓу примарните и секундарните извори.

¹⁷ За многу различните расправи од Ambruster, стр. 33-7 и Тамас, стр. 241-52.

¹⁸ Choniates, стр. 841.

¹⁹ P. Nasturel, 'Les Valaques Balcaniques aux Xe-XIIIe siècles' во *Byzantische Forschungen* 7 (1979), стр. 107.

денеска се нарекуваат Власи. Ова сведоштво го означува влашкото присуство во Етолија, посебно Константин со своето име кое што звучи латински (изобличување на Аурелиан) имал многу припадници на истиот етнос кои го поддржувале. Ова сведоштво е наведено во статијата од P.Nasturel,²⁰ инаку, корисен преглед на средновековната историја на Власите од романски аспект. Интересно е дека имаме дефинитивни показатели дека Власите биле сметани за потомци на Римјаните, макар да одвај да е можно Власите на грчкото крајбрежје да зборувале далматински. Цитирајќи го Константин Порфироген кој споменува луѓе кои самите се нарекувале Римјани, Nasturel прилично ја ослабнува својата теза. Тоа сигурно биле Далматинци. Тоа го чини и со тоа што го свртува своето внимание на освртот на попот од Диоклеа за Морлаците, црни Латини, кои вообичавале да се нарекуваат Римјани. Ова може да биде поврзано со Далматинците, и покрај тоа што потеклото на Морлаците од Црновласите, покажува поголема поврзаност со Грција отколку што повеќето Далматинци би биле поврзани, меѓутоа не смееме да ја заборавиме и наклоноста на Власите према црните алишта.

Освен наведеното, постои и подруг вид збрка со масовните преселби на Албанците во Грција.²¹ Како Отоманската империја почнала да ја губи својата моќ во осумнаесеттиот и деветнаесеттиот век така зајакнувало делувањето на Албанците. Нешто слично е забележано во тринаесеттиот и четиринаесеттиот век кога распаѓањето на византиската власт довело до доселување на Власи и Албанци во Грција. Овие движења можат да се споредат со поранешните, поточно оние од седмиот век, бранови на упади на Славјаните во времето на распаѓањето на Источната римска империја, како и со наездата на Доријанците или северо-западните Грци во дванаесеттиот век пред Христа - по пропаста на микенската цивилизација. Поединостите за сите четири преселби на народите не се докрај расветлени. Сето тоа резултирало со големо меѓусебно мешање на народите. Извесен Византиец кон крајот на четринаесетиот век низ песна го опишува Момицила, Бугаралбански Влав, а малку подоцна сретнуваме кај извесен Boncoes,

²⁰ P. Nasturel, 'Les Valaques Balcaniques aux Xe-XIIIe siècles', стр. 94-97.

²¹ Hammond, *Migrations and Invasions*, стр. 52-63 и, помалку јасно, Vakilopoulos, *Origins of the Greek Nation* (Rutgers, 1970), стр. 6-15. A. Ducelier 'Les Albanais du XIe aux XIIIe siècle: nomades ou sédentaires', во *Byzantinische Forschungen* 7 (1979), стр. 23-36 има неколку корисни издржани информации.

Србоалбанобугарски Влав.²² Еве доказ дека современите полиглоти Власи имале претци полиглоти.

Во текот на четиринаесеттиот век тешко можеле да се разликуваат Власите од Албанците. За прв пат албанскиот јазик се споменува дури во 1285 година.²³ Према Јован Кантакузен некои луѓе кои не живееле во градовите туку во непристапните и зафрлени места на тесалиските планини во 1334 година се потчиници на царот Андроник III. Тоа биле Албанци кои немале владетел - крал, а биле именувани по нивните племенски поглавари како: *Malakasii*, *Bouii* и *Mesaritae*.²⁴ Меѓутоа, ова веројатно биле Власи. Овој заклучок произлегува од фактот дека во времето на Пукевил на Пинд постоеле Власи кои самите се нарекувале Бови, а исто така таму сè уште постои селото Малакаси. Инаку сретнуваме сведоштва за албанскиот водач Петар Леосас, кој ги предводел Малакасите кои припаѓале на неговиот сопствен етникум, а тоа наведува на две врсти Малакаси. Името може да биде изведено од називот на крајбрежната низија Малакастир во централна Албанија. Овој збор има латинско потекло. Теоријата дека Бовите дошле од високите планински пасишта во близината на *Bavaei* е поверојатна. Власите навлегувале во централна и јужна Грција заедно со Албанците. Од тука, слушаме за Власи во Атика, на Кефалонија и Крит, макар да овие примери како и имињата на местата со влашко население, кои што можат да се пронајдат толку далеку на југ - дури до јужен Пелопонез, можат да внесат побркување на Власите и овчарите или Албанците.²⁵

Само во северна Грција, особено во Тесалија, Власите оставиле постојан траг. Ова се должи на фактот што подоцнежните доселеници се придружувале на оние кои живееле тука уште од времето на Кекоменос, ако не и од порано. Кон крајот на тринаесеттиот век, за кратко време, Тесалија била самостојна под владеење на Јован Лажниот, незаконски член на

²² Diaconu, *Les Petchnegues*, стр. 101-103.

²³ Hammond, *Migrations and Invasions*, стр. 47. Се јавува во дубровничката историја.

²⁴ Kantakouzenos, том 1, стр. 474. G.Soules, 'Peri tôn mesaionikôn phulôn tôn Malakasiôn, Mpoiôn kai Mesaritôn', во *Epetêris Hetaireias Byzantinôn Spoudôn* 23 (1953), стр. 213-16, мисли дека тие се Албанци.

²⁵ Nasturel, 'Les Valaques Balcaniques', стр. 109.

фамилијата Ангелос, оженет за ќерката на Тарон, влашки поглавар. Према Пакимерес, убавината на оваа Влаинка предизвикала раздор помеѓу снагите кои се бореле против Никејците во битката во Пелагонија во 1259 година, а љубомората што ја искажувал го одвела Јована во пропаст.²⁶ Тогаш Тесалија бргу паднала во рацете на Каталаниите за потоа за кусо време да стане повторно византиска. После тоа Тесалија била завојувана од страна на Стефан Душан за да по него, еден кус период, биде независна под власта на краткотрајните Душанови наследници пред да падне како жртва на турската инвазија. После поразот на Бајазит кај Анкара, Тесалија за кратко пак станува византиска. Бидејќи Тесалија била позната како Голема Влахија низ овие промени веројатно Власите го сочинувале поголемиот дел, ако не и огромното мнозинство на населението, независно од тоа од кој етнос потекнувале нивните владетели.

Откако Византијците ги држеле Тесалија и Епир само околу единаесет години, истите, во 1348 година, биле покорени од Душан. Тој ги споменува Власите како луѓе кои имале значајна улога во неговото царство, а историчарите на последниот тажен период на византиското владеење исто така приведуваат одделни информации за Власите во, макар тоа било за краток период, пределот што ја претставувал главната област каде што влашкиот говор бил под византиска контрола. Кантакузен и Пакимерес ги споменуваат Власите на Родопите како ги водат своите стада на зимска паша пониско, кон Марица.²⁷ Самоволието и недоверчивоста на Власите се особини со кои што тие се одликуваат во византиските коментари за нив, и покрај тоа мораме да бидеме внимателни во прифаќањето на она што вели спротивната страна - зошто тие особини можат да претставуваат природна и правична побуна против подмитливата и неспособна централна власт.²⁸

²⁶ D.J. Geanakoplos, 'The Battle of Pelagonia', во *Dumbarton Oaks Papers* 7 (1953), стр. 99-141.

²⁷ C. Asdracha, 'La région des Rhodopes au XIIIe et XIVe siècles', во *Texte und Forschungen zur Byzantinisch – neugriechischen Philologie* 49 (1976). Таа го цитира Kantakouzenos, том 1, стр. 146-7, и Pachymeres, том 2, стр.106-7.

²⁸ N-S Tanasoca, 'Une mention inconnue des Vlaques à la fin du XIIIe siècle', во *Revue des Études Sud-Est Européennes* 12 (1974), стр. 577-81.

Во секој случај турската наезда, привремено, вовела помоќна и веројатно поприлагодлива управа. Со тоа веќе сме во современиот историски период. Мецовон по прв пат се споменува во 1380 година.²⁹ И покрај тоа што Турците вметнуваат уште еден етнички и јазичен елемент повеќе во времето балкански лонец сепак тоа е елемент кој подразбира извонредно прилагодување на грчките препати. Се чини дека Турците не го измениле многу животот на Власите. Во турскиот период, како и во доцниот византиски период, во состојба сме да согледаме нешто за начинот на живот на Власите. Овој вид информации единствено недостасуваат во раниот византиски период, а една од целите за опишувањето на турскиот период е да го покаже животот на Власите во истите места на ист начин за повеќе од четиристотини години.

Глава деветта

ВЛАСИТЕ И ТУРЦИТЕ

Освојувањето на Константинопол всушност ја заокружува отоманската доминација на Балканскиот полуостров. Во текот на освојувањето на Балканот од страна на Турците имало малку светли примери на отпор како на запад, север, па и на југ после брзата и срамна пропаст на Деспотството на Мореа Венеција која ја имала контролата над извесни пристаништа и острови. Меѓутоа, за прв пат од зенитот на моќта на Комнените полуостровот не бил поделен, а всушност отоманската моќ била два пати подолговечна од византиската врховна власт основана од Василиј Бугароубиецот. Освен краткиот период кога Венеција ја контролирала Мореа, Отоманците биле неспорни господари на Балканот до времето на движењата за независност на почетокот од деветнаесеттиот век.

²⁹ Постои едно совршено сведоштво за турската инвазија, и од страна на Епир во периодот пред доаѓањето на Турците во: D.Nicol, *The Despotate of Epiros 1267-1479* (Кембриџ, 1984). Nicol ја покажува неадекватноста на нашите извори за овој период; со нивната наклонетост кон Грција не се многу заинтересирани за одвојувањето на еден од друг вид туѓинци. Можеби тој е премногу склон Албанците да ги смета како основна закана. Јас го читав трудот на Nicol премногу касно за да го употребам за доказот што го изнесов погоре, а истото е вистина за друга вредна студија за овој период, оној од P.Nasturel, 'Vlach-Balkanica' во *Byzantinisch – Neugriechischen Jahrbücher* 22 (1978), стр. 221-48.

Историчарите на балканските земји ги посматраат годините на турското владение како тажен период, карактеристичен по културната стагнација и економска депресија, додека пак деветнаесеттиот век се смета за херојска епоха, ослободување и конечен триумф. За Власите би можело да се каже токму спротивното. Трговците, овчарите и занаетчиите постепено просперирале во мир, потпомогнати од моќната управа. Пропаста на власта, поставувањето на националните граници и крвавите војни можеби донеле слобода но, тие исто така донеле и смрт. Вистина е дека мирот не е синоним за просперитет. Неправичниот економски систем на Турција имал во вид дека поголемиот дел од најродната земја бил заграбен од страна на Турците, а оние кои не се Турци често плаќале повеќе видови дажбини на поедини земјопоседници кои и не живееле во местата каде што се наоѓал земјишниот посед. Па така, бидејќи сиромашните села не биле во состојба да издржуваат голем број жители, започнала емиграцијата и талкањата по светот. Оваа појава продолжила скоро до денешни дни. Меѓутоа, повторно изгледа дека Власите биле во извесна предност - тие веќе биле навикнати да патуваат. Преобразбата на луѓето од еден во друг етникум е погодна работа за избегнување на дажбините. Непристапноста на влашките летни пасишта, многу често претставувале стратешки позиции, што подразбира дека тие можеле да обезбедат значајни привилегии во врска со државните дажбини. Кога кон крајот на осумнаесеттиот век опаѓала моќта на централната турска власт непослушните ајдуци како Али Паша воспоставиле сопствена власт. Потоа тој и неговите Албанци се свртиле против имотните Власи. Исто така, еден век подоцна востановувањето на грчко-турската граница во Тесалија предизвикала пропаст на економијата на Мецовон.

За жал сè уште е тешко да се пишува историјата на Власите од периодот на турската моќ како и од периодот на опаѓањето на силата на Отоманската империја. За првиот период постојат необично многу белешки оставени од турските и западните патеписци. Првиот запис почнува со описи на карактеристичните влашки села. Сите три вида на извори се разединети, не се лесно достапни, не се посебно заинтересирани за Власите и непотполно проучени од страна на современите научници. Со појавувањето и буењето на национализмот доаѓа и појавата на обемна второстепена литература за Власите кои страдале поради незгодите опишани во четвртото поглавје. Нашите примарни извори се исто така непотполни и субјективни. Распрсканоста на влашките заедници и честите преселби на нивните жители од една во друга област значи дека не е прикладно влашките населби да се разгледуваат изолирано, без да се има предвид општо правило на

влашките миграции, и не е возможно да се установи општ модел без да се земат предвид поедините области.¹

Постојат други два проблеми опфатени во историјата од турскиот период. Трагајќи по преселбите на луѓето и размената на стоките на Балканскиот полуостров увидовме дека е исклучително тешко да се одредат различните етникуми инволвирани во сето тоа. Западните патеписци недоволно ја познавале положбата, а турските власти пак, не биле заинтересирани. Ниту Власите како полиглоти немале сознанија за самите себе, ниту пак искажале некој поголем интерес пред националното освестување што се случувало кон крајот на осумнаесеттиот век. Дотогаш изгледа дека биле прилично задоволни обележани како Грци што било сосема доволно за надворешните посматрачи. Тука, на Балканот, се разбира дека биле присутни различни националности: Србите, Бугарите, Грците, Романците и Албанците. Сите тие биле поврзани за своите занимања, своите професии, што водело кон значаен обем на миграција. Меѓутоа, доколку јазикот е основа на националноста и доколку успехот во тргувањето зависи од зборувањето на многу јазици, тогаш истражувањето на трговската дејност не е од голема помош во одредувањето на преселбите и движењата на етничките групации. Нема да бидеме изненадени доколку најавторитетната скаска за трговските текови на Балканот би била насловена како: "Освојувањето на балканскиот православен трговец".² Насловот наведува на, а статијата ја илустрира, тешкотијата во разликувањето на еден вид православен трговец од друг.

Втората тешкотија е побитна. Во турскиот период наидуваме на траги од различни стопански активности на Власите како: сточари, овчари, трговци, патоводители, одметници и патници. Некои од овие шаблони на однесување во Средниот век се нејасни; некои би можеле да се видат, ако не денес, барем во времето на нашите дедовци. Затоа

¹ Моите основни извори за ова поглавје беа Wace и Thompson, кои ги бележат претходните патувања на Leake, *Travels in the Northern Greece* (London, 1835) и Pouqueville, *Voyage de la Grèce* (Париз, 1826); A. Vakalopoulos, *Historia tës Makedonias 1354-1833*, каде што се забележани патувањата на Kâtir и Elvilyja Celebi во седумнаесетиот век; Вакалопоулос, *The Greek Nation, 1453-1669*, каде шро се забележани, макар да со одредена прогрчка пристрасност, преселбите на народите на Балканскиот полуостров; и одредени општи трудови за турското владение, S.Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* (Кембриџ, 1976) D. Zakythinos, *The Making of Modern Greece* (Оксфорд, 1976) и P.Sugar, *Sotheastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804* (Сиетл, 1977). Јас сум свесен дека за турскиот период има да се пишува уште многу, како и за тоа дека архивите во или близу до влашките средишта би могле да ја откријат турската желба за повеќе поединости и информации за Власите. Види ги забелешките 11-13 и 21.

² Т.Стојановиќ, 'The conquering Balkan Orthodox merchant'. во *Journal of Economic History* 20 (1960), стр. 234-313.

претставува предизвик - да се посматра историјата на Власите како нешто непроменливо и покрај огромните промени кои се случувале во минатото, за време и после периодот на отоманската доминација. Наспроти ова можеме да се обидеме да зацртаме некаков напредок во историјата на Власите како одговор на овие промени; но, тогаш може да се најде на контрадикторност во поглед на тоа дека за раниот период на влашките преселби и колонизацијата од денешен аспект може да се чинат само препоставки.

Турците го заземале Галиполе во 1354 година. Битките на Марица во 1371 година, на Косово во 1389 година и Никопол во 1396 година ги покажуваат брзината и правецот на нивното напредување. Катастрофалниот пораз против Тимур кај Анкара во 1402 година само привремено го одложило покорувањето на Балканот од страна на Турците. Отпорот против турските освојувања тежнеел да биде грчевит но, поретко бил особено јуначки. Марко Крале, јунакот опеан во народното творештво за своите подвизи против Турците, всушност бил вазал на Султанот. Брзината на отоманското напредување се должела повеќе на мудроста и лукавството во придобивањето на приврзеници со тоа што им ги оставале и гарантирале привилегиите кои што пред тоа ги имале.

Власите во Тесалија, после битката кај Анкара, може за кратко време да биле повратени под византиско владеење. Грчките историчари со гордост го споменуваат обидот на Константин Палаологус од 1444 година да ги придобие Власите за својата кауза. Меѓутоа, набрзо по турската наезда сојузот брзо бил раскинат, а Власите, покорени од страна на Турците педесетина години пред тоа, се вратиле на својата претходна верност. Постојат некои добри записи кои што јасно ги одвојуваат Власите (Гулат Ефлаган) од Грците (Румјан) во петнаесеттиот век. Власите се споменуваат во Трикала, Лариса, Карпениси, исто така кај "Фенер" (каде што двајца од нив се потурчиле) "Чаталга" и "Дамос".³

Се разбира дека и тогаш постоеле извесни преселби на населението. Грчкото население од внатрешноста на земјата пред наездата на Турците побегнало во градовите, а откако истите биле заземени избегале на островите и на планините. Друг дел од нив бегале кон венецијанските пристаништа или преку море кон Италија. Тогаш

³ Vakalopoulos, *Origin of the Greek Nation*, стр. 178-80. Ама спореди F.Babinger, *Mehmed the Conqueror* (Принстон, 1878), стр. 48-50. За Власите во Тесалија, види N.Beldiceanu и P.Nasturel, 'La Thessalie entre 1454/5 et 1556' во *Byzantion* 53 (1983), стр. 104-56.

настанува голема преселба кон Италија од Албанија, каде што се случил најхеројскиот отпор против Турците, и покрај тоа што, парадоксално но, Албанија подоцна била област каде што преминувањето во исламска религија било најзастапено. Приемот на Исламот и јаничарството го учиниле бесмислен секој обид да се наметне било каков народносен шаблон на Балканот. Во Мала Азија, каде што може да се следи опаѓањето на моќта на Елинизмот,⁴ грчката религија и јазик непрекинато опстанале само во Понтус. Другите грчки населби во Кападокија и Јоана се резултат на раселувањата после турското освојување. Затоа може да изгледа чудно да се настојува на некаков шаблон за јазичниот континуитет на Власите, или за било чиј друг континуитет после турското освојување.

Самите Турци меѓутоа, донекаде се доказ за јазичниот континуитет на Балканот. Турските населби кои можат да се најдат во Тесалија, Македонија и Тракија на почетокот на дваесеттиот век прилично близу одговараат на записите за турските населби од почетокот на шеснаесеттиот век. Пописот од 1543 година ја дава распределеноста на заедници на јуручките колонисти.⁵ Овие колонисти веројатно биле доселени во првиот век од турската наезда. Оние пак населени во Повардарието можно е да дошле уште во византиско доба. Тие и некои Турци во западна Тракија сè уште можат да се најдат и ден денес во истите места бидејќи западна Тракија и југословенска Македонија не биле предмет на размена на населението после Првата светска војна. Сите Турци на Балканот не биле Јуруци, а Турците исто така ги населувале градовите кои што се зголемувале во времето на турскиот просперитет, а продолжиле да се шират и во времето на опаѓањето на турската моќ. Во подоцнежниот период нетурското население постепено ги потиснало Турците чиј застој во преземањето на своите обврски во репродукцијата вешто е навестуван од повеќе хроничари.⁶

Јуручките номади биле населувани во близината или во самите области каде што во византиско доба се сретнувале и стопанисувале Власи. Пописот од 1543 година прикажува 117 јуручки фамилии во Лариса, 60 во Фарсала, 36 во Лерин, 33 во Сервиа и 23 во Фанарион близу до Трикала. Таквите фамилии, во многу поповолни услови,

⁴ S.Vrionis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the process of Islamization from the Eleventh through the Fifteen Century* (Лондон, 1971).

⁵ Vakalopoulos, *Origins of the Greek Nation*, стр. 161-5.

⁶ Sugar, стр.22; Стојановиќ, стр.250.

можно е да се спротиставувале на Власите. Другите чинители изгледа дека всушност го потврдуваат непостоењето на континуитет во влашкото населување во овие предели. Албанската миграција во Грција, во јужна Србија - каде што го завзеле местото на Србите кои побегнале кон север преку Дунав, како и албанската миграција во Италија мора да предизвикале раселување и кај Власите. Влаот обично го губи својот јазик кога се преселува в град па урбанизацијата на Балканот помеѓу 1500 и 1800-та година, макар да не била ни одблизу така интензивна како помеѓу 1950 и 1980-та година, одмогнале за одржувањето на Власите.

Меѓутоа, постојат некои докази во корист на тезата за континуирано запоседнување на одредени области од страна на Власите. Степенот до кој Отоманската империја во некои области ги презела византиските норми на владеење сè уште се истражува.⁷ Грчкиот национализам и сентименталност го попречуваат обелоденувањето на таков историски материјал. Додека пак, во Србија наидуваме на најдобри сведоштва за континуитет во задржувањето на правата дадени од Неманиките уште пред освојувањето на Турците - ги потврдила и Отоманската империја.⁸ Во областа на Пинд има сведоштва за особени привилегии кои им биле давани на населението од тешко пристапните предели.⁹ Овие сведоштва се од подоцнежниот период, главно од осумнаесеттиот век - време кога привилегиите биле обновувани или укинувани како причина на слабеењето на моќта на централната отоманска власт. Со сознанието дека привилегиите за прв пат биле дадени многу порано мораме да одмериме што била нивната цел: природната склоност да се заштитат тие привилегии со преувеличување на нивното долго постоење, наспроти веројатноста, неподдржана со многу докази, дека Турците би сакале всушност да им овозможат на жителите на Пинд да продолжат да ја обавуваат скоро целокупната контрола над своите работи под услов да ја признаваат турската власт. Високите премини на Пинд, слични на црногорските планини, скоро да е невозможно да бидат заземени или контролирани меѓутоа, за разлика од населението на Црна Гора, Власите од Пинд, по сè изгледа ја признавале султановата управа. Во други предели на Балканот има сознанија дека Власите опстојувале како платеници, рудари и трговци.¹⁰

⁷ Zakythinos, стр. 81-2.

⁸ Стојановиќ, стр. 236-8.

⁹ Vakalopoulos, *The Greek Nation*, 1453-1669, стр. 193-7.

И покрај тоа што преданијата од деветнаесеттиот век навестуваат дека Власите учествувале во ослободителните движења против Турците, постојат одредени сведоштва кои кажуваат дека во раниот период на Отоманската империја Власите биле на страната на Турците. Во серијата написи N.Beldiceanu, кој ги читал турските записи, кажува дека Власите служеле како воени помошници во тешките времиња и подрачја.¹¹ Тој вели дека во битката кај Анкара Власите учествувале на страната на Бајазит. Сепак, веројатно е тоа да биле Власи отколку Романци кои сè уште не биле потпаднати под турско владение. Власите добиле привилегии како *voinuks* за возврат на служењето во војската во тимочко/моравската долина како и во Босна и Херцеговина. Тука пак, тие војни би можеле да бидат Романци или Славјани, макар да има некои сведоштва дека дошле од Грција.¹² Дури се навестува дека Власите биле на отоманска страна и при опсадата на Константинопол.¹³

Разбирливо дека, за припадниците на иста раса, многу е тешко, само по изгледот, да се разликува на кој етнос му припаѓа одреден поединец. Пред турското завојување наидуваме на јазичен куриозитет како: србоалбанитобугаровлашки јазик. Инаку во тој период било извесно дека некои луѓе со измешана крв, односно етничко потекло, одиграле значајна улога во балканската историја.¹⁴ Цар Лазар на пример, поразениот херој на Косово, прочуен во историјата, дури и пославен во легендата, се придружува на истакнатата плејада балканските лидери на кои влашкото потекло им било предуслов за одредена позиција во општеството. Некои Власи кои стигнале далеку, дури до Босна, можеби го изгубиле својот влашки јазик односно го замениле со славјанскиот, како што и наскоро ќе ја заменат

¹⁰ Sugar, стр. 39

¹¹ N.Beldiceanu, *Le Monde Ottoman des Balkans, 1402-1566* (Лондон, 1976), особено првите четири статии.

¹² Beldiceanu, том 2, стр.113 го цитира Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum de Monumentis isporum Exscriptae* (Франкфурт, 1591), цол. 635 за 'Graecae origins' на *wojnuq*.

¹³ Beldiceanu, том. 1, стр. 446 го наведува A.Ellisen, *Analekten der Mittel und Neugriechischen Literatur*, том. 3 (Лајпциг, 1855), стр. 210, 212. Поемата 'Thrênos tês Konstantinoupoleôs' (Парастос за Константинопол) нема стекнато особено внимание на критиката. Тоа е повик на запад за помош, исполнет со запмагање и повторување. Власите, мислејќи Романци, се споменати како и Унгарци за потекло на помошта. Луѓето од 'tês chlamêlês Blachias' (лазечка Влахија) се споменати, заедно со неколку други места на Балканот како ги помагаат Турците. Подоцна во еден патепис кој не го бележи Beldiceanu, авторот вели дека со наездата од Запад 'hoi Blachoi hoi andrikôtatoi meta Mposniôn kai allôn' (Власите, похрабри, заедно со Бошњациите и другите) ќе ги поддржуваат нивните интереси (стр.238).

¹⁴ Д.Радјојчиќ, "Bulgaralbanitoblahos" et "Serboalbanitobulgaroblahos" – deux caractéristiques ethniques du sud-est européen du XIVe et XV siècles', во *Romanoslavica* 13 (1966), стр.78.

христијанската вера со муслиманска. Потполната славјанизација на Власите веројатно не настанала пред да се преселат, или да биле, преселени подалеку на север, пак преку границата, за да станат австриски граничари после Карловачкиот мир од 1699 година.

Во пределот на Тимок денеска наидуваме на Власи кои во секој случај јазичо се поблизу до Романците. Историчарот Chalkokondylas, кој пишувал во почетокот на 1453 година, е првиот што ја истакнува врската на Власите од Пинд со оние од Романија, изјавувајќи дека и едните и другите се нарекувани Власи, и едните и другите имаат ист јазик кој претставува изобличена форма на италијанскиот и, дека Власите дошле од Дачија на Пинд.¹⁵ Ова е најодреден пример на писание во корист на теоријата за романско потекло на јужните Власи. Инаку, ова може да биде и - само претпоставка на Chalkokondylas. Во секој случај, познато е дека повеќето докази од отоманскиот период укажуваат на спротивна преселба - од југ кон север.

Трговијата придонела Власите да го постигнат своето најспектакуларно вознапредување на Балканот, макар да, потоа, таквиот напредок предизвика ослабнување на силите на влашката цивилизацијата во градовите и разводнување на влашкиот јазик сред другите националности. Тоа веројатно најдиректно придонело влашкиот јазик да опаѓа во текот на подолг период. Најмоќниот период за влашките трговци се случува во осумнаесеттиот и во раниот деветнаесетти век кога Австриската империја се проширила кон југ, а индустриската револуција изискувала трагање по нови пазари како и по нови извори на сировини. Дополнително на тоа, турската популација во градовите опаѓала, а опаѓањето на моќта на централната власт и одметнувањето на такви војни, како Али Паша, довеле до масовни преселби во и од Балканот.

Меѓутоа, влашките трговски активности започнале доста долго пред осумнаесеттиот век. Градот Москополе, во источна Албанија, толку нараснал што станал втор град на Балканот и тоа далеку пред 1769 година кога за прв пат бил опљачкан од Албанците.¹⁶ Потоа, во 1788 година следи вториот бран разурнување на градот, а Али Паша во раниот деветнаесетти век напосто ја завршил таа опустувачка работа, приморувајќи ги притоа Власите од оваа област да бегаат кон исток и

¹⁵ Chalkokondylas, том 1, стр.35:2, стр. 76:6, стр.319.

¹⁶ Wace и Thompson, стр. 214-16. I.Martianos, *Hê Moschopolis, 1330-1390* (Солун, 1957), е разочарувачки труд бидејќи тој се концентрира скоро исклучиво на грчките особености на Москополе.

север. Во времето на Leake, а еден век подоцна на Wace и Thompson, Москополе сè уште бил поим за голем, но многу пропаднат град. Тие забележале дека манастирската црква била изградена во 1632 година, голем број цркви биле изградени помеѓу 1700-та и 1766-та година, а се споменува и еден непознат историчар чиј ракопис бил пронајден во манастирот. Во тој запис биле забележани величенствените денови на градот во седумнаесеттиот век.

Современите историчари се помалку среќни. Малкумина се оние доволно привилегирани кои имаат можност да ја посетат областа околу Москополе односно, денешното Воскопоје. Албанските историчари, од разбирливи причини, не се заинтересирани за љубопитноста на странските историчари. Сепак, помалку разбирлива е нивната незаинтересираност за нивното културно наследство. Единствените историчари кои пишувале за Москополе биле Грци. Тие, природно, биле на мака да ги подвлечат врските на Москополе со далечното минато и значајната улога што ја одиграл Москополе во ширењето на грчката култура на Балканот. Првото тврдење по сè изгледа дека е посомнително од второто. Wace и Thompson пак, се сомневаат дали Москополе имал сопствена печатница.

Во отсуство на сигурни сведоштва можеме само да погодуваме за причината за воздигнувањето на Москополе што е многу помалку опишано отколку неговата пропаст. Отпорот на Скендербег во Северна Албанија придонел за неопходно моќно отоманско присуство во југоисточна Албанија но, подјармувањето и можеби преминување во Ислам од страна на поголемиот дел од Албанија може да наведе на суштината дека Отоманците би сакале да воспостават, за она население кое живеело подалеку од виталните трговски и воени патишта, исти услови како и оние на Пинд. Додека во денешни дни Москополе сигурно не е повеќе централна точка за современите патеписци кои доаѓаат на Балканот од запад и север, во шеснаесеттиот и седумнаесеттиот век веројатно заземал идеална положба, значајна за трговците помеѓу Турција од една и Венеција и Австрија од друга страна. Градот не се наоѓа на некој главен пат од Истанбул кон запад и север меѓутоа, тој сепак е доволно близу за да обезбеди погодно поврзување и вкрстување на патиштата, и во исто време доволно настрана за да биде безбеден од опасностите на кои би бил изложен токму поради добрата патна поврзаност во времињата на беззаконието. Интересно, и Крушево, основано главно од бегалците од областа на Москополе, се наоѓа во слична стратешка положба.

И покрај сите маки и тешки моменти во последните седумдесетина години, областа околу Воскопоје и во 1984 година делумно е населена од многу мал број Власи. Британските трупи во текот на Втората светска војна наишле на Власи во оваа област. Тука пронашле и една жена која тврдела дека е стара 120 години.¹⁷ Инаку, зборувала само еден јазик - влашкиот. Во 1810 година кога Leake ја посетил Албанија, предметната област исто така била неселена со Власи и покрај пустошењата и разорувањата на Москополе. Се чини разумно да се претпостави дека истата положба егзистирала и во 1640 година, времето на втемелувањето на манастирската црква, како и во 1470 година - во времето на освојувањето на Албанија од страна на Турците. За жал, не располагаме со докази од тоа време. Археологијата може да понуди некои одговори, но во отсуство на докази можеме само да погодуваме зошто Власите во оваа област постигнале само привремен просперитет. Очигледно, откако бил втемелен, Москополе привлекол доселеници од другите делови на Балканот меѓутоа, неговите втемелувачи како и основачите на другите градови во оваа област најверојатно биле автохтони жители на областа. Ова и покрај фактот што, тоа можеле да бидат и некои бегалци пред Турците во Албанија, која што била сè уште неосвоена до смртта на Скендербег, но сепак, не сме наишле на некое сведоштво за било каква масовна миграција во тој правец.

Историјата на Мецовон незнатно се разликува од онаа на Москополе - само по тоа што градот Мецовон по прв пат се споменува во четиринаесеттиот век, а тоа е доказ дека во тој период во таа област живееле Власи. Како што Wace и Thompson со сета нагласуваат дека историјата на Власите во петнаесеттиот, шеснаесеттиот и седумнаесеттиот век претставува една голема празнина и освен понекоја легенда нема ништо што би ја потполнило таа празнина.¹⁸ Една од тие легенди е приказната за давањето особени привилегии на Мецовон како последица на љубезноста на еден од неговите жители, познат како Флокас, према Големиот везир на Султанот Мухамед IV во 1656 година. Годиinata кога ова се случувало се совпаѓа со почетокот на постојаното населување на Мецовон. Меѓутоа, постојат некои белези дека првобитно тие привилегии се однесувале на селата околу преминот Зигос. И навистина, од страна на Вакалопулос е докажано дека Мецовон првенствено ја имал наклоноста на Султанот Мурат II во

¹⁷ D.Smiley, *Albanian Assignment* (Лондон, 1984), стр. 39.

¹⁸ Wace и Thompson, стр. 182-9. G.Platares, *To Henos Semeiōmatari Metsobitê, 1871-1943* (Атина, 1972) донесува некои интересни поединости, ама одвај да ја прикрива битната празнина.

петнаесеттиот век поради помошта што и била пружена на армијата на Синан Паша. Вакалопулос докажува дека во шеснаесеттиот век селата на Пинд претставувале дел од Валде Султана, приватен посед на Царицата мајка, па затоа плаќале помалку даноци. Отстапките дадени на Флокас може да биле потврда на поранешните привилегии по кои што во еден период било посегнато. Востановувањето на Мецовон како постојана населба во седумнаесеттиот век може да било одговор на овие посегања по нивните, еднаш добиени, привилегии. Првобитното оставање на прилично голема слобода на движење на Власите помеѓу низините и планините, само по себе ќе овозможи овие да почнат да градат постојани населби во планините затоа што сметале дека нивните слободи во низините биле ограничени. Во осумнаесеттиот век Мецовон значајно нараснал во обем, а исто така напреднал во економска смисла. Се разбира тој никогаш не ја достигнал големината на Москополе за кој што се зборувало дека имал 60 илјади жители. Мецовон имал 379 куќи во 1735 година, а на почетокот на деветнаесеттиот век достигнал до 700 куќи. Али Паша им ги одзел привилегиите на Власите. Кон крајот на деветнаесеттиот век, како последица на грчко-турските војни Мецовон страшно настрадал. Тогаш е уништено покрај сè - и неговото занаетчиство.

Историјата на Самарина убаво е забележана од страна на Wace и Thompson.¹⁹ Усните преданија го поставуваат нејзиното втемелување уште во петнаесеттиот век, меѓутоа, Wace и Thompson се на мислење дека тоа е прерано - барем за еден век. Една карта на Балканот од порано, изработена во 1560 година, ја бележи Самарина под името Света Марија Преторија.²⁰ Името наведува на тоа дека, како и Мецовон, Самарина би можела да биде основана како стражарски положај со специјални права. Према Wace и Thompson, со основањето на селото се зафатиле четири фамилии. Овие фамилии биле познати како: Хание, Дадалари, Никута и Барбараму. Фамилијата Дадалари, материјално опаднала, но сепак во дваесеттиот век сè уште постоела. Првобитно Самарина била основана од три или четири мали селца. Во шеснаесеттиот век се доселиле уште три фамилии: Хуча, Цанара и Хоти или Карадашу, а фамилијата Хаџимати дошла во седумнаесеттиот век.

¹⁹ Wace i Thompson, str. 144-71. Vakalopoulos, 'Historikai Ereunai en Samarinêi tês Dutikês Makedonias' во *Grégoras ho Palamas* 21, (1937), стр. 316-43 малку надополнува.

²⁰ Vakalopoulos, *Historia tês Makedonias*, стр.102. Постојат низа поранешни мапи на Балканскиот полуостров, но истите се очајно неодредени и неточни при описот на внатрешноста на Балканот. Поранешните ја имаат точно воспоставено крајбрежната линија, но токму пред времето на Leake големината и местоположбата на Охридското, Преспанското и Костурското езеро биле значајно непознати.

Самарина не се споменува во писмените записи пред седумнаесеттиот век: тоа е период кога се градени тамошните цркви. Leake и Pouqueville го нашле селото во услови на процвет, и тоа добро го преживеало времето на Али Паша, со кој изгледа како да имале пријателски односи. Во деветнаесеттиот век, како што сведочат многу народни песни, Самарина била прочуена по отпорот против Турците и по комитлакот.

Освен што биле комити повеќето, ако не и сите жители, мажите на Самарина се занимавале со овчарство, додека пак жените биле ангажирани околу преработката на волната и сирењето. Малку е веројатно нивниот начин на живот, како што го опишале Wace и Thompson, да претрпел големи промени од оној во византиско доба. За разлика од Москополе и Мецовон, Самарина не била близу до трговски патишта. Од таа причина никогаш не се развила како трговски град. Миграцијата до и од низините, два пати во текот на годината, била добра припрема за патување, и, како и од други грчки и влашки села на јужниот Балкан, млади мажи од Самарина земале учество и им се придружувале на сè почестите патници за Унгарија, Романија и Германија што претставува дел од влашката историја во осумнаесеттиот и деветнаесеттиот век.

Историските извори од пред шеснаесеттиот век, за Каларити, Малакаси и Гопеш се потврдени од Wace и Thompson. Ги слушав селаните од Гардики и Маловиште како тврдат дека нивните населби се стари шестотини години, иако беше кажано дека обете села првобитно се наоѓале во пониските предели. Со едно истражување на турските записи за селата во близината на Битола во 1669 година дојдено е до откритието дека од влашките села на планината Пелистер само Гопеш не е споменато.²¹ Ова откритие претставува изненадување бидејќи повеќето од историчарите кои се занимавале со Власите претпоставувале дека Нижеполе, Магарево и Трново, исто како и Крушево, биле втемелени од бегалци од Албанија во времето на Али Паша. Можно е селата да биле населени во седумнаесеттиот век од луѓе кои не биле Власи но, поверојатно е дека, како во Невеска и селата на Олимп, каде што традиционално, на постојните населби се придружувале бегалци од Москополе, така и пелистерските села и Крушево се многу постари влашки населби отколку што вообичаено се претпоставува. Едно од селата во 1669 година е наречено Ефлахци: ова може да биде името за Гопеш, кое се разметнува со античко потекло, меѓутоа тоа сигурно наведува на влашко присуство на

²¹ B. Mc Gowan, *Economic Life in Ottoman Europe* (Кембриџ, 1981), стр.129-31.

планината Пелистер во седумнаесеттиот век. Како бегалци од Турчинот, во места на кои што е можно да имале посебни права, и трговската положба на патот за Дубровник и венецијанските поседи на источното јадранско крајбрежје, пелистерските села, слично на Москополе и Мецовон, се идеално сместени.

Во останатите влашки села не тврдат дека истите се основани пред крајот на седумнаесеттиот век; навистина постои скоро сомнителна мултипликација на села за кои што се вели дека се основани со спојување на три или четири селца во периодот околу 1700-та година непосредно пред изградбата на селската црква. Авдела, Периволи, Вовуса и Кранија спаѓаат во оваа категорија, иако Pouqueville вели дека Кранија била втемелена во 1507 година.²² Во останатите влашки села, како оние на планината Вермион или на границите помеѓу Југославија и Бугарија, не полагаат право на древнина; тие кажуваат, односно нивните историчари велат, дека овие села биле основани кон крајот на осумнаесеттиот или на почетокот на деветнаесеттиот век кога економските прилики на северниот Балкан, односно, неповолните прилики на јужниот дел од Балканот довеле до масовни преселби во правец кон север. Изгледа дека нема причина да се сомневаме во овие скромни тврдења, иако ние ги ставивме под сомнение сличните стории во случајот на населбите на планината Пелистер. Присуството на други Власи на планината Вермион или на границата ќе го доловат мотивот за населување и причината за континуитетот на влашкиот говор, наспроти другите влашки населби подалеку на север кои што многу брзо го изгубиле својот влашки говор.

Како што укажувале Wace и Thompson, процесот во кој што Власите го напуштиле номадскиот или полуномадскиот начин на живеење во корист на постојано домување бил скоро непрекинат²³ и истиот продолжува и до денешни дни. Така, денеска многу тешко можат да се најдат Власи кои сè уште живеат номадски живот. Со поделбата на влашките села во три категории можеби премногу шематски сме ги набројале чинителите кои што во отоманската историја ја измениле состојбата на Власите. Некои од најстарите влашки села биле втемелени, или веќе постоеле, во времето на отоманската наезда; посебните привилегии кои што биле дадени на Мецовон и Малакаси како и називот на Самарина на мапата од тој период наведуваат на

²² Wace и Thompson, стр. 173, 181, 195-9.

²³ Wace и Thompson, стр. 225, и Второ поглавје.

такво тврдење. Кон крајот на шеснаесеттиот век Отоманската империја ја запрела својата експанзија, а економското опаѓање и корупцијата земале се поголем замав. Ненаследните земјишни поседе, порано доделувани на воените господари, биле заменуваани со наследни чифлици користени од спаиите, земјопоседници,²⁴ а тоа било причина повеќето од Власите да побегнат од грабливото и лакомо изнудување и насилство кое што се вршело на чифлиците, во нови или стари населби на планините. Некои од овие населби имале посебни привилегии но, таквите права постојано биле ускратувани од властите, а потоа слободната трговија со Австрија воспоставена како последица на Карловачкиот мир од 1699 година како и Пасовичкиот мир од 1718 година станува нова мотивација за постојани населби на југот. Сепак, од овие населби настанала поголема миграција кон трговските центри на север. Конечно, со опаѓањето на моќта на отоманска власт, дивјачките напади од страна на Али Паша и добар дел поради ненадејните разбојништва во Албанија и северна Грција, настанале нови причини за распрснување на Власите кон север и исток. Сè на сè, пред времето на Али Паша Власите постигнале повеќе отколку што изгубиле со различните видови на преселби на популацијата. Меѓутоа, новите населби кон крајот на осумнаесеттиот и почетокот на деветнаесеттиот век, иако претставувале значајно вкоренување на Власите во места како Крушево, истовремено довеле до ослабнување на основното јадро на влашкиот говор. Повеќето од бегалците од Грамос, од селата на планината Вермион, од планината Пелистер или од југословенско - бугарската граница, се исклучок по тоа што го зачувале својот говор, додека другите, во помногубројните населби во северна Југославија и Унгарија, едноставно го изгубиле својот влашки говор.

Се разбира, Власите не биле единствената популација која во седумнаесеттиот и осумнаесеттиот век емигрирала кон север, или пак во осумнаесеттиот и деветнаесеттиот век кон исток како бегалци од Али Паша. Грците исто така емигрирале, основале грчки заедници, меѓутоа, изолирани од матицата која го зборувала грчкиот јазик, тие прилично брзо го изгубиле својот мајчин јазик. Власите имале мала предност пред Грците во случаите кога емигрирале во Романија, каде што и покрај славјанската азбука и грчката владеачка класа, званичниот јазик кој таму се зборувал бил сроден на влашкиот. Романија е земјата каде што влашките емигранти биле најуспешни и од таму било многу веројатно дека ќе се вратат многу често давајќи прилози за изградба на прекрасни цркви во нивните родни места.²⁵

²⁴ За тимарите и чифлиците, види Sugar, стр. 214-17.

Врските помеѓу Власите и Романците станале многу значајни кон крајот на деветнаесеттиот век меѓутоа, на почетокот на овој век има сведоштва дека Власите кои емигрирале од југ во Романија биле предводници на романското национално движење. Сагуна, еден од главните водачи на движењето за независност на Трансилванија и востановување независна романска црква кон средината на деветнаесеттиот век, бил потомок на влашки трговци по двете страни од својата фамилија.²⁶

Од друга страна пак, и Грците имале некои предности во однос на Власите. Тие особено доаѓале до израз во осумнаесеттиот и деветнаесеттиот век. Грчкиот јазик отсекогаш бил јазик на образованието, а грчките училишта во Јанина извршиле значително влијание во времето на Али Паша. Така, епските поеми во кои што се воспевале неговите подвизи, макар да составени од муслиман Албанец, Хаџи Секрет, биле пишувани исклучиво на грчки јазик. И Власите, исто така, доколку сакале да научат да читаат и пишуваат морале да пишуваат на грчки. Постојат многу малку писмени записи на влашки јазик освен прилично голем број сведоштва за вложените напори да се натераат Власите да го напуштат својот јазик и да зборуваат само грчки.²⁷ Главната личност во овие мисионерски настојувања бил Свети Козма кој живеел од 1714 до 1779 година. Се проповедало дека влашкиот јазик бил јазик на ѓаволот. Грчкиот како црковен јазик имал огромно влијание во сето тоа. Самиот чин што во 1757 година Султанот бил убедуван да ги укине сите други патријаршии освен Цариградската, било обид за преобразување на сета султанова балканска раја во Грци. И навистина, тоа најчесто било сваќањето на западна Европа за Балканот пред дигањето на националните движења во деветнаесеттиот век.²⁸

Околу 1800-та година на Балканот доминирале грчкиот јазик и култура. Дури и знаменосците на просветата и образованието во Бугарија и Романија биле образовани во грчки училишта, а учебниците биле преведувани од грчки на бугарски и романски. Двајца Власи се истакнувале во препораките на Власите да го напуштат својот сопствен јазик и да го присвојат грчкиот. Даниел од Москополе, во своето дело

²⁵ Vakalopoulos, *The Greek Nation 1453-1669*, стр. 244.

²⁶ P. Hitchens, *Orthodoxy and Nationality* (Харвард, 1977), стр. 8-14.

²⁷ Wace и Thompson, стр. 193-4. Lazaros, стр. 139-45.

²⁸ Wilkinson, стр. 14-20.

"Eisagogiki Didaskalia" пренесува зборови и реченици на грчки, албански, влашки и бугарски. Меѓутоа, писанијата на последните три јазика се пишуваат со грчки букви. Димитрос Дарварис од Клисура има издадено едноставна Грчка граматика за Славјани и Власи, при што само случајно напоменува дека самиот тој е Влак, а при пишувањето користел латинска азбука.²⁹

Овие активности од страна на Власи да ги наговараат своите сонародници да го напуштат својот влашки јазик е една од многуте спротивности кои што преовладуваат во влашката историја од времето на турската наезда до националното оствестување на почетокот на деветнаесеттиот век. Веќе видовме каква дволична улога одиграле Власите во отпорот против Турците во петнаесеттиот и шеснаесеттиот век. Тогаш и оттогаш Власите постојано биле во движење, втемелувајќи нови населби, но во исто време намалувајќи ја моќта на нивните стари средишта. И покрај тоа што се доселувале од некои посиромашни предели на Балканот во новите средини станувале едни од најбогатите трговци. Тие во отпорот против турските власти земале учество како *klephts* (одметници); и повеќе од тоа, Власите исто така биле жртва на разбојници кои неретко соработувале со Турците како, божемни, нивни чувари на редот и законот. Многу грчки песни сведочат за пренебрегнувањето на разликата помеѓу *armatole* и *klepht*.³⁰ Најбитно од сè, Власите почнале да се претопуваат во другите народи: со Грците на југ, со Романците на североисток како и со Србите, Австријците и Унгарците на северозапад.

²⁹ P. Mackridge, 'The Greek Intelligensia, 1780-1830: a Balcan perspective' во *Balkan Society во Age of Grek Independence*, ed. R.Glog (Лондон, 1981), стр. 69-70.

³⁰ Zakythinos, стр. 70-81, 211-12.

Глава десетта

ВЛАСИТЕ И ГОЛЕМИТЕ СИЛИ

Нараснувањето на национализмот на Балканот во текот на деветнаесеттиот век е сложена појава. Сеедно дали ќе го земеме случајот на Грција - прва нација која ја издејствува својата независност и нација со најочигледна изворност, сепак се сочелуваме со низа изненадувања. И покрај Бајроновата беседа за Милтиадес и Маратон, повеќето од многунационалната плејада луѓе кои се бореле за грчката независност малку знаеле, и уште помалку биле загрижени за потеклото на своите класични претци. Водечката улога во првата битка била одиграна од страна на Грците од Романија. После 1832 година дошло до прилично обемни преселби на населението од новоослободената Грција кон Турската империја. Трите водечки "грчки" градови во деветнаесеттиот век биле Букурешт, Смирна и Истанбул. Еден од првите и најдобар претседател на грчката влада бил Ване Колетис, Влак кој се облекувал како Турчин, а пред тоа бил дворски лекар кај Али Паша.¹

За разлика од многуте други народни востанија, движењето за влашка независност започнало прилично касно. Имаме чувство дека одвај да имало нешто неприродно во тоа, макар да скоро е невозможно да се каже дали развитокот на влашката национална партија бил изворно движење или пак само привидно, поттикнувано од романските политичари. Првото искрење на влашкото осознавање настанало северно од Дунав на почетокот на деветнаесеттиот век. Богатите трговци, по потекло од јужниот дел на Балканскиот полуостров - многу од нив од Москополе, веројатно биле образовани луѓе и зборуваале грчки. Меѓутоа, поради нивната приврзаност кон Романија, тие исто така биле претпазливи во своите барања за кои што Романците би им замериле.

Првиот Буквар на влашки јазик бил напишан и издаден во 1797 година, со грчки букви, од страна на свештеникот од Познањ, со потекло од Москополе. Неговото име било Константин Оуконтас, а

¹ Dakin, *The Unification of Greece, 1770-1923* (Лондон, 1972), стр.80. Види го исто така есејот на W.St.Clair во T.Winnifrith и Murray, *Greece Old and New* (Лондон, 1983).

трудот му бил публикуван во Виена. Познато е дека постои уште само еден примерок од овој Буквар и истиот може да се најде во Букурешт. Во 1808 година Ц.Г.Роза во Букурешт вршел истражување за Власите од обете страни на Дунав. Во 1813 година М.Г. Бојадичи ја издал влашката Граматика и тоа дваесет и две години пред првата бугарска граматика. Дијалозите кои опфаќаат голем дел од книгата се дадени како да се одигруваат помеѓу дошлагот Полјак и Влаот кој имал статус на постојан жител на Виена, како божем влашкиот јазик да станал еден вид *lingua franca* во Централна Европа. Романците, кои сè уште се служеле со кирилично писмо, грчкото благородништво, како и фактот дека некои од нивниот род биле под управа на Австрија, некои под Русија, некои под Турција, почнале да се интересираат за "своите" влашки роднини.²

Азбуката мора да предизвикала проблем. И покрај тоа што латинската азбука била добро прифатена во Трансилванија, каде што во 1811 година царот Francis II дал дозвола на Романците латинците да се учи во училиштата, во кнежевствата под турска доминација Молдавија и Влашко на почетокот преовладувала кирилицата. Оваа ситуација трае сè до 1863 година кога латинците беше станала задолжителна.³ И оние малку записи на влашки, главно од осумнаесеттиот век,⁴ се напишани со грчко писмо, како што биле напишани и првите влашки граматики. Дури за оној кој го знае и влашкиот и грчкиот јазик изгледаат необично нивните двојни самогласки и двојни согласки, а дури уште почудно им изгледало на оние кои користеле латинско или кирилично писмо. Сепак, раните Романски автори и револуционери како G. Montan и E. Mingu се заинтересирале за јужните Власи, како што тоа го сториле и водачите на востанието од 1848 година како N.Balesku и I.Jonesku de la Brad. D.Bolinteanu бил првиот кој категорички нагласил дека Власите не биле Грци туку Романци.⁵

Во Романија двете полуавтономни кнежевства Влашко и Молдавија не биле обединети до 1861 година, а со целосна

² Peyfuss, *Die Aromunische Frage*, стр. 24-7. За информацијата која што се однесува на Bojadischi чиј Влашки дијалози се пишувани на латиница, јас сум благодарен на Dr. P.Mackridge.

³ C.Giurescu, *Transylvania in the History of Romania* (Екстер, 1969), стр. 110-13.

⁴ Peyfuss, 'Rom oder Byzans?', во *Österreichische Osthefte* 12 (1970), стр. 338-51.

⁵ Peyfuss, *Die Aromunische Frage*, стр. 32-8

независност од Турција се здобиле дури во 1878 година. Па и тогаш сè уште имало Романци, во Бесарабија, во јужна Добруџа и пред сè во Трансилванија, кои живееле во други држави. Можно е да се согледа романската агитација во полза на Власите како одраз на нивните чувства кон овие малцинства кои живееле близу до матичната држава. Малку е веројатно дека романската пропаганда би добила такви размери доколку не биле вложените напори од страна на еден човек - Апостол Маргарит.

Маргарит е роден 1832 година, во годината кога е здобиена грчката независност, во Авдела, а својата кариера ја започнал како учител во грчкото училиште во Клисура. Овие две села и денеска сè уште се одликуваат со некаков остаток од независноста за која се залагал Маргарит. Тој започнал со обидот да ги учи своите ученици на нивниот мајчин јазик - влашкиот. Тоа предизвикало гнев кај Патријаршијата во Константинопол, а Маргарит заминал за Букурешт да му се придружи на Македороманскиот одбор основан во 1860 година. Овој одбор веќе отпочнал да доведува Власи во Романија со цел за нивно образование. Од таквата активност произлегува отворањето на првото романско училиште во Трново близу Битола во 1864 година. Маргарит основал училишта во Авдела во 1867 и во Гревена во 1869 година.

И во следните четириесет години продолжиле да се отвораат романски училишта на тлото на Македонија. И покрај тоа што бројот на посетителите на овие училишта не бил ни приближно така голем како бројот на учениците Власи кои учеле во грчките училишта, романските власти можеле да бараат потврда за надомест на големи суми пари што тие ги вложиле во образованието на Власите, бидејќи во последната четвртина од деветнаесеттиот век се зголемил бројот на училиштата како и бројот на учениците.⁶ Инаку, романската заштита на Власите главно се сведувала на образованието. Апостол Маргарит, кој починал во 1903 година, се додворувал на австриските и француските власти со цел да ја оствари идејата за основање Влашка црква, блиска на Католичката црква. Меѓутоа, таквата идеја никогаш немала некој поголем изглед за успех. Во

⁶ Peyfuss, *Die Aromunische Frage*, стр. 42-7, за почетокот на романските училишта и стр. 107 за бројките непосредно пред Втората светска војна. Грчките историчари како Вакалопулос прилично презриво гледаат на романските училишта, кои што понекогаш не го преживуваа грчкиот напад, или пак биле само летни училишта, а сигурно дека биле премногу инфериорни по број во однос на грчките училишта.

поодминатите години на Маргарит настанале идејни па дури и јазични несогласија помеѓу него и Романците.

Сепак изгледа дека Власите ја извојувале својата голема победа со тоа што во годината 1905 биле признати од страна на турските власти како посебен *milet* (народ). Со овој акт се здобиле со право да отвораат училишта како и да имаат свои претставници во управните органи на административните единици. Во август 1910 година Младотурците свикале Конгрес на Власите на кој што е поставено барањето за духовни права.⁷ (во смисла на своја Црква и богослужба на влашки јазик. б.прев.) Меѓутоа, замислата за автономна Влашка црква или црква која би била припоена на Романската црква не постигнала некој особен успех. Посебната Бугарска црква имала проблеми за своето основање и тоа во областите каде што било очигледно дека населението го зборува бугарскиот јазик - и тоа особено онаму каде што грчкиот свештеник или владика бил веќе присутен. Романската црква била многу помалку моќна; таа го започнала своето постоење со литургии напишани со славјанско писмо, а исто така морала да се бори и против Протестантизмот и Католицизмот како и против Исламот.⁸ Произлегува дека Маргарит делувал одвоено, и покрај тоа што првата црковната богослужба на влашки јазик се одржала во Трново; општо земено, во секое движење за влашка духовна независност недостасувале снага и желба.

Власите претставувале многу мал дел од големиот балкански проблем. Сè до втората половина од деветнаесеттиот век во Македонија немало некои национални чувства кои што би ги загорчувале меѓусебните односи на населението, а најголемите непријателства претставувале соперништвото помеѓу бугарската Егзархија втемелена во 1870 година, од една страна и, грчката Патријаршија од друга. Во таа битка на Власите им била наметната тешка улога. Во почетните битки со Егзархистите, наидуваме на Патријаршисти кои соработувале со Турците, а исто така наидуваме и на Власи кои колаборирале со сите три страни. Така, во 1905 година во близината на Корча дознаваме за Власи кои соработувале со Критјани и Албанци, а во истата година наидуваме

⁷ Dankin, *The Greek Struggle in Macedonia*, стр. 236, 405.

⁸ Види Hitchens и R.Seton-Watson, *History of Romanians* (Кембриџ, 1934) за раните битки на романското православие. Види исто така Seton-Watson, стр.384, за прилично циничната употреба од страна на романските политичари за влашките захтеви за влашки владика.

на извори дека Власите во близината на Флорина (*Лерин, б.прев.*) соработувале со Егзархистите. Во 1908 година во близината на Верија наидуваме на Турци во сојуз со романизирани Власи кои биле против грчкиот водач Ставропулос. Овие настани навистина се одиграле, но биле издвоени примери во крајно замрсениот конфликт.⁹

Обидите на големите сили одново да ја прецртаат картата на Балканскиот полуостров довеле до создавање на вештачки граници кои што направиле пустош во трговијата на Власите. По востанието во Тесалија од 1878 година грчката граница претрпела промени, била поместена кон север, па како последица на тоа многу Власи основале свои зимски станишта во Грција, а летната испаша ја наоѓале на територијата на Турција.¹⁰ Во 1897 година Грција провоцирала, подоцна произлегло, безуспешна војна со Турција па морала да се соочи со понижувачки пораз. Војната, а по неа и корекцијата на меѓусебната граница се случувале на територијата населена со Власи.¹¹ Особено Мецовон бил тешко погоден од овие промени. Во границите на Бугарија и Србија, воспоставени со Берлинскиот мир од 1878 година, не влегле многу Власи, макар да доколку била воспоставена голема Бугарија, предвидена со Санстефанскиот договор, би зафаќала територија на која живееле северните Власи. Во тој случај тие би поминале под бугарско владеење.

На крајот, се случило повеќето Власи со исклучок на Власите од Тесалија, да останат под турска управа сè до Балканските војни. Можеби случајно но, пописот од 1928 година не бележи Власи во Тесалија. Сепак, изгледа дека, и тоа е дел од целокупната реалност - националните претензии на Грција и останатите балкански држави да бидат препрека за опстанокот на Власите.

Нашите историски извори за периодот помеѓу 1832 година и Балканските војни од 1912 година не се веродостојни. Херојските

⁹ Dakin е најдобриот извор за овој период, и покрај неговата наклоност да ги фаворизира патријаршистите.

¹⁰ Wace i Thompson, стр. 107, бележејќи ги напорите на Власите да ги убедат одредувачите на границите да не ги поделат на таков начин.

¹¹ Wace и Thompson, стр. 168-70.

борци за слобода, штом се промени наклонетоста на авторот кон една или друга страна, стануваат предавници и разбојници. Пост-Гладстонскиот либерализам и недовербата према турските извори, во глобала, го прикажуваат Турчинот како цел на омаловажување за неговата немилосрдност и беззаконие, но бездруго имало грешки на сите страни. Повеста за востанието во Крушево претставува интересен пример како може да биде испревртена историјата. Имено, Бугарите тоа востание го сметаат за најбитен настан во својата борба за независност. Тоа истото, го чувствуваат и југословенските Македонци кои изградија историски споменик со прилично чуден изглед, со што покажуваат дека тие во востанието го гледаат исклучиво својот удел во ослободувањето од Турците. Меѓутоа, Крушево било населено главно со Власи кои зборувале грчки, па следствено грчките историчари проповедаат сосема друга повест. Извесно е дека куќите на богатите трговци Власи настрадале во одмаздата на Турците поради бунтот. Меѓутоа, тешко е да се согледа дали истото се случило поради тоа што Власите биле знаменосци, предводници на ослободувањето или пак, нивното богатство ги привлечло турските пљачкаши.¹²

Еден независен и веродостоен извор за историјата на Власите во периодот токму пред Балканските војни е книгата на Wace и Thompson кои ги опишуваат своите патувања низ поедини влашки села. Читајки ја оваа книга стекнуваме впечаток за села кои што биле склони да се поделат помеѓу Грчката и Националистичката партија. Оние кои се определувале за Грчката партија биле во мнозинство. Притоа треба да се забележи дека Wace и Thompson ги обавиле своите истражувања главно на југот од територијата населена со Власи. Не изгледа дека имало премногу непријателства помеѓу двете партии. Но сепак, двајцата Англичани забележале необични примери во кои барањата на партиите не биле добредојдени, или пак во кои биле чинети обиди да се скрие вистината за тие барања.¹³ Меѓутоа, овие двајца патеписци ги опишувале резултатите од посетата што ја оствариле токму пред почетокот на Балканските војни.

Споменатите војни ја поделија влашката територија главно помеѓу Србија и Грција. Во времето на склучувањето на Букурештанскиот мир во 1913 година, вербално, било обрнато

¹² Dankin, стр. 92-106; N.Ballas, *Historia tou Krousobou* (Солун, 1962).

¹³ Wace и Thompson, стр. 200-2.

внимание за односот према малцинствата. Меѓутоа, и српската и грчката влада биле особено националистички настроени, и покрај, или подобро речено поради, големиот број на други националности кои што ветриштата на војната ги насобрале во границите на нивните држави. Во секој случај, промените во правец на поголемо внимание према малцинските народи не било пренагласено. Првата светска војна пак, донесе додатни компликации. Солунскиот фронт се одиграл долж линијата која се совпаѓала со трасата на Виа Игнација и линијата на Јиричек што поминуваат близу до северните влашки населби. Во приказите на Солунскиот фронт особено се истакнуваат битките кај Дојранското езеро, Меглен, Пелистер и Јужна Албанија.¹⁴

Освен во Албанија јас не бев во можност да најдам на било какво споменување на Власите во овие битки. Па дури и тука, тие се појавуваат повеќе во политички отколку воен контекст. По целосниот пораз на Србија во Ноември 1915 година Австријците ја завзеле Северна Албанија, а Италијаните - Јужна Албанија. Грција, сè уште поделена помеѓу прогерманските ројалисти и просојузничките венизелисти, била неутрална, а тоа им обезбедило изговор на Италијаните за, прво да го заземат Северен Епир кој што по Балканските војни го држеле Грците, а потоа да испратат трупи далеку на југ - до Јанина. Во источна Албанија, околу Корча, биле распоредени француски трупи под чија заштита била создадена кусотрајната република Корча, која што не побудила некој особен поширок интерес - освен кај истражувачите на Власите и филателистите. Првиот претседател бил Албанецот по име Темистокле за кој се испоставило дека бил австриски шпиун. Во Јуни 1917 година италијанската влада ги замолила Романците да испратат во Македонија луѓе со влашко потекло со цел да поведат антигрчка пропаганда меѓутоа, Романците го одбиле таквото барање.¹⁵

Италијаните, преземајќи повеќе империјалистички воени походи во источниот Медитеран, биле главните лобисти на влашката кауза на Версајската мировна конференција. Меѓутоа, нивната поддршка не била искрена. Романија, која била притисната од повеќе домашни проблеми и загрижена да биде во добри односи

¹⁴ C.Falls и A.Becke, *The History of War: Military Operations, Macedonia* (Лондон, 1935) содржи прекрасни мапи меѓутоа, Власите не се споменуваат.

¹⁵ N.Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference, 1919* (Солун, 1978).

со сите, не притискала на влашката кауза многу енергично. На Версајската конференција присуствувала и влашка делегација но, не постигнала никаков успех. Во една проиталијански инспирирана статија во романскиот весник *Vestea* од Јануари 1919 година било напишано дека Власите, со десетилјадна војска и четворочлен совет, во Самарина прогласиле своја независност. Меѓутоа, оваа статија нема многу врска со стварноста.¹⁶ Власите, само делумно, биле вклучени во размените на населението помеѓу Турците и Грците како и помеѓу Грците и Бугарите, а имало и преселби на Власите во Романија.

Александар Палис претставува најдобриот историски извор за преселбите на Балканот пред, за време и после Првата светска војна. Тој лично бил присутен и бил сведок на поедини настани што ги предизвикале споменатите преселби. Палис раскажува за седумнаесет поединечни преселби на населението во овие тешки времиња. Меѓутоа, не споменува Власи ниту во својата статија за преселбите ниту пак во својата книга во врска со званичните спогодби за размена на населението помеѓу Грција и Турција, и Грција и Бугарија.¹⁷ Тоа не го чини ниту последниот стручњак за овој предмет, Д.Пенцопулос, кој без некоја доза на претпазливост ги прикажува преселбите, иако трагични во таа доба, како подолгорочен придонес за стабилност долж северната грчка граница со, последично, релативно хомогено население.¹⁸

Во првото и второто поглавје прикажавме како Власите успеале да ги преживеат насилните промени што ги донеле Балканските војни. Сум слушал и за други преселби кои што не се забележани од Палис и Пенцопулос. Кога линијата на фронтот поминувала низ нивното село жителите на Нижеполе се повлекле во Грција меѓутоа, во 1923 година се вратиле назад. Многу жители на Магарево го напуштиле селото и, чудно ама, заминале за Бугарија. Во близината на Преспанското езеро, на испразнетиот простор по заминувањето на Турците, биле населувани Власи од Албанија кои пред тоа немале постојано живеалиште. Прилагодливата природа на Власите не може да се спореди со онаа на една друга нација погодена од војна: Ерменците. Тоа

¹⁶ N.Petsalis-Diomidis, стр. 83-4; S.Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference* (Њујорк, 1962).

¹⁷ A.Palis, 'Recital migrations in the Balcans', во *Geographical Journal* 66 (1923), стр. 315-30.

¹⁸ D.Pentzopoulos, *The Balcan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece* (Парис, 1962).

делумно може да се објасни со фактот што Власите биле навикнати да талкаат, а од друга страна умеат страствено да се приврзат за местата каде што се доселиле, просто како што пред тоа биле вљубени во местата од каде што дошле.

Влашкиот јазик и култура добиле извесно охрабрување во годините помеѓу војните. Протестите поради лошиот однос према нив биле ограничени на научниците како што е Капидан. Ги видовме необичните преживувања на реформите на Апостол Маргарит, како романското училиште во Ано Граматикон, кое што истрајало до 1945 година но, ова било исклучителна појава. Податоците од пописите покажуваат дека бројот на Власите се намалува или пак тоа е резултат на определбата на југословенската и грчката влада бројот на припадниците на малцинствата да се "задржат" на ниско ниво. Обата процеси се одвивале истовремено, и покрај тоа што и сегашните посети на влашките села каде што повеќе од половината зборуваат влашки, наведуваат на тоа дека Влаот тврдоглаво пропуштил да стекне повеќе придобивки помеѓу војните.

За време на Втората светска војна и Граѓанската војна што ѝ следеше, влашката територија повторно била поприште на битките. Истата била користена повеќе од страна на партизаните отколку од владините сили. Во војната помеѓу Италија и Грција од 1940 година Италијаните стигнале дури до Вовуса за потоа да бидат отфрлени назад во Албанија. На тој начин некои албански Власи многу брзо повторно потпаднале под Грција. По инвазијата на Германците и со тоа окупацијата на делови од Грција од страна на Бугарија, национализмот доаѓа до израз. Кај Македонците пак, национализмот, како предуслов за стварање на независна држава Македонија, никогаш не бил особено изразен, ниту пак постојан. Уште помалку впечаток оставиле скоро смешните напори на Италијаните да ги разбудат чувствата кај нивните пријатели, латинофоните, за поддршка на каузата на Оската (*фашистичката алијанса во Втората светска војна, б.прев.*). Во најмала рака тие немале јасна претстава кои биле Власите. Тврдењето на познатиот англиски историчар за тој период дека Власите, како Славјани од романско потекло, биле природни непријатели на Грците, одвај го поттикнува проучувањето на овој период.¹⁹

¹⁹ E. O'balance, *The Greek Civil War* (Лондон, 1966), стр. 60. Averoff and Saraphis даваат многу различни сведоштва. Погolem дел од историјата на светската војна во Грција и Граѓанската војна сеуште треба да се пишува.

Војните биле трагедија за повеќето балкански планински села. Истите биле среќни доколку биле опожарени само еднаш. Влашкото гостопримство, слично на грчкото и славјанското, е прекрасно нешто; но, дури и денеска човек се вознемирува доколку треба да посети некое непознато село. Истото можеби било изгорено од Германците или комунистите за време на Граѓанската војна, па како претставник на народ кој се борел против Германците и комунистите човек чувствува дека можеби ќе биде прифатен. Меѓутоа, можеби Германците го изгореле селото како засолниште на британски војници, а исто така било возможно селото да било на страна на борците против фашизмот (партизаните). Умешноста и влашката комуникативност обично го отстрануваат секое сурово предубедување.

Во поново време гостопримливоста, дури и прекумерна, можеби е сепак помалку издашна отколку порано. Пред војната Власите биле сопственици на огромни стада; сега тоа е минато, веројатно истрошени поради гладот и оскудицата што војната ги носи со себе. Можеби Власите, во таа немаштина, и не поминале така лошо. Нивното воздржување да се заземат за националните или идеолошките определби може да се протолкува како знак за нивно одбегнување од таквите обврски меѓутоа, сепак веројатно нивниот опстанок е последица на таквиот однос. Некои Власи ги изгубиле своите домови во Втората светска војна или во Граѓанската војна во Грција, па дури и во обете, меѓутоа тие веројатно биле подобро припремени, психолошки и материјално, да се вратат во своите села штом поминат воените виори. Жителите на Мегала Ливадја кои во 1960 година се вратиле од Солун како и жителите на Архангелос кои во 1982 година се вратиле од Ташкент во своето родно место се доказ за влашката приврзаност кон своите домови и нивната готовност да ги посетат и да им се вратат.

Податоците од пописите (во Грција, б.прев.) од 1929, 1940, 1951 и 1961 година претставуваат занимлива лектира.²⁰ Во епархијата Мецовон четирите влашки населби: Анилион, Мецовон, Вутоноси и Милеа всушност се зголемуваат. Единствено пописните податоци од 1951 година бележат незнатно намалување на

²⁰ Јас ги изведов овие бројки споредувајќи ја *Sustaseôs kai Exelixeôs tôn Dêmôn kai Koinotêtôn Nomou Ioanninôn* (Атина, 1962), каде што се дадени бројките за населението на Јанина од 1920 до 1951 година во *Kataloges Dêmôn Koinotêtôn Hellados* што ги дава податоците за цела Грција во 1961 година. Поради војната 1940 била невообичаена година, а дадените бројки за влашките села во 1961 година не значат дека сите луѓе во овие села зборувале влашки.

дотичното население. Јас бев уверуван дека во 1980 година населението на Мецовон и Анилион е зголемено дури и повеќе отколку што тоа го покажуваат пописните податоци, така што Анилион имал 1.080 жители од кои пак, само 10-тина не зборувале влашки. Мецовон имал 3.800 жители од кои само 500 жители не зборувале влашки. Во поодалечените села од епархијата Коница во 1940 година дошло до неочекуван пораст на населението меѓутоа, во 1961 година нивниот број пак доаѓа на приближно исто ниво како оној од 1920 година. Во селата Загори, Каларити и Сираку дошло до нагло опаѓање на бројот на жителите. Каларити и Сираку во 1920 година имале 926 жители, во 1940 година 2.373, а во 1961 година 375 жители.

На основа прикажаните податоци може да се изготви јасна и успешна социолошка студија за Власите. Ако мораме да извлечеме некој општ заклучок за Власите, би рекле: тие секогаш се во движење и настојуваат да се селат таму каде што има и други Власи. Овој заклучок можеби е единственото објаснување за вештината на Власите да го сочуваат својот јазик додека истовремено сите останати етноси околу нив го замениле или изгубиле својот изворен говор. Од тука и можеме да сфатиме како Власите успеале да го задржат својот идентитет недопрен во многу тешките шеесетина години по Првата светска војна. Истото објаснување важи и за многу преселби во турскиот период. Во отсуство на докази кои би го тврделе спротивното, нам ни беше сугерирано дека преселбите исто така биле присутни и во византискиот период.

Постои уште едно објаснување за опстанокот на Власите. Живееме во доба кога се проповеда универзално братство но сепак преовладува громогласниот национализам. Велшаните палат куќи, Баските поставуваат бомби. Спротивно од таквото однесување ги имаме симпатиите и готовноста на хуманите либерали кои настојуваат да ги поддржат малцинствата кои се загрозувани од изумирање или угнетување. Кај Власите не постои некое движење кое би предизвикало интерес или наклонетост кон нив, а јас ретко сум сретнал Власите да се вброени во светските малцински групи.²¹ Можеби спремноста на Власите да се стопат со другите националности и неволноста да обрнат внимание на

²¹ Власите се споменати од страна на P. de Azcarate, *League of Nations and National Minorities* (Вашингтон, 1945), но не и од страна на O. Janowsky, *Nationalities and National Minorities* (Њујорк, 1945). Скоро имаше некои агитации од страна на Власи или Романци кои живеат во странство.

својата положба во општествата каде што живеат не е знак за слабост туку напротив - способност. Во текот на Средниот век тешко било да се одвојат Власите од Бугарите, а во поново време многу често се побркуваат со Грците меѓутоа, тие успеале да го сочуваат својот јазик и извесна свест дека се нешто посебно. Од друга страна пак, посилните и поагресивни народи како: Аварите во Средниот век и во поново време Ерменците ја немале таа среќа.

Последните страни од оваа книга ги пишувам во 1985 година, како што ги напишав и првите во 1975 година, седејќи во една мала кафеана во влашкото село Анилион. Ова место искусило многу промени во последниве десет години. (*Оригиналот на овој превод, втората едисија на "The Vlachs" е издаден во 1995 година. б.прев.*) Патот за Мецовон сè уште е врлетен и стрм но, сега има добар и рамен горен слој, па дури секојдневно има и автобуска врска. Автомобилите носат материјали за нови куќи кои што растат многу брзо. Колите исто така превезуваат туристи од Атина како и од странство. Жените сè уште работат и оплакуваат, ткаејќи ги своите платна - како Пенелопа. Патникот кој прилега на Одисеј поздравува со прекрасна мешавина на љубопитство и учтивост, па така човек го догледува и слуша старецот кој потсетува на Нестор прикажувајќи стории за битките од пред многу години, а младиот човек се разметнува и зборува срдито - како Ахил. Така, впечатокот за непроменетото доба останува како што сè уште опстојува во осаменото грчко село, со таа разлика што јазикот што се зборува во Анилион не е јазикот на Хомер и Демостен туку јазикот на Виргилиј и Цицеро.²² И, сепак, овој јазик и целата историја која останала зад него, сега се загрозила повеќе отколку од суровите војни или од непријателските наводни мировници. Материјалниот прогрес и унапредувањето на патните врски придонеле младиот човек сега со збунетост да помине од влашки на грчки, па дури и на англиски или германски, со цел да остави што подобар впечаток кај туристите. Оние Власи кои се женат со гркинки, и нивните деца, дома зборуваат грчки. Во Анилион постои прогресивно друштво кое верува во привлекувањето на поголем број туристи. Во Мецовон сега има диско над кое виси блескав натпис со најлош вкус од Дивиот запад. Старите луѓе, горди на својата национална припадност, се облечени во своите народни

²² Јас бесрамно ја позајмив оваа велелепна уводната статија што ја напишав за Власите во *Greece Old and New*. Се надевам дека ќе напишам пообеман труд за Власите во современото со помош на Европската научна фондација, а исто така се надевам дека ова е доволно оправдување за повеќе прегледниот третман на Власите во ова поглавје.

носи и со цел да ги привлечат туристите со фотокамери в раце. Не би требало да жалеме за овие прикази од крајот на влашката историја, но мораме да ги бележиме, како што и јас се обидов да ја забележам целата Историја на Власите, *sine ira et studio*. (без омраза и пристрастност, б.прев.).

Продолжува на следната страна: Литература

Л И Т Е Р А Т У Р А

А.Оригинални извори

- Agathias**, *Historium Libri Quinque*, изд. R.Keydell (Берлин, 1967)
Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, изд. С.Clark (Берлин, 1963)
Anna Comnena, *Alexias*, изд. A.Reiffersheid (Лажпциг, 1884)
Annales Baresnes во *Monumenta Germaniae Historica*, том 5, изд. G.Pertz (Хановер, 1826)
Ansbert во *Monumenta Germaniae Historica*, том 5, изд. A.Chroust (Берлин, 1928)
Arrian, *Anabasis*, изд. С.Albicht (Лажпциг, 1895)
Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, изд. R.Gruendel, (Лажпциг, 1966)
Auxentius Durostorensius, *Epistola de Fide, Vita et Obito Wulfilae*, изд. F.Kauffman (Страсбург, 1899)
Attaliates, *Historia*, изд. I.Bekker (Бон, 1853)
Benjamin of Tudela, *The Itinerary*, изд. и прев. М.Adler (Оксфорд, 1907)
Chalkocondylas, *Historiae*, изд. I. Bekker (Бон, 1835)
Choniates, *Historia*, изд. I.Bekker (Бон, 1835)
Cicero, *Orationes*, изд. A.Clark & W.Peterson (Оксфорд, 1907)
Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, изд. Gy. Moravcsik & R.Jenkins (Будимпешта, 1949)
Dio Cassius, *Histories*, изд. и прев. Е.Cary (Лондон, 1914-27)
Diodorus Siculus, *Histories*, изд. и прев. С.Oldfather (Лондон, 1933-46)
Epirotica или *Chronicle of Ioanniina*, изд. I.Bekker (Бон, 1849)
Eustathius, *Opuscula*, изд. G.Tafel (Франкфурт, 1832)
Historia Peregrinorum во *Monumenta Germanica Historiae*, нови серии, том.5, изд. A.Chroust (Берлин, 1928)
Johanes Lydus, *On Powers*, изд. A.Bandy (Филаделфија, 1983)
Jordanes, *Romana et Getica*, изд. Т.Mommsen (Берлин, 1882)
Justin, *Epitomae Historiarum Phillipicorum Pompeii Trogi*, изд. О.Seel, (Штутгарт, 1972)
Kantakouzenos, *Historiae*, изд. L.Schopen (Бон, 1828-32)
Kekaumenos, *Strategicon et Incerti Scriptoris de Officiis Regiis Libellus*, изд. B.Wassilevski & V.Jernsted (Ленинград, 1896)
Kinnamos, *Historia*, изд. A.Meineke (Бон, 1836)
Malchus во *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, том 1, изд. G.Niebuhr (Бон, 1829)
Maurice, *Strategicon*, изд. Н.Mihaescu (Букурешт, 1970)
Menander Protector во *Histirici Graeci Minores*, том 2, изд. L.Dindorf (Лажпциг, 1870)
Pachymeres, *De Michaelis et Andronico Palaeologis*, изд. I.Bekker (Бон, 1835)
Plutarch, *Lives*, изд. и прев. В.Perrin (Лондон, 1914-26)
Presbyter Diocleatis, *Rignum Slavorum* во *Scriptores Rerum Hungaricum Veteres ac Genuini*, изд. J.Schwandner (Виена, 1748)
Priscus во *Histirici Graeci Minores*, изд. L.Dindorf (Лажпциг, 1870)
Procopius, *Opera Omnia*, изд. G.Wirth (Лажпциг, 1962-4)
Sancti Demetrii Martiris Miracula во *Patrologia Graeca*, том 116, изд. J.Migne (Парис, 1891)
Skilytzes во *Kedronos*, *Synopsis Historiarum*, изд. I.Bekker (Бон, 1838-9)
Strabo, *Geography*, изд. и прев. Н.Jones (Лондон, 1916)
Sylloge Inscriptionum Graecarum, изд. W.Dittenberg (Лажпциг, 1915-24)
Themistius, *Opera*, изд. L.Dindorf (Лажпциг, 1915-24)
Theophanaes, *Chronographia*, изд. С.de Boor (Лажпциг, 1883)
Varro, *De Re Rustica*, изд. Н.Keil, (Лажпциг, 1889)

Zonaras, *Epitome Historiarum*, изд. M.Pinder & B.Buttner Wöbst (Бон, 1841-97)
Zosimus, *Historia Nova*, изд. L.Mendelssohn (Лайпциг, 1887)

Б. Современи трудови

- Admiralty**, *The, A Handbook of Greece* (Лондон, 1944-5)
Adontz, N., *Études Armeno-Byzantines* (Лисабон, 1965)
Aleksova, B. и **Mango**, C., 'Bargala: a preliminary report', во *Dumbarton Oaks Papers* 25 (1971), стр. 266-81
Amburster, A., *La Romanité des Roumains. Histoire d'une Idée* (Букурешт, 1977)
Angelopoulos, A., 'Population distribution of Greece today according to language, national consciousness and religion', во *Balkan Studies* 20 (1979), стр. 123-32.
Заб., *Istoria na Makedonskiot Narod* (Скопје, 1969)
Заб., *Stoicheia Sustaseôs kai Exelixeôs tôn Dêmôn kai Koinotê tôn Nomou Ioanninôn* (Атина, 1962)
Заб., *Katalogos Dêmôn Koinotêtôn Hellados* (Атина, 1969)
Заб., *Enciklopedija Jugoslavije* (Загреб, 1971)
Заб., *Tabula Imperii Romani 34 – Naissus – Dyrrachion – Scupi – Serdica – Thessalonike* (Љубљана, 1974)
АНТОНИЈЕВИЌ, Д., 'Tradition and innovation at Tzintsars in Ovche Polje in the Socialist Republic of Macedonia', во *Balcanica* 5 (1974), стр. 319-30
АНТОНИЈЕВИЌ, Д., 'Les rites magiques relatifs á la transhumance chez les shop', во *Balcanica* 2 (1971), стр. 357-72
Asdracha, C., 'La région de Rhodopes au XIII et XIVe siècles', во *Texte und Forschungen zur Byzantisch-neugriechischen Philologie* 49 (1976)
Averoff, E., *Hê Politikê Pleura tou Koutsoblachikou Zêtêmatos* (Атина, 1948)
Azcarate, P. de, *League of Nations and National Minorities* (Вашингтон, 1945)
Bibinger, F., *Mehmed The Conqueror* (Принстон, 1978)
Ballas, N., *Historia tou Krousobou* (Солун, 1962)
Banescu, N., 'Deux études Byzantines', во *Études Byzantines* 6 (1948) стр. 191-8
Beldiceanu, N., *Le Monde Ottoman des Balkans 1402-1566* (Лондон, 1976)
Beldiceanu, N. и **P.Nasturel**, 'La Thessalie entre 1454/55 et 1556', во *Bizantion* 53 (1983), стр. 104-56
Beshevliev, V., *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokop's Werk 'DeAedificiis'* (Амстердам, 1970)
Beza, M., 'English travellers on the Vlachs', во *Notes & Queries*, 12th series 4 (1919), стр. 1-5
Bratter, C., *Die Koutzovlachische Frage* (Хамбург, 1907)
Browning, R., *Byzantium and Bulgaria* (Лондон, 1975)
Brunt, P., *Italian Monpower, 225 B.C. – A.D. 14* (Оксфорд, 1971)
Cabanes, P., *L'Épire de la Mort de Pyrrhos à la Conquête Romaine* (Парис, 1976)
Cambridge Ancient History, том 12, изд. S.Cook, F.Adcock, M.Charlesworth и N.Baynes (Кембриџ, 1939)
Cameron, A., *Continuity and Change in Sixth Century Byzantium* (Лондон, 1981)
Campbell, J., *Honour, Family and Patronage* (Оксфорд, 1964)
Capidan, T., *Meglenoromanii* (Букурешт, 1925)
Capidan, T., *Les Macédo-Roumains* (Букурешт, 1937)
Cazacu, B., 'Problema clasificarii idiomurilor', во *Linguistica* 10 (1951), стр. 17-18
Charanis, P., 'On the question of the Hellenization of Sicily and Southern Italy during the Middle Ages', во *American Historical Review* 52 (1946), стр. 74-86
Charanis, P., 'Nicephorus I, the saviour of Greece from the Slavs 810 A.D.)', во *Byzantina – Metabyzantina* 1 (1946), стр. 75-92
Charanis, P., 'On the capture of Corinth by the Onogurs and its recapture by the Byzantines', во *Speculum* 27 (1952), стр. 343-50

- Charanis, P.**, *Studies on the Demography of the Byzantine Empire* (Лондон, 1972)
- Charanis, P.**, 'Kouver, the chronology of his activities and their ethnic effects on the regions around Thessalonica', во *Balkan Studies* 11 (1976), стр. 229-47
- Charanis, P.**, 'The foundation of the Green people', во *The Past in Medieval and Modern Greek Culture*, изд. S.Vryonis (Малибу, 1978)
- Charanis, P.**, *Cultural diversity and the breakdown of Byzantine power in Asia Minor*, во *Dunbarton Oaks Papers* 29 (1975), стр. 1-20
- Chrysochoos, M.**, *Blachoi kai Koutsoblachoi* (Атина, 1909)
- Цвиик, J.**, *La Péninsule Balkanique* (Парис, 1918)
- Dahmen, W.** и **Kramer, J.**, 'Observatii despre Charanis, P., vocabulorul Istroromanei vorbite la Jein' во *Balkan-Archiv* 1 (1976) стр. 78-89
- Dankin, D.**, *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913* (Солун, 1966)
- Dankin, D.**, *The Unification of Greece, 1770-1923* (Лондон, 1972)
- Daskalakis, A.**, *The Hellenism of the Ancient Macedonians* (Солун, 1965)
- Diaconu, P.**, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe and XIIe Siècles* (Букурешт, 1961)
- Diaconu, P.**, *Les Petchnegues au Bas-Danube* (Букурешт, 1970)
- Dragomir, S.**, *Vlahii din Nord Peninsulei Balcaniei* (Букурешт, 1969)
- Droichenko-Markov, D.**, 'The Russian Primary Chronicle and the Vlachs of Eastern Europe', во *Byzantion* 49 (1979), стр.175-87
- Droichenko-Markov, D.**, 'The Vlachs: The Latin-speaking population of Eastern Europe, во *Byzantion* 54 (1984), стр.508-26
- Ducellier, A.**, 'Les Albanais du XIe au XIII siècle: nomades ou sédentaires', во *Byzantische Forschungen* 7 (1979), стр.23-36
- Dujcev, I.**, 'On the treaty of 927 with the Bulgarians', во *Dunbarton Oaks Papers*, 32 (1978), стр. 217-95
- Dunlop, P.**, *The History of the Jewish Khazars* (Принстон, 1954)
- Elian, A.** и **Tamiosca, N.**, *Frontes Historiae Daco-Romaniae* (Букурешт, 1975)
- Ellissen, A.**, *Analekten der Mittel und Neugriechischen Literatur* (Лайпциг, 1858)
- Eterovich, F.** и **Spolatin, C.**, *Croatia* (Торонто, 1964)
- Evans, A.**, *Through Bosnia and Herzegovina* (Лондон, 1977)
- Fallmerayer, J.**, *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters* (Штутгарт, 1830)
- Fals, C.** и **Becke, A.**, *The History of the War: Military Operations, Macedonia* (Лондон, 1935)
- Gazi, S.**, *A History of Croatia* (Њујорк, 1937)
- Geanakopulos, D.**, 'The Battle of Pelagonia', во *Dunbarton Oaks Papers* 7 (1953), стр. 99-41
- Ghartzonikas, D.**, *Μπουρτσоблаχοι* (Јанина, 1971)
- Giurescu, C.**, *Transylvania in the History of Romania* (Екстер, 1969)
- Graebner, M.**, *The Role of the Slavs within the Byzantine Empire* (Рутгерс, 1975)
- Grumel, V.**, 'Les Protes de la Sainte Montaigne de l'Athos sous Alexis 1er Comnène', во *Études Bizantines* 5 (1974), стр. 206-17
- Гушиќ, Б.**, 'Wer sind die Morlaken im Adriatischen Raum', во *Balkanica* 4 (1974), стр. 453-64
- Gyóni, M.**, 'L'Oeuvre de Kekaumenos, source de l'histoire Roumaine' во *Revue d'Histoire Comparée* (Будимпешта) 23 (1945, стр. 96-180
- Gyóni, M.**, 'Skylitzes et les Vlaques', во *Revue d'Histoire Comparée* 25 (1947), стр. 155-73
- Gyóni, M.**, 'Les Vlaques du Mont Athos au début du XIIe siècle', во *Études Slaves et Roumaines* 1 (1948), стр. 30-42
- Gyóni, M.**, 'Egy Vlach falu neve Anna Komnene Alexiasában', во *Archivum Philologicum* 71 (1948), стр. 22-31
- Gyóni, M.**, 'Le nom de Blachoi dans l'Alexiade d'Anne Comnène', во *Byzantinische Zeitschrift* 44 (1951), стр. 241-52

- Gyóni, M.**, 'La transhumance des Vlaques Balkaniques au Moyen Age', во *Byzantinoslavica* 12 (1951), стр. 29-42
- Hammond, N.**, *Epirus* (Оксфорд, 1967)
- Hammond, N.**, *A History of Macedonia*, том 1 (Оксфорд, 1972)
- Hammond, N.**, *Migrations and Invasions in Greece and Adjacent Areas*, (Нью Йорк, 1976)
- Hammond, N.**, и **Griffith, G.**, *A History of Macedonia*, том 2 (Оксфорд, 1979)
- Herrin, J.**, 'Aspects of the process of Hellenization in the early Middle Ages', во *Annual of the British School of Archeology at Athens* 67 (1973), стр. 113-26
- Hitchins, P.**, *Orthodoxy and Nationality* (Харвард, 1977)
- Hoeg, C.**, *Les Saracatsans* (Парис и Копенгаген, 1925-6)
- Hoffman, G.**, 'The evolution of the ethnographic map of Yugoslavia', во *A Historical Geography of the Balkan*, изд. F.Carter (Лондон, 1977), стр. 437-99
- Honoré, A.**, *Tribonian* (Лондон, 1974)
- Huxley, G.**, 'The second dark age of the Peloponnese', во *Lackônîkôn Spoudôn*, Г (1977), стр. 84-110
- Iorga, I.**, *Études Byzantines* (Букурешт, 1939)
- Иванов, И. и Тупкова Заинова, Б.**, *Frontes Graece Historiae Bulgaricae* (Софија, 1965)
- Јовановски, О.**, *Nationalities and National Minorities* (Ньюјорк, 1945)
- Jena, L.**, *Makedonien Landschaften und Kulturbilder* (Јена, 1927)
- Jenkins, R.**, *Bizantium: The Imperial Centuries* (Лондон, 1966)
- Јиричек, К.**, *Geschichte der Bulgaren* (Праг, 1876)
- Јиричек, К.**, 'Über die Wlachen in Moglen' во *Archiv für Slavische Philologie* 15 (1890), стр. 91-103
- Јиричек, К.**, *Die Romanen in den Stödtén Dalmatiens während des Mittelalters* (Виена, 1901)
- Јиричек, К.**, *Geschichte der Serben* (Гота, 1911)
- Jones, A.**, *The Later Roman Empire* (Оксфорд, 1973)
- Jones, A.**, 'The Greeks under the Roman Empire', во *Dumbarton Oaks Papers* 17 (1963), стр. 1-20
- Kahane, H.**, и **R.**, 'The Western impact on Byzantium: the linguistic evidence', во *Dumbarton Oaks Papers* 36 (1982), стр. 127-53
- Katsouyiannes, T.**, *Peri tôn Blachôn Helênîkôn Chôrôn* (Солун, 1974)
- Katzanes, N.**, *Hellênikes Epidraseis sta Koutsoblachika* (Солун, 1977)
- Keramopoulos, A.**, *Ti einai hoi Koutsoblahoi* (Атина, 1939)
- Kindersley, A.**, *The Mountains of Serbia* (Лондон, 1975)
- Kitzinger, E.**, 'The town of Stobi', во *Dumbarton Oaks Papers* 3 (1946), стр. 81-162
- Koder, J.**, и **Hild, F.**, *Tabula Imperii Byzantini: Hellas und Thessalia* (Виена, 1976)
- Коледаров, П.**, 'Ethnic and political preconditions for regional names in the Central and Eastern parts of the Balkan Peninsula', во *A Historical Geography of the Balkans*, изд. F.Carter (Лондон, 1977), стр. 293-318
- Koltsidas, A.**, *Hoi Koutsoblahoi, Ethnologikê kai Laographiê Meletê* (Солун, 1976)
- Kramer, J.**, et al., 'Dialektologische bei den Aromunen in Frohjahr 1976', во *Balkan-Archiv* 1 (1976), стр. 7-78
- Kramer, J.**, 'Dialektologische bei den Aromunen in Frohjahr 1976', во *Balkan-Archiv* 2 (1977), стр. 91-180
- Larsen, J.**, 'Roman Greece' во *Economic Survey of Ancient Rome*, изд. T.Frank (Ньюјорк, 1975), стр. 259-498
- Lascaris, M.**, 'Les Vlachorynchines', во *Revue des Études Sud-Est Européens*, 20 (1943), стр. 182-9
- Lazaros, A.**, *Hê Arômounikê* (Атина, 1976)
- Leake, W.**, *Travels in Northern Greece* (Лондон, 1835)
- Lemerle, P.**, 'Invasions et migrations dans les Balkans', во *Revue Historique*, 211 (1954), стр. 256-308

- Lemerle, P.**, *Prolégumènes à une Edition Critique et Commentée des Conseils et Recits de Kekaumenos* (Брисел, 1960)
- Leunclavius**, *Historiae Musulmanae Turcorum de Monumentis isporum Exscriptae* (Франкфурт, 1591)
- Liakos, S.**, *Makedono-Armanika* (Солун, 1976)
- Macridge, P.**, 'The Greek intelligensia, 1780-1830; a Balkan perspective', во *Balkan Society in the Age of Independence*, изд. R.Clogg (Лондон, 1981)
- McGrown, B.**, *Economic life in Ottoman Europe* (Кембриџ, 1981)
- Malingoudis, B.**, 'Die Nachrichten des Nicetas Choniates über die Entstehung des Zweiten Bulgarischen Staates', во *Byzantina* 10 (1980), стр. 51-148
- Mango, C.**, *Byzantium* (Лондон, 1980)
- Марковиќ, М.**, 'О животу и обичајима сточара на Влашику', во *Balkanica* 8 (1977), стр. 671-80
- Маринов, В.**, *Die Schafzucht der Nomadisierenden Karacakatshanen in Bugarien* (Будимпешта, 1961)
- Marmellaku, R.**, *Albania and the Albanians* (Лондон, 1975)
- Martinaos, I.**, *Hê Moschopolis 1330-1930* (Солун, 1957)
- Mihaescu, H.**, *Influenta Greceasca Asupra Limbii Romine* (Букурешт, 1960)
- Mihaescu, H.**, 'Torna, torna, fratre', во *Byzantina* 8 (1976), стр. 21-36
- Mihaescu, H.**, *La langue Latine dans le sud-est de l'Europe* (Букурешт-Парис, 1978)
- Ministère de l'Économie Nationale**, *Les Minorités Ethniques en Europe Centrale* (Парис, 1946)
- Мoczy, A.**, *Pannonia and Upper Moesia* (Лондон, 1974)
- Moravcsik, G.**, *Byzantoturcica* (Берлин, 1958)
- Мутаџчиев, П.**, *Bulgares et Roumains dans l'Histoire des Pays Danubiens* (Софија, 1932)
- Nandris, G.**, 'The development and structure of Rumanian', во *Slavonic Review* 31 (1951), стр. 7-39
- Nasika, G.**, *Hê Smixê, Historia, Êthê kai Ethima* (Атина, 1971)
- Nasturel, P.**, 'Quelques mots de plus à propos de torna, torna phratre de Thèophilact et de Thèophane', во *Byzantinobulgarica* 2 (1966) стр. 217-22
- Nasturel, P.**, 'Les Vlaques Balcaniques aux XI-XIIIe siècles', во *Bizantinische Forschungen* 7 (1979), стр. 89-112
- Nasturel, P.**, 'Vlach-Balkanica', во *Byzantinisch-neugriechischen Jahrbücher* 22 (1978), стр. 221-48
- Niescu, P.**, 'Récherches dialectales chez les Roumains sud-Danubiens', во *Revue Roumaine de Linguistique* 10 (1965), стр. 229-37
- Nicol, D.**, *The Despotate of Epiros 1267-1479* (Кембриџ, 1984)
- O'Balance, E.**, *The Greek Civil War* (Лондон, 1966)
- Obolensky, D.**, 'The cult of Demetrius of Thessaloniki in the history of Byzantine-Slav relations', во *Balkan Studies* 15 (1979) стр. 3-20
- Obolensky, D.**, *The Byzantine Commonwealth* (Лондон, 1971)
- Pallis, A.**, 'Racial migrations in the Balkans', во *Geographical Journal* 66 (1923), стр. 315-30
- Papageorges, S.**, *Les Koutsovalaques* (Атина, 1908)
- Papahagi, P.**, *Basme Aromane si Glosar Aromin* (Букурешт, 1905)
- Papahagi, P.**, *Dictionarul Dialectul Aromin* (Букурешт, 1974)
- Papazes, D.**, *Blachoi* (Атина, 1976)
- Pentzopoulos, D.**, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece* (Парис, 1962)
- Pephanes, D.**, *To Nimphaion* (Солун, 1964)
- Petrovici, E.**, 'La problème des Romains occidentaux à propos du toponyme Pester du sud-ouest de Serbe', во *Revue Linguistique* 6 (1961), стр. 25-8

- Petrovici, E., и Neiescu, P.**, 'Persistance des îlots linguistiques', во *Revue Roumaine Linguistique* 10 (1965), стр. 351-74
- Pestalis-Diomidis, N.**, *Greece at the Paris Peace Conference, 1919* (Солун, 1978)
- Peyfuss, M.**, *Die Aromunische Frage* (Виена, 1974)
- Peyfuss, M.**, 'Rom oder Byzanz', во *Österreichische Osthefte* 12 (1970), стр. 338-51
- Peyfuss, M.**, 'Aromunen in Rumanien', во *Österreichische Osthefte* 26 (1984, стр. 313-19
- Platares, G.**, *To Sêmeiōmatari Henos Metsobitē 1871-1943* (Атина, 1972)
- Pop, S.**, *La Dialectologie* (Лувен, 1950)
- Popescu, N.**, 'Ioan preftul episcopiei Aromanilo', во *Biserica Ortodoxa Romana* 52 (1934), стр. 458-60
- Поповиќ, Д.**, О Цинцарима (Белград, 1935)
- Rouqueville, F. de**, *Voyage de la Grèce* (Парис, 1826-7)
- Радочиќ, Д.**, ' " Bulgaroalbanitoblahos" et "Serboalbanitobulgaroblahos" – deux caracteristiques ethniques du sud-est européen du XIVe et XVe siècles', во *Romanoslavica* 13 (1966, стр. 71-9
- Recatas, M.**, *L'État Actuel du Bilinguisme shez les Macèdo-romains di Pind* (Парис, 1934)
- Rohlf, G.**, *Scavi Linguistici nella Magna Greacia* (Рим, 1933)
- Rosseti, A.**, *Istoria Limbii Române* (Букурешт, 1966)
- Rostovtzeff, M.**, *Social and Economic History of the Roman Empire* (Оксфорд, 1957)
- Rubin, A.**, *Les Roumains de Macédoine* (Букурешт, 1913)
- Runciman, S.**, *A History of the First Bulgarian Empire* (Лондон, 1930)
- Sarafis, S.**, *Elas, Greek Resistance Army* (Лондон, 1981)
- Saramandu, N.**, 'Cercetari asupra Aromanei vorbite in Dobrodea' (Букурешт, 1972)
- Saramandu, N.**, 'Le parler Aroumain de Krushevo', во *Revue des Études Sud-Est Européens* 17 (1979), стр. 153-62
- Sarikakes. Th.**, *Rōmaioi Archonte tēs Eparchias Makedonias, meros A, meros B* (Солун, 1971, 1977)
- Sarantes, Th.**, 'Hoī Blachophōnoi tou Hellēnikou chōrou' во *Ēpeirotikē Hestia* 24 (1975), стр. 580
- Scarlato, E.**, 'The Balkan Vlachs in the Light of linguistic studies'. во *Revue des Études Sud-Est Européens* 17 (1979), стр. 17-37
- Schultze – Jena, L.**, *Makedonien Landschaften und Kulturbilder* (Јена, 1927)
- Seton-Watson, R.**, *History of Rumanians* (Кембриџ, 1934)
- Seton, K.**, 'The Bulgars in the Balkans and the occupation of Corinth in the seventh century', во *Speculum* (1950), стр. 502-43
- Shaw, S.**, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* (Кембриџ, 1976)
- Scherk, R.**, 'Roman Imperial troops in Macedonia and Achaia', во *American Journal of Philology* 78 (1957), стр. 52-62
- Симовски, Т.**, *Населбите во Егејска Македонија* (Скопје, 1979)
- Singleton, F.**, *Twentieth Century Yugoslavia* (Лондон, 1975)
- Smiley, D.**, *Albanian Assignment* (Лондон, 1984)
- Soules, G.**, *Peri tōn mesaiōnikōn phulōn Malakasiōn Mrouiōn kai Mesaritōn во Epetēris Hetaireias Buzantinōn Spoudōn* 23 (1953), стр. 213-16
- Stanescu, E.**, 'Byzantinovlachica', во *Revue des Études Sud-Est Européens* 6 (1968), стр. 414-15
- Стојановиќ, Т.**, 'The conquering Balkan Orthodox merchant', во *Journal of Economic History* 20 (1960), стр. 234-313
- Stratos, A.**, *Byzantium in the Seventh Century* (Амстердам, 1978)
- Sugar, P.**, *South Eastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804* (Сиетл, 1977)
- Tamas, A.**, 'La Romaine et la minorité roumaine en Albanie', во *Voix des peuples Minorité* 5 (1938), стр. 79-89

- Tamas, A.**, *Romains, Romans et Roumains dans l'Histoire de la Dacie Trajane* (Будимпешта, 1936)
- Tanasoca, N.S.**, 'Une mention inconnue des Vlaques à la fin du XIIIe siècle' во *Revue des Études Sud-Est Européens* 12 (1974) стр. 577-81
- Tomaschek, W.**, *Zur Kunde der Haemushalbinsel* (Виена, 1882)
- Тоубо, А.**, *Constantine Porphyrogenitus and his World* (Оксфорд, 1975)
- Трифуноски, Ј.**, 'Die Aromunen in Mazedonien', во *Balkanica* 2 (1971), стр. 337-47
- Трифуноски, Ј.**, 'Juridische und Ökonomische Aspect der Transhumanz bei den Aromunen (Mazedo-Rumanen) in Livedz-Megleniten', во *Akademija nauka i umetnosti Srbije* (Белград, 1976) стр. 5-22
- Трифуноски, Ј.**, 'Die heutigen aromunischen "Katunen" in Mazedonien', во *Sonderausgaben der Wissenschaftlichen Gesellschaft SR Sarajevo* 2 (1963), стр. 200-2
- Трифуноски, Ј.**, 'Les Chops en Macedonie', во *Balkanica* 4 (1973), стр. 495-510
- Trupes, G.**, *Kleisoura* (Лерин, н.д.)
- Turner, D.**, *Kyriakos* (Лондон, 1982)
- Tsiogos, A.**, *Sunaptikê tês Kleisouras* (Солун, 1962)
- Vakalopoulos, A.**, 'Historikai ereunai en Samarinêi tês Dutikês Makedonias', во *Grêgoras ho Palamas* 21 (1937), стр. 316-43
- Vakalopoulos, A.**, *Historia tês Makedonias 1354-1833* (Солун, 1969)
- Vakalopoulos, A.**, *Origins of the Greek Nation*, превод I.Moles (Путгрерс, 1970)
- Vakalopoulos, A.**, *The Greek Nation, 1453-1669*, превод I.Moles (Путгрерс, 1976)
- Vasmer, M.**, *Die Slaven in Griecheland* (Берлин, 1941)
- Vatasescu, C.**, 'Macedo-Romanian words in Albanian slangs', во *Revue des Études Sud-Est Européens* 17 (1979), стр. 409-16
- Vickers, M.**, 'Sirmium or Thessaloniki? A critical examination of the St Demetrius legend', во *Byzantinische Zeitschrift* 67 (1974), стр. 337-50
- Vryonis, S.**, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century* (Лондон, 1971)
- Вучиниќ, В.**, *Katun in the Bilec'a Rudine* (Денвер, 1975)
- Вукановиќ, Т.**, 'Les Vlaques, habitants autochtones des Pays Balcaniques', во *L'Etnographie, n.s.* 56 (1962), стр. 11-41
- Васе, А. и Thompson, M.**, *The Nomads of the Balkans* (Лондон, 1914)
- Weighand, G.**, *Die Aromunen* (Лајпциг, 1888)
- Weighand, G.**, *Vlacho-Meglen* (Лајпциг, 1892)
- Weighand, G.**, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien* (Лајпциг, 1907)
- Whitby, L.**, 'Theophilact's knowledge of languages', во *Byzantion* 52 (1982) стр. 425-8
- Wilkinson, H.**, *Maps and Politics* (Ливерпул, 1951)
- Winniffrith, T. и Murray, P.**, (edd), *Greece Old and New* (Лондон, 1983)
- Wolf, R.**, 'The Second Bulgarian Empire', во *Speculum* 24 (1949) стр. 167-206
- Заимов, И.**, *Битолски надпис на Иван Владислав самодржец бугарски* (Софија, 1970)
- Zakithinos, D.**, *The Making of Modern Greece*, превод K. Johnstone (Оксфорд, 1976)
- Ziliacus, M.**, *Zum Kampf der Weltsprachen in Oströmischen Reich* (Хелсинки, 1935)
- Zlatarski, V.**, *Geschichte der Bulgaren* (Лајпциг, 191)

VLACH VILLAGES IN THE PINDUS

